

BHAVAN'S LIBRARY

Abhandlungen

Kunde des Morgenlandes

Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

herausgegeben von Dr. F. B. Schwarz

des Prof. Dr. Hermann Brockhaus

IV. Band.

1872.

॥ पितृसूत्राणि ॥

Yatnava's Pitsūtra.

VI

von Dr. F. B. Schwarz, Dr. phil. habil.

Einleitung, Uebersetzung und Anmerkungen

von Dr. F. B. Schwarz

Çāntanava's Phīṣūtra.

॥ फिदसूत्राणि

Çāntanava's Phitsūtra.

Ma

verschiedenen indischen Commentaren.

Einleitung, Uebersetzung und Anmerkungen

von

—

Franz Kielhorn.

Vorbericht.

Die *Phyṣutra* mit *Bhaṭṭojadikṣita's* Commentare erschienen zuerst gedruckt in der Calcuttaer Ausgabe der *Siddhāntakaumudī* und wurden aus ihr wieder abgedruckt von Dr. Buhlingk in den *Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St. Petersburg, Sciences politiques etc., VI Serie, T. VII*. Eine Vergleichung dieses Abschnittes der gedruckten *Siddhāntakaumudī* mit den Mss der *Siddhāntakaumudī* 1331, 2326 und 2332 der India Office Library zu London zeigt, dass er ebenso wie der Abschnitt über die *Upādī Sūtra* nicht wenige Fehler enthält, und ich glaube nach jenen Mss und durch Nachweisung der vedischen Citate einen bessern Text gegeben zu haben, nicht einmal der Name des Verfassers der *Phyṣutra* war in der Calcuttaer Ausgabe richtig gegeben. *Bhaṭṭojadikṣita* macht zu dem dürftigen Commentare, den er in der *Siddhāntakaumudī* zu den *Phyṣutra* gegeben hat, in der *Prādhāmanorama* nur wenige Bemerkungen, er leitet den Abschnitt über die *Phyṣutra* daselbst (Bodleian Library, Cod. Wilson 156, Fol. 106 a.) so ein: *uttaro grānti ah* (d. h. eben die nun folgenden *Phyṣūtra*) *ṣaṣṭhārthah* i. e. Alles, was die *Prādhāmanorama* giebt, habe ich in den Noten zu II, 4, 7, 19, IV, 13, 17, mitgetheilt. Bei der Dürftigkeit der Commentare *Bhaṭṭojas* hielt ich es für nothwendig aus dem *Laghuśabdānuṣaṅgha* (सं० सू०) des *Nāgajibhaṭṭa* nach Cod. Wilson 197, 234 1° der Bodleian Library (Aufrecht, Catalogus 364—366), auch den Commentar zu *Bhaṭṭojas* Commentare mitzutheilen. *Nāgajibhaṭṭa* bestätigt oft Lesarten und Erklärungen der *Phyṣutrasūtravṛtti* führt aber auch Lesarten und Erklärungen an, die sich weder bei *Bhaṭṭojas* noch in der *Phyṣutrasūtravṛtti* vorfinden. Letzteres Werkchen das ich gleichfalls mittheile (सं० सू०) ist zugleich mit der *Śāstra* citirten *Svaramaṅgala* des *Agastya* in Cod. 93 der India Office Library zu London enthalten und trägt die Unter-

schrift *samtat 1577 samaye bhādra 1 a d 10 udhe* | *ṣaṣṭhaṁ ācāra-
thana* (1) || *ṣubhāṁ astu* || und dann *nṛsiṁhadevayapustakam śodhitam* ||
ṣṛṅṣṭiṁkha, wie ich bemerkt habe, ist der Text von zweiter Hand
mannigfach verändert worden. Die *Phitsūtravṛtti* ist werthvoll,
leider ist aber dies einzige mir bekannte Ms. oft sehr undeutlich
geschrieben und corrupt, sie ist benutzt von dem Verfasser des
Svaraprakāṣa (Cod. Chambers 500^c zu Berlin). Die Mittheilung
des Abschnittes über die *Phitsūtra* aus dem *Svaraprakāṣa*, den ich
bisweilen erwähnt habe, verdanke ich der Güte meines hochver-
ehrten Lehrers, des Herrn Professor Weber in Berlin. — Meine
Citate aus dem *Mahabbāṣhya* sind dem Oxforder Ms. dieses Werkes
entnommen, Citate aus Durga's Commentare zu Yaska's *Nirukta*
den Codd. 357 und 358 der India Office Library, alle Citate aus
Haradatta's Pīdamasūtrī, dem Commentare zur *Kaṣikā Vṛtti* (Ind.
Off. Libr. 477—480) hat Herr Professor Goldstücker in London,
dem ich dafür nochmals meinen herzlichsten Dank abstatte, für mich
nachgesehen.

Die Schwierigkeiten, welche manche Regeln darbieten, scheinen
mir nicht gering, und ich bin nicht im Stande gewesen, überall
eine genügende Erklärung zu geben, mein Hauptbestreben war es,
die Bemerkungen der Indischen Gelehrten über die *Phitsūtra* so
vollständig als möglich zusammenzustellen, und ich hoffe in dieser
Hinsicht keine mir zugänglichen Quellen unbenutzt gelassen zu
haben.

Schliesslich kann ich es nicht unterlassen, den Herren Pro-
fessoren M. Müller, Stenzler und Weber für die vielfache Beleh-
rung und Anregung die sie mir bei meinen Studien haben zu Theil
werden lassen, meinen wärmsten Dank auszusprechen.

Oxford im Januar 1864

Franz Kellhorn.

॥ अथ फिदसूत्राणि ॥

फिषो ऽ न्त उदात्तः ॥ १ ॥

- सि० कौ० ॥ प्रातिपदिकं फिद् । तस्यान्त उदात्तः स्यात् । उच्चैः ॥
 न० श० ॥ फिदिति प्रातिपदिकस्य पूर्वोच्चार्यसंज्ञा । उच्चैः वृच इति ।
 नन्वचोदि चेद्वैसिः । उ० ५. १२. । त्रयेः सः कित् । उ० ३. ६६ ।
 इति व्युत्पादनात्प्रत्ययस्वरैरेणवान्नीदात्तत्वसिद्धिरिति चेत् ।
 न । अव्युत्पत्तिपक्षे आवश्यकत्वात् ॥
 फि० वृ० ॥ योगेणैवायं नमः ॥ फिषो ऽ न्त उदात्तः ॥ फिदन्नीदात्तो भ-
 वति । किं चेदं फिदिति । फिदिति प्रातिपदिकप्रदर्शनायेम् ।
 शान्तनवाचार्यः फिदिति प्रातिपदिकसंज्ञां छतवान् । अर्थ-
 वद्भातुरप्रत्ययः फिद् । छत्तद्वित्तसमासाच्चेति । द्वित्यः ङवि-
 त्यः ताम्रः घाम्रः कर्ता हतां आपगवः कापट्यः राजपुरुषः
 प्राज्ञव्यक्त्यनः । स्वरविधाने ऽ न्त उदात्त इति प्रकान्तम् ॥

पाटलापालङ्कासागरार्थानाम् ॥ २ ॥

- सि० कौ० ॥ एतदर्थानामन्त उदात्तः । पाटला यनेरुहा मुख्यं पाक-
 लेति पर्यायाः । नघावन्ते । २. १९. । इति मात्रे । अपानङ्क
 व्याधिपात आरिवत आरग्यधेति पर्यायाः । अभ्यायः ।
 माता । उन्वर्जनन्तानाम् । २. ९. । इत्याद्युदात्ते मात्रि । सागरः
 समुद्रः ॥
 न० श० ॥ पाटलापालङ्कार्थोपधिविशेषस्य वाचको । नघावन्त इति
 मात्र इति । पूर्वोपरान्वयोदम् । इदमुपलक्षणं क्वचिदुच्चा-
 न्तमिच्छन्तीनामपि दर्शयितुमाशङ्क्यः । मातर इत्यदि ।
 अत्रापि नघावन्त इति मात्रमिति ॥
 फि० वृ० ॥ पाटला अपानङ्क अत्र सागर इत्येवमर्थानां शब्दानामन्त

उदात्तो भवति । पाटला पालका फलेरुहा, सुक्या । अपाल-
ङ्कार्यानामपि । अपालङ्कः अवघातकः । अम्बार्थानामपि ।
अम्बा अम्बा अम्बा । सागरार्थानामपि । सागरः समुद्रः
उदधिः ॥

गेहार्थानामस्त्रियाम् ॥ ३ ॥

सि० की० ॥ गेहम् । नक्षिपयस्य । २. ३. । इति प्राप्ते । अस्त्रिया किम् ।
शाला । आद्युदात्तो ऽयम् । इहैव पर्युदासान्त्रायकात् ॥

ल० श० ॥ आद्युदात्तो ऽयमिति । नन्वेनेनान्तोदात्तत्वाभावे ऽपि
नियमत आद्युदात्तत्वं केन स्याद्विधायकाभावात् । अतो
नियम इति वक्तुं युक्तमित्यत आह । इहैवेति । एषा सूत्रा-
णामाद्यसूचकाधकवार्धनार्थत्वाद्स्त्रियामित्येतदभावे स्त्रि-
यामप्यनेन बाधक बाधितम् । बाधक चानेनानुमीयते । तच्च
मध्योदत्तत्वस्यावासम्भवात्सर्वानुदात्तविधायकस्य च फिद-
सूत्रेष्वदर्शनादाद्युदात्तविधायकमेवेति भावः । स्त्रीविषय ।
२. २०. । इत्याद्युदात्तत्वमित्यस्ये ॥

फि० वृ० ॥ गेहार्थानां शब्दानामन्त उदात्तो भवत्यस्त्रियाम् । गेहं हर्म्यं
इलाहलम् । गेहार्थानामिति किम् । कुण्डं वाह्यम् । अस्त्रि-
यामिति किम् । शाला ॥

गुदस्य च ॥ ४ ॥

सि० की० ॥ अन्त उदात्तः स्यात् । न तु स्त्रियाम् । गुदम् । अस्त्रिया किम् ।
आन्तेभ्यस्ते गुदाभ्यः । अ० वे० १०. १६३. ३ । स्वाङ्गशिष्टाम-
दन्तानाम् । २. ६. । इत्यन्तरङ्गमाद्युदात्तत्वम् । ततश्चाप ॥

ल० श० ॥ गुदमिति । नक्षिपयस्य । २. ३. । इति स्वाङ्गशिष्टाम् । २. ६. ।
इति वा प्राप्ते । ननु गुदाशब्दस्यादन्तत्वाभावात्कथं स्वाङ्गे-
त्यस्य प्राप्तिः । अन्त आह । अन्तरङ्गमिति ॥

फि० वृ० ॥ गुदस्यास्त्रियामन्त उदात्तो भवति । अगेहार्थं आरम्भः ।
गुदम् । अस्त्रियामिति किम् । या य ते गुदा । आन्तेभ्यस्ते
गुदाभ्यः । अ० वे० १०. १६३. ३ ॥

अपूर्वस्य स्त्रीविषयस्य ॥ ५ ॥

सि० की० ॥ धकारयकारपूर्वो यो ऽन्यो ऽच् स उदात्तः । अन्तर्धा ।

स्त्रीविषयवर्णं । २. २०. । इति प्राप्ते । काया माया जाया ।
यान्तस्यान्थात्पूर्वम् । ३. १३. । इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । स्त्रीति
किम् । बाह्यम् । यत्रन्तत्वादाद्युदात्तत्वम् । पा०. ६. १. १९७ ।
विषयग्रहणं किम् । इमा चरिया । यतो ऽ नावः । पा० ६.
१. २१३ । इत्याद्युदात्त इत्यशब्दः । चरियशब्दमु यान्तस्या-
न्थात्पूर्वम् । ३. १३ । इति मध्योदात्तः ॥

ल० श० ॥ स्त्रीविषयवर्णेति । स्त्रीविषयवर्णाजुपूर्वाणामित्यनेनेत्यर्थः ।
स्त्रीविषयवर्णेनाम्नामिति केषांचित्पाठो लघावन्ते । २. १९. ।
इत्येवात्र परत्वात् । अस्य तु वृद्धिरित्युदाहरणमित्यन्ये । इमे
दण्डादित्वाद्यत् । यान्तस्यान्थादिति । इदमुपनयनं चत्वाहः ।
पा० ४. १. १३८ । इति प्रत्ययस्वरैणामि । नन्वव्युत्पन्नेष्वेव
फिदमूचप्रवृत्तेरिभ्येति प्रत्युदाहरणमयुक्तमिति चेत् । न ।
अस्मादेव स्त्रीविषयग्रहणाज्जापकाद्युत्पत्तिमार्गमाप्तस्वर-
स्यापि फिदस्वरौ बाधक इति वदन्ति । ध्वनितं घेदमेति-
सुशास्तु । पा० ३. १. १०९ । इति कैयटे ॥

कि० घृ० ॥ धकारयकारपूर्वस्य स्त्रीविषयस्यान्त उदात्तो भवति । धका-
रपूर्वस्य । यदा मेधा गोपा । यकारपूर्वस्य खल्वापि । काया
जाया । धपूर्वस्येति किम् । मान्ता । स्त्रीविषयस्येति किम् ।
बाह्यम् । विषयग्रहणं किम् । गुह्याः चरियाः ॥

खान्तस्यान्मादेः ॥ ६ ॥

सि० की० ॥ नखम् उखा मुखं दुःखम् ॥ नखस्य खाद्वशिष्टम् । २. ६ ।
इत्याद्युदात्ते प्राप्ते । उखा नाम भाण्डविशेषः । तस्य कचि-
मत्वात्खद्युवर्णं कचिमाख्या चेत् । २. ८. । इत्युवर्णस्योदात्तत्वे
प्राप्ते । मुखदुःखयोर्नञ्विषयस्य । २. ३. । इति प्राप्ते । अन्मादेः
किम् । शिखा मुखम् । मुखस्य खाद्वशिष्टम् । २. ६. । इति
नञ्विषयस्य । २. ३. । इति वाद्युदात्तत्वम् । शिखायामु शीढः
सो निदुःखश्च । ४. ५. २४. । इत्युणादिषु निस्तीक्तेः । अन्तरङ्ग-
त्वाट्टापः प्रागेव खाद्वशिष्टम् । २. ६. । इति वा बोध्यम् ॥

म० श० ॥ शकारमकारादिभिन्नस्य खशब्दान्तस्यान्त उदात्त इत्यर्थः ।
शीढः सो निदितीद् दशपावामुक्तम् । पक्षपादां तु शीढः
खो वृत्तयेति पठितम् । तत्राप्याह । अन्तरङ्गत्वादिति । खरस्य

स्वाङ्गत्वापेक्षत्वादनंतरद्वयं चिन्त्यम् । तस्मात्स्वाङ्गशिष्टम् । २.
६. । इति सूत्रेऽन्तग्रहणात्सर्वनामप्रातिपदिकसंज्ञाकालिका-
दन्तत्वमादाय तत्प्रवृत्तिरिति बोध्यम् । एवं पूर्वत्र गुदाशब्दे
ऽपि बोध्यम् । अस्यादिस्वाङ्गवाचकग्रहणशब्दे स्वाङ्गशिष्टम् ।

२. ६. । इत्याद्युदात्तत्वप्राप्त्या सोऽप्यथ प्रत्युदाहरणम् ।
यीवायां चञो अपिकथ आसनि । अ० वे० ४. ४०. ४. । इ-
त्यादी यीवाशब्दस्यान्तोदात्तत्वं तु षण्णन्दसत्वाभिर्वाह्यम् ॥

फि० वृ० ॥ खान्तस्य शब्दस्याशकारमकारादेरन्त उदात्तो भवति । सुखं
दुःखं नखम् उखा । अस्मादेरिति किम् । शिखा मुखम् ॥
हिष्ठवत्सरतिशयान्तानाम् ॥ ७ ॥

सि० की० ॥ एषामन्त उदात्तः स्यात् । अतिशयेन वङ्गनो बंहिष्ठः ।
नित्वादाद्युदात्ते । पा० ६. १. १९७. । प्राप्ते । बंहिष्ठेरथेः
मुदृता रथेन । यद्वंहिष्ठं नातिविधे । अ० वे० ५. ६२. ९. ।
इत्यादी व्यत्ययादाद्युदात्तः । संवत्सरः । अव्ययपूर्वपदप्रकृति-
स्वरौ । पा० ६. २. २. । ऽच चाध्यत इत्याङ्गः । सप्ततिः अग्नी-
तिः । लघावन्ते । २. १९. । इति प्राप्ते । चत्वारिंशत् ।
इहापि प्राप्यत् । अभ्यूर्णाणां प्रभुषस्यायीः । अ० वे० ५. ४१.
१९. । अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरौ । पा० ६. २. २. । ऽच चाध्यत
इत्याङ्गः । घायादिभूवेण । पा० ६. २. १४४. । गतार्थमेतत् ॥

स० श० ॥ आङ्गिरिति । अचारुचिवीजं तु सपूर्वाक्षित् । उ० ३. ७२. ।
इति सरप्रत्ययस्य चित्त्वात्सिद्धम् । पा० ६. १. १६३. । परिव-
त्सरसूदाहार्यं इति । अनेनैव सिद्धे तद्वर्त्यमित्याशय इति
तत्त्वम् । अत्र सूत्रे श्रुताह्वयार्थात्तिशब्दः पत्र्यादिभूवविहित
एव गृह्यते । पा० ५. १. ५९. ॥

फि० वृ० ॥ हिष्ठ । वत्सर । ति । शत् । य । इत्येवमन्तानामन्त उदात्तो
भवति । हिष्ठान्तानाम् । बंहिष्ठः बंहिष्ठः । वत्सरान्तानाम् ।
संवत्सरः इदावत्सरः इहत्सरः । त्यन्तानाम् । सप्ततिः
नवतिः । शदन्तानाम् । चत्वारिंशत् पञ्चाशत् । शान्तानाम् ।
गूयं प्रोषः घृषः ॥

दक्षिणस्य साधौ ॥ ८ ॥

सि० की० ॥ अन्त उदात्तः स्यात् । साधुवाचित्वाभावे तु व्यपस्थायां

सर्वनामतया स्वाङ्गश्रुताम् । २. ६ । इत्याद्युदात्तः । अर्था-
न्तरे तु लघावन्ते । २. १९. । इति गुरुश्रुदात्तः । दक्षिणः
सरलोदारपरच्छन्दानुवर्तिष्विति कोशः ॥

ल० श० ॥ दक्षिणस्य साधाविति । प्रवीण इत्यर्थः । वीणाया सामसु
वा दक्षिण इत्युदाहरणम् । प्रवीण इत्यर्थः ॥

फि० वृ० ॥ दक्षिणशब्दस्य सार्थाः प्रावीण्यार्थे ऽन्त उदात्तो भवति ।
वीणायां दक्षिणः । सामसु दक्षिणः । साधाविति किम् ।
दक्षिणो देशः ॥

स्वाङ्गाख्यायामादिर्वा ॥ ९ ॥

मि० की० ॥ इह दक्षिणस्यावन्तो पर्यायेणोदात्तो सः । दक्षिणो बाङ्गः ।
आख्याग्रहणं किम् । प्रत्यङ्मुखमासीनस्य सामपाणिर्दक्षिणो
भवति ॥

ल० श० ॥ साङ्गेति किम् । दक्षिणो देशः । अत्र सर्वनामत्वादाद्युदा-
त्तत्वम् । न च परत्वादेव तेनाद्युदात्तत्वमत्र भविष्यतीति
वाच्यमस्य प्रकरणस्य बाधकपाधनार्थत्वात् ॥

फि० वृ० ॥ स्वमङ्गं स्वाङ्गम् । तस्याख्यायां दक्षिणशब्दस्यादिश्रुदात्तो
भवति । अन्तो वा । पाणिर्दक्षिणः । कर्षो दक्षिणः । आद्यु-
दात्तः । स्वाङ्गाख्यायामिति किम् । दक्षिणो देशः । आख्या-
ग्रहणं किम् । प्रत्यङ्मुखमासीनस्य सामपाणिर्दक्षिणो भवति ॥

छन्दसि च ॥ १० ॥

मि० की० ॥ अस्वाङ्गार्थमिदम् । दक्षिणः । इह पर्यायेणावन्ताद्युदात्तो ॥

फि० वृ० ॥ छन्दसि विषये दक्षिणस्यादिश्रुदात्तो भवति । अन्तो वा ।
दक्षिणो रथवाहनः ॥

कृष्णस्यामृगाख्या चेत् ॥ ११ ॥

मि० की० ॥ अन्त उदात्तः । वर्णानां तेषु । २. १०. । इत्याद्युदात्ते प्राप्ते
ऽन्तोदात्तो विधीयते । छण्णानां ग्रीहीयान् । छण्णो नोनाव
वृषभः । ऋ० वे० १ ७९ २. । मृगाख्यायां तु । छण्णो राट्ठी ।
वा० स० २४ ३६. ॥

ल० श० ॥ अत्र छन्दसीति वर्तते इत्याहुः । अन्तोदात्त इत्येव । आख्येति
किम् । छण्णो मृगः ॥

- फि० वृ० ॥ छन्दसीति वर्तते । छण्णशब्दस्य छन्दसि विषये ऽन्त उदात्तो भवति मृगाख्या चेन्न भवति । छण्णाना व्रीहीणाम् । छण्णो नोनाव वृषभो यदीदम् । छ० वे० १ ७९ २ । छन्दसीत्येव । छण्णो वृषभः । समृगाख्येति किम् । छण्णो मृगः । आख्यायहण किम् । छण्णो महिषः ॥

वा नामधेयस्य ॥ १२ ॥

- सि० की० ॥ छण्णस्येत्येव । अयं वां छण्णो आश्रिता । छ० वे० ८. ७४ ३. । छण्ण ऋषिः ॥
- स० श० ॥ अन्तोदात्तत्वं वा । पञ्च आनुदात्तत्वं ॥
- फि० वृ० ॥ छण्णस्य नामधेयस्य पान्त उदात्तो भवति । छण्णो नामायम् ॥

शुक्लगौरयोरादिः ॥ १३ ॥

- सि० की० ॥ नित्यमुदात्तः स्यादित्येके । वेत्यनुवर्तते इति तु शुक्लम् । मरुतो गोरो यया पिव । छ० वे० ८. ४५ २४ । इत्यवान्तोदात्तदर्शनात् ॥
- स० श० ॥ नामधेयस्येति वर्तते । तेनानामधेयपोरन्तोदात्तत्वमेव ऋषेन्द्र । उ० २. २८ । इत्युणादिमूचनिपातितान्तोदात्तत्वकस्य शुक्लशब्दस्य जले शुक्लशब्दस्युत्पत्तेरिति धीथ्यम् ॥
- फि० वृ० ॥ नामधेयस्येति वर्तते । शुक्ल गौर इत्येतयोर्नामधेययोर्वादि-उदात्तो भवति । शुक्लो नामायम् । गौरो नामायम् । नामधेयस्येत्येव । शुक्लः पटः । गौरः पुरुषः ॥

अङ्गुष्ठोदकवकवशानां छन्दस्यन्तः ॥ १४ ॥

- सि० की० ॥ अङ्गुष्ठस्य स्नाङ्गानामङ्गुष्ठादीनाम् । ३ ३ । इति द्वितीयस्यो-दात्तत्वे प्राप्ते ऽन्तोदात्तार्थ आरम्भः । वशाग्रहण नियमार्थम् । छन्दस्येवेति । तेन श्लोक आनुदात्ततयाङ्गः ॥
- स० श० ॥ अन्त इति लादियहणानुवृत्तिप्रज्ञानिवारणार्थम् । उदकस्य कर्दमादित्वादाव्यद्वितीययोः । ३. १० । पर्यायेण प्राप्ते । वकस्य प्राणिना च क्रुपूर्वाणाम् । २ ७ । इत्यानुदात्तत्वे प्राप्ते । तेन श्लोक इति । नियमकरणसामर्थ्यादिति भावः । वशा-शब्दस्य वशेः पचादचि टापीति तात्पर्यम् ॥

फि० वृ० ॥ अद्गुष्टोदकवकवशानां छन्दसि ॥

अद्गुष्ट उदक वक वशा इत्येतेषां छन्दस्थान्त उदात्तो भवति ।
अद्गुष्ट । अद्गुष्ट्याद्गुष्ट गृह्णीयात् । उदक । तस्मादुदकमुच्यते ।
अ० वे० ३ १३ ४ । वक । वको वे दात्भ्यः । वको ऽन्यः । वशा ।
वशा माता राजन्यस्य । अ० वे० १०. १०. १८. । वशान्या ॥

मृष्टस्य च ॥ १५ ॥

सि० कौ० ॥ छन्दस्थान्त उदात्तः स्यात् ॥

ल० श० ॥ मृष्टस्येति पाठान्तरम् ॥

फि० वृ० ॥ मृष्टस्य च ॥

छन्दसि मृष्टस्थान्त उदात्तो भवति । श्वर्यो मृष्टा मया
भवन्ति ॥

वा भाषायाम् ॥ १६ ॥

सि० कौ० ॥ पृष्ठम् ॥

ल० श० ॥ वा भाषायामिति । पथे स्वाङ्गशिष्टाम् । १. ६ । इत्याद्युदात्त-
सम् । मृष्टे निष्ठा च द्वात्रिंशत् । पा० ६ १ २०५ । इति तत् ॥

फि० वृ० ॥ भाषाया मृष्टस्य चान्त उदात्तो भवति । मृष्टः ॥

अर्जुनस्य तृणाख्या चेत् ॥ १७ ॥

सि० कौ० ॥ उन्वन्तानाम् । २. ९ । इत्याद्युदात्तस्वापवादः ॥

फि० वृ० ॥ अर्जुनस्य तृणाख्यायाम् ॥

अर्जुनस्य तृणाख्यायामन्त उदात्तो भवति । अर्जुनानि तृ-
णानि । तृणग्रहणं किम् । अर्जुनो वृक्षः । आख्याग्रहणं किम् ।
अर्जुनसखः ॥

अर्यस्य स्वाम्याख्या चेत् ॥ १८ ॥

सि० कौ० ॥ यान्तस्थान्त्यात्पूर्वम् । ३ १३ । इति यतो ऽनावः । पा० ६
१ २१३ । इति चाद्युदात्ते प्राप्ते वचनम् ॥

ल० श० ॥ वैश्वे स्वाद्युदात्त एव ॥

फि० वृ० ॥ अर्यस्थान्त उदात्तो भवति स्वाम्याख्या चेत् । अर्यः स्वामी ।
स्वाम्याख्या चेदिति किम् । अर्यो वैश्वः । आख्याग्रहणं
किम् । अर्य एव स्वामी । अर्य एव वैश्वः ॥

आशया अदिगाख्या चेत् ॥ १९ ॥

- सि० की० ॥ दिगाख्यायावृत्त्यर्थमिदम् । अत एव ज्ञापकादिकूपर्याय
स्यावुदान्तता । इन्द्र आशाम्यसरि । ऋ० वे० २ ४१ १२ ॥
- ल० श० ॥ अत एव ज्ञापकादिति । स्त्रीविषयवर्ण । २ २० । इति
द्वितीयापादस्य सूचेत्येवम् ॥
- फि० वृ० ॥ दिश आख्या दिगाख्या । सा चेत्त भवति तदाशाशब्द
स्यान्त उदात्तो भवति । यामाशामधिकाम् । अदिगाख्या
चेदिति किम् । आशामाशा विद्योतते । आख्यायहण किम् ।
आशमेति दक्षिणम् ॥

नक्षत्राणामाधिपयाणाम् ॥ २० ॥

- सि० की० ॥ अन्त उदात्त स्यात् । अक्षेपानुराधादीना लघावन्ते । २
१९ । इति माप्ते । ज्येष्ठाश्विष्ठाधनिष्ठानामिष्टनन्तत्वेनाद्यु
दात्ते माप्ते । पर० ६ १ १९७ । वचनम् ॥
- ल० श० ॥ नक्षत्राणामाधिपयाणा नित्यावन्तानामित्यर्थ । नक्षत्राणां
किम् । खड्गा । आबित्यादि किम् । अश्विनी । अविष्टेत्यादि ।
अवतीधनवतीशब्दाभ्यामिष्टनि विन्मतोर । पर० ५ ३ ६५ ।
इति लुक् । विषययहण चिन्त्यमावन्तानावन्तस्य नक्षत्रस्या
सत्तात् ॥
- फि० वृ० ॥ आपस्त्रीमत्ययो विषयो येषां तेषां नक्षत्रवाचिनामन्त
उदात्तो भवति । ज्येष्ठा अविष्ठा आर्द्रा चित्रा मघा आश्लेषा
अनुराधा । नक्षत्राणामिति किम् । उक्ता तारका । आश्वि
पयाणामिति किम् । अश्विनी फल्गुन्य । विषययहण किम् ।
आश्लेषास्त्वित्यत्रापि यथा स्यात् ॥

न कुपूर्वस्य कृत्तिकाख्या चेत् ॥ २१ ॥

- सि० की० ॥ अन्त उदात्तो न । कृत्तिका नक्षत्रम् । केचिन्तु कुपूर्वो य
आप्तद्विपयाणामिति व्याख्यायार्थिका वङ्गलिकेत्यत्राभ्यन्तो
दात्तो नेत्याहुः ॥
- ल० श० ॥ कवर्गपूर्वस्याधिपयस्य नक्षत्रस्यान्त उदात्तो नेत्यर्थ । कुपूर्व
स्येति किम् । वङ्गला । आख्येति किम् । कृत्तिकामु जाता मा
णदिका कृत्तिका । इत्यत्रापीति । अपिना कृत्तिका । आर्थ

का वज्रनिकेति छत्तिकापर्यायो । अथ मवे छत्तिकेत्यादेः
प्रयोजनं मघा विंशाश्वेत्यादि ॥

फि० वृ० ॥ कवर्गपूर्वो य आह्रद्विपयस्य मघवस्थान उदात्तो न भवति
छत्तिकाख्या चेत् । छत्तिका आर्यिका वज्रलिका । कुपूर्व-
स्वेति किम् । वज्रला । छत्तिकाख्या वेदिति किम् । मघा ।
आख्याग्रहणं किम् । छत्तिकामु या आता माणविका छ-
त्तिका ॥

घृतादीनां च ॥ २२ ॥

सि० की० ॥ अन्त उदात्तः । घृत मिमिचे । ऋ० वे० २ ३ ११ । आछ-
तिगणोऽयम् ॥

ल० श० ॥ आह्रतीति । वराहमिन्द्र एमुपम् । ऋ० वे० ८. ६६ १० ।
इत्यादावन्तोदात्तदर्शनादराहशब्दोऽप्यत्र बोध्यः ॥

फि० घृ० ॥ घृतादीनामन्त उदात्तो भवति । घृत रजतं श्वेतं सप्त अष्टौ
जातस्त्वमिति घृतादयः ॥

ज्येष्ठकनिष्ठयोर्वयसि ॥ २३ ॥

सि० की० ॥ अन्त उदात्तः स्यात् । ज्येष्ठ आह्र वमसा । कनिष्ठ आह्र च-
तुरः । ऋ० वे० ४ ३३ ५ । वयसि किम् । ज्येष्ठ श्रेष्ठः । कनिष्ठो
ऽल्पिष्ठः । इह नित्वादावुदात्त एव । पा० ६ १ १९७ ॥

ल० प० ॥ ज्येष्ठकनिष्ठयोः वृद्धयुवशब्दयोर्ज्यकत्रादेशोऽप्यत्र स्यात्पश-
ब्दयोस्तावादेशो यदा तदा प्रत्युदाहरणम् ॥

फि० घृ० ॥ ज्येष्ठ कनिष्ठ इत्येतयोर्वयस्यभिधेयेऽन्तोदात्तो भवति । ज्येष्ठ
कतरो युवयोः । कनिष्ठः कतर । वयसीति किम् । ज्येष्ठोऽयं
गर्दभः । भारोद्धहने समर्थः । कनिष्ठोऽयम् । अशक्त इत्यर्थः ॥

विल्वतिथयोः स्वरितो वा ॥ २४ ॥

सि० की० ॥ अनयोरन्तः स्वरितो वा स्यात् । पञ्च उदात्तः ॥

ल० श० ॥ पञ्च उदात्त इति । उदात्तग्रहणानुवृत्तेरिति भावः ॥

फि० घृ० ॥ विल्वतिथयोर्वा स्वरितः

विल्व तिथ इत्येतयोर्वा स्वरितोऽन्तो भवति । विल्व-
तिथः ॥ इति फिट्मूचवृत्ती प्रथमः पादः ॥

॥ इति फिट्मूचेषु प्रथमः पादः ॥

अथादिः प्राक् शकटेः ॥ १ ॥

सि० की० ॥ अधिकारे ऽय शकटिग्रकथोर । ४ १ । इति यावत् ॥

फि० वृ० ॥ अथेत्ययमधिकारचोक्त । आदिश्रुदात्तो भवतीत्यधिक्रियते प्राक् शकटेर्यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्याम ॥

ह्रस्वान्तस्य स्त्रीविषयस्य ॥ २ ॥

सि० की० ॥ आदिश्रुदात्त स्यात् । वलि तनु ॥

ल० श० ॥ ह्रस्वान्तस्य स्त्रीविषयस्य नित्यस्त्रीलिङ्गस्येत्यर्थः । वलिरिति । वलिशब्दो ऽपि जरया यथचर्मणि तनुश्च शरीरे नित्यस्त्रीलिङ्गः । ह्रस्वेति किम् । नदी । स्त्रीति किम् । मद् वायु । विषयेति किम् । लघु वज्र ॥

फि० वृ० ॥ ह्रस्वान्तस्य स्त्रीविषयस्यादिश्रुदात्तो भवति । दिति अदिति वलि वेदि भूमि । ह्रस्वान्तस्येति किम् । नदी वधू दृष्टत् समित् । स्त्रीविषयस्येति किम् । आश्र वायु अपि विषयः । विषयग्रहणं किम् । लघु वज्र ॥

नविषयस्यानिसन्तस्य ॥ ३ ॥

सि० की० ॥ वने न वा य । अ० वे० १० २९ १ । इसन्तस्य तु । सर्पिः । नद् नपुसकम् ॥

ल० श० ॥ नपो ऽनिसन्तस्येति पाठेन विषयपदानुवृत्तिव सिद्धे पुनर्विषयपदलिङ्गव्यत्ययप्रत्ययलोपान्यतरेण लिङ्गान्तरोपसक्रान्तस्य वा विषयतामचेक्षितप्रवृत्त्यर्थम् । यथा मधोस्तुप्ता इवास्त इत्यादी यथा वा मध्वस्तिन्नस्ति मधुर्मासो मधोर्न च । पा० ४ ४ १२९ । इति यतो जुगार्त्तिकेन । ध्वनित चेदमी च द्विवचने । पा० ७ १ ७७ । इति सूत्रे भाष्ये । नभिति किम् । मूर्त । सर्पिरिति । इसिनन्तश्चोति शब्दादी । उ० २ १११ । तु गित्वाद्वाश्रुदात्तत्वमेव । पा० ६ १ १९७ ॥

फि० वृ० ॥ नभिति नपुसकम् । इसन्तवर्जितस्य नपुसकस्यादिश्रुदात्तो भवति । कुण्ड वृत्त वन पय यश सर शिरः । अनिसन्तस्येति किम् । सर्पिर्हविर्वाहि । नान्विषयस्येति किम् । आश्र ॥

तृणधान्यानां च द्वयाम् ॥ ४ ॥

सि० की० ॥ द्वयामित्यर्थः । कुशा काशा माषा तिला । बह्वर्चां तु । गोधमा ॥

अ० ग० ॥ तिना इति । यत्तु तिनोमाशब्दो घृतादिपाठादन्तोदात्ता-
विति संज्ञोदयः । पा० ५ २. २९. । इति सूत्रे कैयटस्य चिन्त्यं
तिनाय मे । वा० सं० १८. १२. । इत्यादावाबुदात्तस्त्रैव पद्या-
मानत्वादुमाशब्दे ऽपि मकरवच्छेदः । ३. ८. । इत्यनेन वि-
शिष्य पर्यायेणान्तोदात्तविधानात् । शानिब्रोही घृतादि-
त्वादन्तोदात्तो । १. २२. । नृषेत्यादि किम् । आद्यः । गोधूमा
इति । अथ परत्वादेव नघावन्ते । २. १९. । इति मध्योदा-
त्तत्वसिद्धेः पर्यायेणाबुदात्तत्वसिद्धेर्देहं चिन्त्यम् । चणका
इत्युचितम् ॥

फि० वृ० ॥ तृणधान्यानां च द्वागाम् ॥

अगिति स्तराणां संज्ञा । तृणपाचिनां धान्यपाचिनां च
द्विस्तराणामादिषुदात्तो भवति । काशाः कुशाः मुन्दाः ।
धान्यानाम् । माषाः तिनाः मुन्नाः । तृणधान्यानामिति
किम् । आद्यः । द्वागामिति किम् । षट्काः गोधूमाः ॥

नः संख्यायाः ॥ ५ ॥

सि० कौ० ॥ पद्य ॥

अ० ग० ॥ पद्येत्यादौ नलोपे । पा० ८. २. ७. । कृते पाणिनीये ऽनुदा-
त्तादेरम् । पा० ४ २. ४४. । इत्यादविषयमिवेतिषु पाणिनी-
यशास्त्रप्रवृत्तां बाधकाभावाद्गलोपस्यासिद्धत्वेनैतत्प्रवृत्तिः ।
पा० ८. २. ७. । गङ्गादशब्दो घृतादित्वादन्तोदात्तो । १. २२. ।
रन्त्योदाहरणं चतुष्कपालः । रगन्तकानकपाल । पा० ६.
२. ७९. । इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरेणाबुदात्तत्वम् । चत्वार इत्य-
त्राम्स्वरेण । पा० ७. १ ९८. । ग्रमिं चतुरः ग्रमि । पा० ६.
१ १६७. । इति भित्त्यादेरे प्रच्युपोत्तमम् । पा० ६. १. १८० ।
षट्त्रि । पा० ६. १ १७९. । इत्यनेन भाव्यमिति समास
उदाहृतः । नः किम् । गणः । संख्यायाः किम् । अन्तः ॥

फि० वृ० ॥ नकाररेफालायाः सख्यायाः आदिषुदात्तो भवति । पद्य
नव दश । रेफान्तायाः । चतुष्कपालः चतुष्कष्टकः । न इति
किम् । गणः । संख्याया इति किम् । अन्तः प्रातः ॥

स्वाङ्गगिटामदन्तानाम् ॥ ६ ॥

सि० कौ० ॥ शिद् सर्वनाम । कर्णाभ्यां कुबुकादधि । ऋ० वे० १०. १६३. १. ।
ओष्ठाविव मधु । ऋ० वे० २. ३९. ६. । विद्यो विहायाः ।
ऋ० वे० १. १२८. ६. ॥

ख० श० ॥ इदं च सर्वनामसंज्ञाप्रवृत्तिकाले यददन्तं तत्रैव प्रवर्तते । ते-
नेम स्तोममर्हते । ऋ० वे० १. ९४. १. । इत्यादौ न दीपः । सर्वो-
भान्यशब्दा गणे ऽस्तीदात्ता निपात्यन्ते तयोरन्यः पिप्प-
लम् । ऋ० वे० १. १६४. २०. । इत्यादौ तथा दर्शनात् । परो
मात्रया । ऋ० वे० ७. ९९. १. । इत्यादौ व्यत्ययेनान्तोदात्तत्वं
परं मृत्यो । ऋ० वे० १०. १८. १. । इत्यादावायुदात्तस्यापि
दर्शनात् । खाङ्गित्यादि किम् । घटः । अदन्तानां किम् ।
वाह्य राजन्यः । ऋ० वे० १०. ९०. १२ ॥

फि० वृ० ॥ स्वाङ्गसिटामदन्तानाम् ॥

सिद्धिति सर्वादीनां संज्ञा । स्वाङ्गवाचिनां सिटां च सर्वा-
दीनामदन्तानामकारान्तानामादिषुदात्तो भवति । दन्तः
पादः ह्रस्वः केशः । सिटाम् । सर्वः विश्वः । स्वाङ्गसिटामिति
किम् । सुसुखः सुदरः आश्रयः । अदन्तानामिति किम् ।
यीवा वाङ्गः ॥

प्राणिनां कुपूर्वम् ॥ ७ ॥

सि० कौ० ॥ कवर्गात्पूर्वं आदिषुदात्तः । काकः । पुकः । शुक्लेषु मे ।
ऋ० वे० १. ५०. १२. । प्राणिनां किम् । उदकम् ॥

ख० श० ॥ प्राणिनां कुपूर्वमिति । तस्य समूहः । पा० ४. २. ३७. । इति
सूत्रे न्यासहरदत्तयोः कुपूर्वाणामिति पाठो दृश्यते । कव-
र्गादि पूर्वं तन्मध्य आदिरित्यर्थः । सर्वनामकार्थं तु सौचे-
त्वात् । काचित्येव सिद्धे पूर्वग्रहणं व्यवहितस्यापि ग्रहणार्थम् ।
तेन कुपूर्वमिति पाठे ऽपि चटकादावायुदात्तत्वं भवत्येव ।
उदकमिति । कर्दमादिरयम् । ३. १०. । क्लित्यादि किम् ।
हरिणः । अन्ये तूत्तरसूक्ष्मदवाप्यादिरिति न सवध्यते नपुं-
सकस्वरसात् तेन चटकादावनेन मध्योदात्तत्वं हरदत्तो-
क्तपाठसु चिन्त्य एवेत्याहुः ॥

फि० वृ० ॥ प्राणिनां च कुपूर्वाणाम् ॥

कवर्गपक्षाणां प्राणिवाचिनामादिषुदात्तो भवति । काकः

कीकः वकः । प्राणिनामिति किम् । उदकम् । कुपूर्वाणामिति किम् । वराहः ॥

खय्युवर्णे कृचिमाख्या चेत् ॥ ८ ॥

सि० कौ० ॥ खयि पर उवर्णमुदात्तं स्यात् । कन्दुकः ॥

न० श० ॥ कृचिमेत्यादि किम् । धन्युकः ॥

फि० वृ० ॥ उवन्तं सविपूर्वस्य कृचिमाख्या चेत् ॥

उवन्तमुवर्णान्तं यद्वरं सविपूर्वस्यादिरुदात्तो भवति । कृचिमाख्या चेत् । रूपः सूपः घूपः धूपः कूटः चटः स्फुटः । उवन्तमिति किम् । घटः । सविपूर्वस्येति किम् । युटः । कृचिमाख्या चेदिति किम् । घुवः ॥

उनर्वनन्तानाम् ॥ ९ ॥

सि० कौ० ॥ उन । वरुणं यो रिशादमम् । अ० वे० ५. ६४. १. । अ । ख । सारं त्वा कृण्वे । अ० वे० १०. १०८. ९. । वन् । जीवानं मैषम् । अ० वे० १०. २७. १७. ॥

न० श० ॥ पिता माता भ्रातर एवमाहुः । अ० वे० १० ३४. ४. । इत्यादी पितृशब्दे ह्यन्धत्वादन्तोदात्तत्वं मानुस्त्वप्पार्थ-
स्यास्तिशम् । १ २. । इत्याहुः ॥

फि० वृ० ॥ उन । अ । वन् । इत्येवमन्तानामादिरुदात्तो भवति । उना-
न्तानाम् । अर्जुनः वरुणः पिशुनः । अ । खसा नप्ता भ्राता
पाता । वन् । सीव पीव ॥

वर्णानां तण्णितितन्तानाम् ॥ १० ॥

सि० कौ० ॥ आदिरुदात्तः । एतः । हरिणः । शितिः । पुश्रिः । हरित् ॥

न० श० ॥ वर्णानां तण्णितितन्तानाम् ॥

तान्ताणामिति पाठे त्वकारो व्यर्थ इति चिन्तम् । एत इति ।
येतशब्दो घृतादित्वादन्तोदात्तो बोध्यः । १. २२. ॥

फि० वृ० ॥ वर्णानां तण्णितितन्तानाम् ॥

वर्णवाचिनां त । ण । नि । ति । त् । इत्येवमन्तानामादि-
रुदात्तो भवति । तान्ताणां । एतः श्वेतः रोहितः नोहितः
हरितः । शान्तानाम् । शोणः । नि । पृश्रिः । ति । शितिः ।
त् । पूषत् हरित् ॥

ह्रस्वान्तस्य ह्रस्वमनृत्ताच्छील्ये ॥ ११ ॥

सि० की० ॥ अद्वर्जं ह्रस्वान्तस्यादिभूतं ह्रस्वमुदात्तं स्यात् । मुनिः ॥

ज० श० ॥ ह्रस्वान्तस्य किम् । वधूः । ह्रस्वं किम् । प्राश्नम् । अनृत्किम् ।
तृणकम् । ताच्छील्ये किम् । जडः । वधिरः । कुशलशब्दो ऽनेना-
मुदात्त इत्येके । अन्तोदात्त इत्युज्ज्वलदत्तः । उ० १. १०८. ॥

फि० वृ० ॥ ह्रस्वान्तस्य ह्रस्वान्तमनृत्ताच्छील्ये ॥

ह्रस्वान्तशब्दस्य ह्रस्वान्तमपरमृद्वर्जितमायुदात्तं भवति ता-
च्छील्ये गम्यमाने । चपलः निपुणः कुशलः । ह्रस्वान्तस्येति
किम् । रुपगमी । ह्रस्वान्तमिति किम् । प्राश्नमिदम् । अनृ-
दिति किम् । भुशंसः लपणः लशः । ताच्छील्य इति किम् ।
जडः वधिरः ॥

अशस्यादेवनस्य ॥ १२ ॥

सि० की० ॥ आदिश्रुदात्तः । तस्य नाचः । अ० वे० १ १६४ १३ । दिवने
तु । अग्निमां दीव्यः । अ० वे० १०. ३४ १३. ॥

फि० वृ० ॥ अदेवनार्थस्याचस्यादिश्रुदात्तो भवति । तस्य नाचसाप्यते
भूरिभारः । अ० वे० १ १६४ १३ । अदेवनस्येति किम् । अच-
मात्तभ्यः ॥

अर्धस्यासमद्योतने ॥ १३ ॥

सि० की० ॥ अर्धो ग्रामस्य । समे ऽंशके तु । अर्धं पिप्पल्याः ॥

फि० वृ० ॥ असमद्योतने ऽर्धस्यादिश्रुदात्तो भवति । अस्मिन्नपरे ऽर्धे ।
कतमः सो अर्धः । अ० वे० ८. ९. १. । असमद्योतन इति
किम् । अर्धेनार्धं वेद्याः कुर्वन्तु ॥

पीतदूर्धानाम् ॥ १४ ॥

सि० की० ॥ आदिश्रुदात्तः । पीतद्रुः सरलः ॥

ज० श० ॥ सरल इति । वृषविशेषसञ्ज्ञालेन ताच्छील्यालवगभासेह
ह्रस्वान्तस्य । २. ११ । इत्यस्य प्राप्तिः ॥

फि० वृ० ॥ पीतदूर्धानामादिश्रुदात्तो भवति । पीतद्रुः पीतदारुः देव-
दारुः भद्रदारुः ॥

यामातीर्णा च ॥ १५ ॥

सि० की० ॥ यामः सीमः यामः ॥

ल० श० ॥ यामादिराकृतिगणः ॥

फि० वृ० ॥ यामादीनामादिरुदात्तो भवति । यामः पुरुषः शूरः वृद्ध

लुचन्तस्योपमेयनामधेयस्य ॥ १६ ॥

सि० की० ॥ चञ्चेव चञ्चा । स्फिगन्तस्येति पाठान्तरम् । स्फिगिति नुपः
प्राचां संज्ञा ॥

ल० श० ॥ संज्ञायामुपमान । पा० ६. १. २०४ । इत्यनेनम् समानार्थमे-
तत् । लुचिति किम् । अप्रिर्माणवकः । उपमेयेति किम् ।
वरणाः । अदूरभवय । पा० ४. २. ७०. । इत्यणो वरणा-
दिभ्यश्च । पा० ४. २. ८२. । इति नुप । नामेत्यादि किम् ।
शुनक इवायं वृकः । देवपथादिराकृतिगणत्वात्कनो नुपि
शुनक उपमेये वर्तते न तु तस्येयं संज्ञा ॥

फि० वृ० ॥ स्फिगन्तस्योपमेयनामधेयस्य ॥

स्फिगिति नुपो नाम । स्फिगन्तस्य लुचन्तस्योपमेयनामधेय-
स्यादिरुदात्तो भवति । पिशाच इवायं पिशाचः । कुक्कुट
इवायं कुक्कुटः । मूकर इवायं मूकरः । गर्दभ इवायं गर्दभः ।
स्फिगन्तस्येति किम् । अप्रिर्माणवकः । गौर्वाहीकः । औप-
मेयेति किम् । वरणाः । नामधेयस्येति किम् । कुक्कुट इवायं
मयूरः ॥

न वृक्षपर्वतविशेषव्याघ्रसिंहमहिषाणाम् ॥ १७ ॥

सि० की० ॥ एषामुपमेयनामादिरुदात्तो न । ताल इव तालः । मेरु-
रिव मेरुः । व्याघ्रः । सिंहः । महिषः ॥

ल० श० ॥ यद्यपि फिदसूपवृत्तो न व्याघ्रमहिषसिंहवृक्षपर्वतानामिति
पठ्यते तथापि वृक्षपर्वतशि विशेषाणामेव ग्रहणमिष्टमिति
तदपठितमेव भूवे पठितम् । सर्वत्र विशेषपदान्वयाभाव-
बोधनाय व्युत्क्रमः कृतः ॥

फि० वृ० ॥ न व्याघ्रमहिषसिंहवृक्षपर्वतानाम् ॥

व्याघ्र महिष सिंह वृक्ष पर्वत इत्येतेषां स्फिगन्तानामो-
पमेयनामधेयानामादिरुदात्तो न भवति । व्याघ्र इवायं

व्याघ्रः । महिष इवायं महिषः । सिंह इवायं सिंहः । वृष-
पर्वतयोस्तद्विशेषाणामिष्यते तेन स्वरूपग्रहणं न भवति ।
अथ इवायं श्लघः । न्यग्रोध इवायं न्यग्रोधः । अश्वत्थ
इवायमश्वत्थः । पर्वतविशेषाणाम् । हिमवान्निवायं हिम-
वान् । मेरुरिवायं मेरुः । मन्दर इवायं मन्दरः । महा-
गिरिरिवायं महागिरिः ॥

राजविशेषस्य यमन्वा चेत् ॥ १८ ॥

सि० की० ॥ यमन्वा वृद्धः । आङ्ग उदाहरणम् । अङ्गाः प्रत्युदाहरणम् ॥
ल० श० ॥ अत्रापि लुबन्तस्योपमेयः । २. १६. । इति सूत्रमनुवर्तते । एवं
च तेनैव सिद्धे वृद्धस्येति नियमार्थमिदम् । तदाह । अङ्गाः
प्रत्युदाहरणमिति । वृत्ती तु वृद्धस्य चैद्वाजविशेषस्येति
नियम उक्तः । तच्चिन्त्यं पूर्वसूत्रे व्याघ्रग्रहणविधिर्यापते । यम-
न्वाशब्दः कृतादिवृद्धी कृढः । न च व्याघ्रशब्दस्तथेति न
वैयर्थ्यमित्यने । अत्राङ्ग इत्युदाहरणं चित्त्वं तस्य जनपदश-
ब्दात् । पा० ४. १. १६८ । इत्यजन्तत्वेनायुदात्तसिद्धेः ।
पा० ६. १. १९७. । कालिङ्ग इत्युदाहार्यम् । तत्र हि श्राज्म-
गधः । पा० ४. १. १७० । इत्यण् । अन्ये तु लुबन्तस्येत्याद्यन-
नुवर्त्यास्य विधित्वमेवेक्यन्ति ॥

फि० वु० ॥ राजशब्दस्य यमन्वा चेत् ॥

राजशब्दस्य स्त्रिगन्तस्योपम्यनामधेयस्यादिरुदात्तो भवति
यमन्वा चैन्नामधेय भवति । आङ्ग इवायमाङ्गः । सौह्य
इवाय सौह्यः । पाण्डुरिवायं पाण्डुः । वाङ्ग इवाय वाङ्गः ।
मागध इवायं मागधः । राजशब्दस्येति किम् । मयूर
इवाय मयूरः । हेमन इवायं हेमनः । वैदिशमिवेद वैदि-
शम् । यमन्वा चेदिति किम् । अङ्ग इवायमङ्गः । कृतवृद्धि-
र्यमन्वेत्युच्यते ॥

लघोवन्ते द्वयोश्च बहुषो गुरुः ॥ १९ ॥

सि० की० ॥ अन्ते लघो द्वयोश्च बहुषोः सतीर्बहुष्यस्य गुरुदात्तः ।
कल्याणः कोलाहलः ॥

ल० श० ॥ अत्रादिशब्दो न संबध्यते तेनानादेरपि गुरोर्दात्तः । अत

एव वृषाकपिशब्दो ऽनेन मथ्योदात्त इति वृषाकपि । पा० ४. १. ३७ । इति सूत्रे वृत्तावुक्तम् । खण्डिकादिभूनुकशब्दो ऽनेन मथ्योदात्त इति कैयटेन चोक्तम् । वराहशब्दस्तु घृतादिरित्युक्तमेव । न च गुरुणां मध्ये य आदिरित्यर्थो ऽस्त्विति वाच्यं वृषाकप्यादावप्रवृत्त्यापत्त्या वृत्त्यादिविरोधात् । अन्यतो ङीप् । पा० ४. १. ४० । इति सूत्रे सारङ्गकञ्जायी लघावन्त इत्यनेन मथ्योदात्ताविति हरदन्तविरोधाच्च । लघावित्यादि किम् । वातप्रमीः सभासंजननं कपाली । नान्तत्वात् न लघुरन्तो ऽव । बह्वचः किम् । देवः । गुरुः किम् । किसलयम् । कल्याण इति पर्यायेणादिमध्यावुदात्तो ।

फि० वृ० ॥ लघावन्ते द्वयोश्च बह्वचो गुरुः ॥

अन्ते लघो द्वयोश्च सप्थोरक्षयोर्वह्वचो बह्वचो बह्वक्षरस्य गुरुशब्दात्तो भवति । कोविदारः कच्छदारः अन्मन्तकः हरीतकी दीप्तातकः कार्यापणः वृषाकपिः कपालः वत्सरः पूर्वकः । लघावन्त इति किम् । वातप्रमीः । द्वयोश्चेति किम् । सभासंजननम् । लघाविति किम् । कपाली । बह्वच इति किम् । रातिः । गुरुरिति किम् । किसलयम् ॥

स्त्रीविषयवर्णास्तुपूर्वाणाम् ॥ २० ॥

सि० कौ० ॥ एषां त्रयाणामवुदात्तः । स्त्रीविषयः । मल्लिका । वर्णः । श्वेती हरिणी । अबुशब्दात्पूर्वो ऽस्त्येषां ते ऽनुपूर्वाः । तरक्षुः ॥

लं० श्र० ॥ क्वचित्फिट्सूत्रो स्त्रीविषयवर्णनाम्नामस्त्वित्यादिपाठः । सो ऽपि मूले ध्यपूर्वस्य । १ ५ । इति सूत्रे दर्शितः । मल्लिकेत्यस्य प्राप्तिमात्रेणैदमुदाहरणं प्राप्तस्यास्य परत्वान्मादीनां च । ३ ४ । इत्यनेन बाधात् । ललनेत्युदाहार्यम् । न चनेनैव सिद्धे ब्रह्मान्तस्य स्त्रीविषयस्य । २. २. । इति वर्णानां तण । २. १०. । इति च सूत्रं व्यर्थमिति वाच्यम् । अत्र बह्वच इत्यनुवृत्तेर्न दीपः । अत एव श्वेतीत्युदाहरणं दत्त्वा हरिणीत्युदाहरणान्तरं दत्तम् । धवलादीन्यमुदाहरणानि । नीलादयस्त्वन्तोदात्ता एवेति बोध्यम् । पिण्डसारङ्गकञ्जाया

लघावन्ते । २. १९. । इति मध्योदात्ता इति कैयटादिदर्श-
नादिद् याधित्वा पूर्वविप्रतिषेधेन पूर्वमेव प्रवर्तत इत्याहुः ।
अचुशब्दात्पूर्व इति । अत्तादेरिति वक्तव्ये ऽचुपूर्वाणामि-
त्युक्तेः समानाधिकरणो बहुव्रीहिर्नेति भाषः । अचुपूर्वेत्यत्र
पञ्चमीतत्पुरुषस्तु नाचावित्येव सिद्धे पूर्वग्रहणवैयर्थ्यापत्तेर-
नुवर्तमानमपि इत्यनेनान्वयानापत्तेश्च ॥

फि० वृ० ॥ स्त्रीविषयवर्णनाम्नामष्टुपूर्वाणाम् ॥

स्त्रीविषयाणां च वर्णनाम्नां चाचुपूर्वाणां च । अचुशब्दः
पूर्वो येषां तेषाम् । लघावन्ते इत्येव बहुशो यो गुरुः स
उदात्तो भवति । स्त्रीविषयाणां तावत् । अराडाका अटा-
टाका मलिका छकाटिका पिपीलिका पिप्पलिका । वर्ण-
नाम्नाम् । पिशङ्गः कल्यापः । अचुपूर्वाणाम् । तरुणः ललणः
वलणः । बहुश इत्येव । माला ॥

शकुनीनां च लघु पूर्वम् ॥ २१ ॥

सि० कौ० ॥ पूर्वं लघुदात्तं स्यात् । कुक्कुटः तित्तिरिः ॥

ल० श० ॥ पूर्वमिति । अन्त्यात्पूर्वमित्यर्थः । लघु पूर्वमित्यसमं पदद्व-
यम् । अचाप्यादिरिति न संबध्यते पूर्वग्रहणात् । तेन कुक्कु-
टतित्तिरी मध्योदात्ती । कुक्कुटस्य वेदे ऽन्योदात्तपाठस्तु
च्छान्दसः । तित्तिरिर्यङ्गुशाखायां मध्योदात्तः पठ्यते ।
एतेन तित्तिरिषब्दोऽन्योदात्त इति प्राणिरजतादिसूचस्य-
हरदत्तः परास्तः । लघुपूर्वमिति बहुव्रीहिलु न लघोरिति
पञ्चमीनिर्देशेनैव सिद्धे पूर्वग्रहणवैयर्थ्यापत्तेः । लघोः पूर्वमि-
ति तत्पुरुषोऽपि न सप्तमीनिर्देशेनैव सिद्धेः ॥

फि० वृ० ॥ शकुनीनां च लघुपूर्वाणाम् ॥

लघुः पूर्वो येषां शकुनिवाचिनां लघावन्ते इत्येव बहुशो
गुरुदात्तो भवति । छकयाकुः कपोतः । शकुनीनामिति
किम् । छकलासः वराहः । लघुपूर्वाणामिति किम् । कुक्कुटः
तित्तिरिः खञ्जरीटः ॥

नर्तुप्राण्याख्यायाम् ॥ २२ ॥

सि० कौ० ॥ यथालक्षणं प्राप्तमुदात्तत्वं न । वसन्तः छकलासः ॥

न० श० ॥ अतुवाचिनां प्राणिवाचिनां चेत्यर्थः । वसन्त इत्यादि । अन-
योर्लघावन्ते । २. १९. । इति निमित्ते ऽन्योदात्तत्वम् । एवं
च कयोतमयूरगच्छी लघावन्त इति मध्योदात्ताविति प्रा-
णिरजतादिमूचस्थहरदत्तश्चिन्त्यः खण्डिकादिमूच उलूकी
मध्योदात्त इति कैयटश्च ॥

फि० वृ० ॥ अतुगां प्राण्याख्यायां च लघावन्ते द्वयोश्च बहुषो गुरुर-
दात्तो न भवति । [हिसन्तः वसन्तः । प्राण्याख्यायाम् । जी-
वनम् । अतुप्राण्याख्यानामिति किम् । तुषारः ।] ॥

धान्यानां च वृद्धक्षान्तानाम् ॥ २३ ॥

सि० की० ॥ आदिर्दानः । कान्तानाम् । श्रामाकाः । फान्तानाम् ।
मापाः ॥

न० श० ॥ वृद्धसंज्ञकधान्यवाचिककारणकारान्तानामित्यर्थः । श्रामाका
इति । अशीरदाशोरकपालपलानशैवालश्रामाक । ३. १८. ।
इति सूत्रे श्रामाकग्रहणं त्वधान्यवाचकश्रामाकग्रहणार्थम् ।
अत एव श्रामाकायतीत्यर्थे ऽपि श्रामाकशब्द आनुदात्त
इत्याहुः । मापा इत्यस्य तृणधान्यानां च । २. ४. । इत्यथो-
दाहतत्वाद्वालाच्चा इत्युदाहरणमुचितम् । हलन्तानामसंभवे
नाकारविशिष्टस्य ग्रहणम् । धान्येति किम् । आलोकः ।
वृद्धेति किम् । चणकाः । चैति किम् । गोधूमाः ॥

फि० वृ० ॥ [धान्यानां वृद्धक्षान्तानाम् ॥

धान्यानां वृद्धकारणकारान्तानां यो यो गुरुः स उदात्तो
भवति ।] नैयाहताः कापूर्वकाः वनाच्चाः । धान्यानामिति
किम् । श्रामाकाः सूदपाः । वृद्धक्षान्तानामिति किम् ।
गोधूमाः ॥

जनपदशब्दानामपन्तानाम् ॥ २४ ॥

सि० की० ॥ कैकयाः ॥

न० श० ॥ अपित्यचः संज्ञा । कैकया इति । यन्तु यान्तस्यान्त्याम्पूर्वम् ।
३. १३. । इत्यनेन परत्वाद्वै भाव्यमिति-तत्र बाध्यसामा-
न्यचिन्तामाश्रित्य तस्याप्यनेन बाधादित्याहुः । अद्वा वद्वा

इत्यथुदाहरणम् । जेत्यादि किम् । आस्रः । अद्भो राजा ।
अपन्तामां किम् । द्ररत् ॥

फि० वृ० ॥ जनपदशब्दानामशन्तानाम् ॥

जनपदवाचिनां शब्दानामशन्तानामादिरुदात्तो भवति ।
जनपदवाचिनां तावत् । अद्भः । अद्भः । अशन्तानाम् । मु-
ह्यः । पुद्भः । जनपदशब्दानामिति किम् । आस्रः । अश-
न्तानामिति किम् । द्ररत् ॥

हयादीनामसंयुक्तलान्तानामन्तःपूर्वं वा ॥२५॥

सि० की० ॥ इयिति हलः संज्ञा । पल्लं गल्लम् । हयादीनां किम् । ए-
कलः । असंयुक्तेति किम् । मन्तः ॥

ल० श० ॥ अथ केचिज्जनपदशब्दानामित्यनुवर्तयन्ति । कुशगार्ह । पा०
६. २. ४२. । इति सूत्रस्यहरदत्तस्वरसो ऽथेयम् । तत्राति प-
ञ्चालाः कोसला इत्युदाहार्यम् ॥

फि० वृ० ॥ हयादीनां च लान्तानामसंयोगपूर्वाणामन्यः
पूर्वो वा ॥

इयिति हलः संज्ञा । हयादीनां हलादीनामित्यर्थः । लका-
रान्तानामसंयोगपूर्वाणामादिरुदात्तो भवति । अन्यः पूर्वो
वा । पाञ्चालाः कोसलाः । हयादीनामिति किम् । अरा-
न्ताः । लान्तानामिति किम् । वसातयः । असंयोगपूर्वाणा-
मिति किम् । मन्ताः भन्ताः मुह्यः ॥

इगन्तानां च द्व्यशम् ॥ २६ ॥

सि० की० ॥ आदिरुदात्तः । कृषिः ॥

ल० श० ॥ अथ वेत्यनुवर्तते । अत एवाचिनां दीव्यः कृषिमित्कृपस्य ।
अ० वे० १० ३४ १३ । इति पद्यमानमन्तोदात्तत्वं संगच्छते
छान्दसत्वाद्वा । ये तु जनपदशब्दानामित्यनुवर्तयन्ति तेषां
न कश्चिद्दीयः कुरवद्येदय इति चोदाहार्यम् । द्व्यचां किम् ।
वसातयः । इगिति किम् । अद्भः ॥

फि० वृ० ॥ इगन्तानां च द्व्यशम् ॥

द्व्यचां द्व्यचामिगन्तानामादिरुदात्तो भवति । अन्यः पूर्वो

वा । युचयः राग्रयः चेदयः वृष्णयः कुरवः । रगन्ताना-
मिति किम् । गयः । अग्रामिति किम् । वसातयः ॥ इति
फिदमूचवृत्तौ द्वितीयः पादः ॥

॥ इति फिदमूचेषु द्वितीयः पादः ॥

अथ द्वितीयं प्रागीयात् ॥ १ ॥

सि० की० ॥ ईपान्तस्य हयादेर् । ३. १७. । इत्यतः प्राग् द्वितीयाधिकारः ॥

फि० वृ० ॥ अथेत्ययमधिकारयोक्तकः । द्वितीयमुदात्तं भवति प्रागीपा-
दादित ऊर्ध्वमनुकमिष्यामः ॥

अथां प्राङ्गुकरात् ॥ २ ॥

सि० की० ॥ मकरवद्ध । ३. ८. । इत्यतः प्राक् अचामित्यधिकारः ॥

फि० वृ० ॥ अथां प्राङ्गुकरात् ॥

अथां अचां द्वितीयमुदात्तं भवतीत्येतदप्यधिकृतं वेदि-
तत्त्वं प्राङ्गुकराद्यानीत ऊर्ध्वमनुकमिष्यामस्तथैवोदाहरि-
ष्यामः ॥

स्वाङ्गानामकुर्वादीनाम् ॥ ३ ॥

सि० की० ॥ कवर्गरेफवकारादीनि चर्जयित्वा अचां स्वाङ्गानां द्विती-
यमुदात्तम् । ललाटम् । कुर्वादीनां तु । कपोलः । रसना ।
वदनम् ॥

ल० श० ॥ ललाटमिति । लघावन्ते । २. १९. । इत्येतद्वाधित्वा परत्वा-
दिदमेवोचितमित्यभिमानः । कपोल इति । यद्यप्यत्र लघा-
वन्ते । २. १९. । इति मध्योदात्तत्वमेवेष्टं तथाप्युदाहरणदि-
ग्बोध्या ॥

फि० वृ० ॥ स्वाङ्गवाचिनामकवर्गरेफवकारादीनां द्वितीयमुदात्तं भव-
ति । लघनं ऊठरम् उठरम् । स्वाङ्गानामिति किम् । ऊप-
रम् । अकुर्वादीनामिति किम् । गुल्फकः । वृषणः वचणः ।
[कपोलः गुल्फकः । रसना । धृषणः वदनम् ।] ॥

मादीनां च ॥ ४ ॥

सि० की० ॥ मलयः मकरः ॥

ल० श० ॥ मलये यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम् । ३ १३ । इत्यस्यास्य वा प्रवृत्तौ
फले न विशेष इत्युदाहृतम् । मकर सञ्ज्ञाभूत उदाहरण
मकरवच्छब्द । ३ ८ । इत्यव त्वमिव्यक्तपदार्था य इति न्या
येन सञ्ज्ञाभूतस्य न ग्रहणम् । क्वचित्तु भाकर इति पाठ ।
तत्र स्वार्थे ऽण ॥

फि० वृ० ॥ मादीनाम् ॥

मकारादीना च त्र्यशा द्वितीयमुदात्त भवति । महेन्द्र म
ल्लिका मचिका मशका मगधा [मगध मलय मूलकम् ।
मकारादीनामिति किम् । सूकर शन्नक] ॥

शादीना शाकानाम् ॥ ५ ॥

सि० की० ॥ शीतन्या शतपुण्या ॥

ल० श० ॥ शादीना च शाकानाम् । समोदय । पा० ५ २ २९ । इति
सूत्रे कैयटे तु दक्ष्यादिपाठ इदं चाबुदात्तविधायकम् ।
अनेन शर्षपशब्द आबुदात्तत्वे प्राप्ते पान्ताना च गुर्वादी
नाम् । ३ ६ । इति मध्योदात्तत्वमित्युक्तम् । तेन द्वितीय
यादान्त इदं सूत्रमिति ध्वनितम् । फिद्वृत्तौ तु तालव्यादि
सूत्रमव पादे पठितम् । शतपुष्पेति क्वाचित्को ऽपपाठस्य
प्लवाभावात् । कैयटादिरीत्या आबुदात्तविधायकत्वे तु त
त्रापि प्रवृत्तिरिति ध्वनयितुमत्र्यन्युदाहृतमित्याहुः । के
चित्तु त्र्यल्पदक्षिकाद्दक्षमेव व्यावृत्य वदन्ति ॥

फि० वृ० ॥ शादीना शाकानाम् । शाकवाचिना शब्दाना [सकारा
दीना] द्वितीयमुदात्त भवति । सुवर्चला सपपा सस्फुटा ।
शादीनामिति किम् । मूलकम् । शाकानामिति किम् ।
सूकर शन्नकी ॥

पान्ताना गुर्वादीनाम् ॥ ६ ॥

सि० की० ॥ पादप आतप । सध्मादीना तु । अनूपम् । द्रवा तु । नीपम् ॥

ल० श० ॥ पान्ताना किम् । गर्दभ । लघावन्ते । २ १९ । इत्याबु
दात्तो ऽयम् । न गर्दभं पुर । ष्ट० वे० ३ ५३ २३ । इत्य
नोदात्तत्वं तु प्लान्दसम् । गुर्वादीनां किम् । कुणप । क्षणे
समसारणं च । उ० ३ १४३ । इति कपन् ॥

फि० वृ० ॥ गुरुरादियेषां पकारश्चान्तस्तेषां अशान् द्वितीयमुदात्तं भवति । कश्चपः कच्छपः शिंशपा । पान्तानामिति किम् । गर्दभः । गुर्वादीनामिति किम् । कुणपः ॥

युतान्यरयन्तानाम् ॥ ७ ॥

सि० की० ॥ युत । अयुतम् । अग्नि । धमनिः । अणि । विपणिः ॥

न० श० ॥ अयुतमिति । अययपूर्वपदप्रकृतिस्त्वरे । पा० ६. २. २. । प्राप्त इदम् ॥

फि० वृ० ॥ युत । अग्नि । अणि । इत्येवमन्तर्गा द्वितीयमुदात्तं भवति । युत । अयुत प्रयुतम् । अग्नि । अग्निः धमनिः । अणि । तरणिः अरणिः ॥

मकरवर्द्धपारेवतवितस्तेष्ट्वार्जिन्द्राक्षाकलो-
माकाष्टापेष्टाकाशीनामादिर्वा ॥ ८ ॥

सि० की० ॥ एषामादिर्द्वितीयो वोदात्तः । मकरः वर्द्ध इति ॥

न० श० ॥ द्वितीयो वेति । द्वितीयमित्यधिकारादिति भावः । काशी-
नामिति वक्तव्ये नुदभाव आर्पः । वर्द्ध इतीति । पारे-
वतः वितस्ता इष्टुः आर्जिः द्राक्षा कला चमा काष्टा पेष्टा
काशीनाम् । केचित्तु मकरवर्द्धपारेवतेति काष्टापेष्टेति
पठन्ति ॥

फि० वृ० ॥ मकरवर्द्धपारेवतवितस्तेष्ट्वार्जिन्द्राक्षाकलो-
माकाष्टापेष्टाकाशीनामादिर्वा ॥

मकरादीनामादिर्वोदान्तो भवति । मकरः वर्द्धः पारे-
वतः वितस्ता इष्टुः आर्जिः द्राक्षा कला चमा काष्टा पेष्टा
काशिः

छन्दसि च ॥ ९ ॥

सि० की० ॥ अमकराद्यर्थे आरम्भः । नक्षत्रानुसारादादिर्द्वितीय वोदात्त
क्षेपम् ॥

फि० वृ० ॥ छन्दसि विषये मकरादीनामादिर्वा द्वितीयं वोदात्तो भ-
वति । पूर्ववोदाहृतम् । छन्दोयहर्णं काश्चपाद्यर्थम् । का-
श्चपः । अधिकम् । क्रिमिः ॥

कर्दमादीनां च ॥ १० ॥

सि० की० ॥ आदिर्द्वितीयो बोदात्तम् ॥

ल० श० ॥ कर्दमादिरात्रतिगण ॥

फि० वृ० ॥ कर्दमादीनां वा ॥

कर्दमादीनामादिबोदात्तो भवति द्वितीयो वा । कर्दमः कु
सटा उदक गान्धारि ॥

सुगन्धितेजनस्य ते वा ॥ ११ ॥

सि० की० ॥ आदिर्द्वितीयो तेशब्दस्येति चयः पर्यायेणोदात्ताः । सुग
न्धितेजनाः ॥ ३ ॥

ल० श० ॥ चय इति । केचित्तु सुगन्धितेजनस्य चेति सूत्रं पठन्ति । आ
दिर्द्वितीयो वेत्यनुवर्तयन्ति । अयं क्लीबो ऽपि ॥

फि० वृ० ॥ सुगन्धितेजनस्य च ॥

सुगन्धितेजनशब्दस्यादिबोदात्तो भवति द्वितीयो वा । सुग
न्धितेजनम् ॥ २ ॥

नपः फलान्तानाम् ॥ १२ ॥

सि० की० ॥ आदिर्द्वितीयो बोदात्तम् । राजादनफलम् ॥

ल० श० ॥ नपुसकस्य फलशब्दान्तस्यादिर्द्वितीयो वेत्यर्थः । केचित्तु ले
फो नप इत्यस्य स्थाने पठन्ति । नञिति नपसकम् । लशब्दे
परि क्लीबस्य फलशब्द उदात्तः । फलं सफलमित्युदाहरन्ति ।
अन्ये तु फलशब्दस्येति व्याख्याय सफलमित्युदाहरन्ति ॥

फि० वृ० ॥ ले फो नपः ॥

लशब्दे परतः फलशब्द उदात्तो भवति नपो नपुसकस्य ।
किफल श्रीफल दासीफल वधूपलम् । ल इति किम् । फा
ष्टम् । फ इति किम् । कलिलम् । नप इति किम् । दासी-
फलो वृत्तः ॥

यान्तस्यान्यात्पूर्वम् ॥ १३ ॥

सि० की० ॥ कुलाय ॥

ल० श० ॥ कुलाय इति । सप्तादन्ते ॥ २ १९ ॥ इत्यस्य प्रवृत्तावपि न

कश्चिद्विशेषः । गवयमलयासुदाहार्यौ । कुबलयाचमन्त्यात्पु
र्वग्रहणम् ॥

फि० वृ० ॥ यकारान्तस्थान्धात्पूर्वमुदात्त भवति । दाखा मूकया कु
लाया केकय उभयं गवयः ॥

थान्तस्य च नालघुनी ॥ १४ ॥

सि० की० ॥ नाशब्दो नघु चोदात्ते स्य । सनाथा सभा ॥

न० श० ॥ आन्तस्य । आकारान्तस्येत्यर्थः । नाना नासा दिवा मुधेत्यु
दाहरणम् । क्वचित्तु आन्तस्येति पाठस्याशब्दान्तस्येत्यर्थः ।
केचित्तु सन्नेष शब्दोऽपि गृह्यते तेन सनाथो देवदत्त
इति सिद्धमित्याहुः ॥

फि० वृ० ॥ आन्तस्य च नालघुनी ॥

आकारान्तस्य च ना मध्वितितयोश्चान्धात्पूर्वमुदात्त भवति ।
आन्तस्य । मुधा सधा । ना । विना नाना । नघु । दिवा
सना । आन्तस्येति किम् । विविधम् । नालघुनी इति किम् ।
द्वेधा त्रैधा ॥

शिगुमारोदुम्बरवलीवर्दोष्ठारपुष्करवसा च ॥ १५ ॥

सि० की० ॥ अन्धात्पूर्वमुदात्त द्वितीय वा ॥

न० श० ॥ शिगुमार इति पाठान्तरम् । उष्टार । उष्टारेति रेफवर्जित
मपि पाठान्तरम् । चकारेणान्धात्पूर्वमिति द्वितीयमिति
च संबध्यते ॥

फि० वृ० ॥ शिगुमारोदुम्बरवलीवर्दोष्ठारपुष्करवसा च ॥

शिगुमार उदुम्बर वलीवर्द उष्टार पुष्करवस इत्येतेषां चा
न्धात्पूर्वमुदात्त भवति । शिगुमार उदुम्बर वलीवर्द
उष्टार पुष्करवा ॥

साङ्काश्यकाम्पित्यनासिक्यदावाघाटानाम् ॥
१६ ॥

सि० की० ॥ द्वितीयमुदात्त वा ॥

न० श० ॥ अत्र सूत्रे मण्डूकमुत्यादिर्वेति वर्तते । तदाह द्वितीयमुदात्त
वेति । अत एव पठन् । पा० ६ १ ६३ । इति सूत्रे राज

न्यसाङ्काशकाभित्यनासिक्खदार्वाघाटानामादिर्वान्तो वेति
 कैयटेनोक्तम् । अत्रान्तशब्देनादेरपेक्षयान्तो द्वितीय एव ।
 अतो न विरोधः । एव सप्तमी सिद्धा । पा० ६ २ ३२ । इति
 सूत्र एषामन्तः पूर्व वेति काशिकायामपि पूर्वशब्देनादिष्व
 दपेक्षयान्तस्यान्तशब्देन गृह्यत इति बोध्यम् । अन्त्यापूर्वमिति
 तु नानुवर्तते साङ्काश्यादीनां वयाणां महणस्य वयर्थ्यापत्ते
 र्यान्तस्यान्त्यात् । ३ १३ । इत्येव सिद्धे । उत्तरसूत्र आदि
 वेति तु स्पष्टार्थम् ॥

फि० वृ० ॥ साङ्काश्याकाभित्यनासिक्खदार्वाघाटानां वा ॥
 साङ्काश्यादीनां वान्त्यापूर्वमुदात्तं भवति । साङ्काश्या का
 भित्यनासिक्खदार्वाघाटः ॥

ईपान्तस्य हयादेरादिर्वा ॥ १७ ॥

सि० की० ॥ हलीया नाद्वलीया ॥

ल० श० ॥ ह्यिति हला सञ्ज्ञा । पठे ऽधिकाराद्वितीयम् । ईपान्तस्य
 किम् । मञ्जूषा । हलादे किम् । अश्वरीयम् ॥

फि० वृ० ॥ ईपशब्दान्तस्य हलादेरादिर्बोदात्तो भवति । करीयं शि
 रीय । ईपान्तस्येति किम् । गण्डूषा । हलादेरिति किम् ।
 ऋजीयम् अश्वरीयम् ॥

उशीरदाशेरकपालपलालशैवालश्यामाकश-
 रीरशरावद्वदयहिरण्यारण्यापत्यदेवराणाम् ॥
 १८ ॥

सि० की० ॥ एषामादिष्वदात्तं स्यात् ॥

ल० श० ॥ अत्र हृदयग्रहणं स्वाङ्गाणामकुर्वादीनाम् । ३ ३ । इति
 द्वितीयोदात्तत्वं बाधितम् । देवग्रहणं मघावन्ते । २ १९ ।
 इत्यस्यामित्यन्तस्थापनार्थम् । केचिन्नु घृतादिषु । १ २२ ।
 देवशब्दः पठ्यत एव च पथ आनुदात्तार्थं महणमित्याहुः ।
 अत्र वेति नानुवर्तते इति केचित् ॥

फि० वृ० ॥ उशीरदाशेरकपालपलालशैवालश्यामाकशरीरश-
 रावद्वदयहिरण्यारण्यापत्यदेवराणाम् ॥

उशीरादीनामादिब्रह्माक्षो भवति । उशीरं दशैरवः प-
मानं शिवानं आमाखं शरीरं शरावः इदं हि रज्जुम् अर-
ज्जम् अयं देवः ॥

महिषपाटयोर्जायेष्टकाख्या चेत् ॥ १९ ॥

मि० बौ० ॥ आदिब्रह्माक्षः । महिषी ब्राह्म । अपाटा उग्रधर्मा ॥

अ० श० ॥ महिषादि किम् । मिह्यामि । वा० म० ५ १७. । विषादि किम् ।
महिषी । अपाटा नपचम् ॥

वि० मू० ॥ महिषपाटयोर्जायेष्टकाख्यायाम् ॥

महिषी अपाटा इत्येतयोरादिब्रह्माक्षो भवति ययामस्य
ब्राह्मणायां मिह्याम्यायां च । मुमाता चात्र महिषी भ-
वामि । अपाटा मुग्रधर्मा । महिषपाटयोर्जाति किम् ।
मिह्यामि । वा० म० ५ १७. । ब्राह्मामि । अपिष्टकाख्याया-
मिति विम । महिष्य मी महिषी । अपाटा नपचम् ॥
इति पिटमूषपुर्णा तृतीयः पाटः ॥

॥ इति पिटमूषेषु तृतीयः पाटः ॥

ल० श० ॥ ब्राह्मणवाचकस्य गोष्ठजशब्दस्येत्यर्थः ॥

फि० वृ० ॥ गोष्ठजशब्दस्यावरमचरं पर्यायेणोदात्तं भवति ब्राह्मणस्य यदि नाम भवति । गोष्ठजः । ३ । ब्राह्मणनामधेयस्येति किम् । गोष्ठजो वृषलः ॥

पारावतस्योपोत्तमवर्जम् ॥ ३ ॥

सि० कौ० ॥ शेष क्रमेणोदात्तम् । पारावतः । ३ ॥

ल० श० ॥ अत्र पशवो नोदात्तः ॥

फि० वृ० ॥ पारावतस्य चोपोत्तमवर्जम् ॥

उपोत्तममन्यस्य समीपम् । उपोत्तमवर्जं पारावतस्यावरमचरमुदात्तं भवति । पारावतः । ३ ॥

धूमजानुमुञ्जकेशकालबालस्थालीपाकानामधूजलस्यानाम् ॥ ४ ॥

सि० कौ० ॥ एषां चतुर्णां धूमभृतीत्यनुरो वर्जयित्वा शिष्टानि क्रमेणोदात्तानि । धूमजानुः । ३ । मुञ्जकेशः । ३ । कालबालः । २ । स्थालीपाकः । ३ ॥

फि० वृ० ॥ धूमजान्वादीनामचरमचरं पर्यायेणोदात्तं भवति । धूमजानुः । ३ । मुञ्जकेशः । ३ । कालबालः । २ । स्थालीपाकः । ३ । अधूजलस्यानामिति किम् । सदृशं रूपोदाहरणम् ॥

कपिकेशहरिकेशयोरच्छन्दसि ॥ ५ ॥

सि० कौ० ॥ कपिकेशः । ४ । हरिकेशः । ४ ॥

ल० श० ॥ भाषायां बहुव्रीहिसत्पूर्वपदमठतिस्वरः । पा० ६. २. १. । तत्र हरिशब्द इत्यन्तादाद्युदात्तः । उ० ४. ११८. पा० ६. १. १९७. । कपिरन्तोदात्तः । उ० ४. १४३. । केचित्तु निबद्धादिराठतिगणत्वादनयोरन्तोदात्तत्वमाहुः । पा० ६. २. १८४. ॥

फि० वृ० ॥ कपिकेशहरिकेशयोरच्छन्दसि ॥

अच्छन्दसि विषये कपिकेशहरिकेशयोः पर्यायेणाचरमचरमुदात्तं भवति । कपिकेशः । ४ । हरिकेशः । ४ । अच्छन्द-

सीति किम् । कपिकेशः पुरस्तात् । हरिकेशः पुरस्तात् ।
वा० सं० १७. ५८. ॥

न्यङ्स्वरौ स्वरितौ ॥ ६ ॥

सि० की० ॥ सप्तम् । न्यङ्गुत्तानः । ऋ० वे० ४ १३. ५. । व्यचक्षयत्स्वः ।
ऋ० वे० २. २४. ३. ॥

ल० श० ॥ न्यधी च । पा० ६ २. ५३. । इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरौ कृते य-
स्युदात्तस्वरितयोरु । पा० ८. २. ४. । इति सिद्धे न्यङ्यहर्णं
तदनुवादकम् ॥

फि० वृ० ॥ न्यद् स्वरित्येती स्वरितौ भवतः । न्यद् स्वः ॥

न्यर्बुदव्यस्कशयोरादिः ॥ ७ ॥

सि० की० ॥ स्वरितः स्यात् ॥

फि० वृ० ॥ न्यर्बुद व्यक्तश्च इत्येतयोरादिः स्वरितौ भवति । न्यर्बुदं
व्यक्तम् ॥

तिल्यशिक्ष्यकार्मर्यधान्यकन्याराजन्यमनुष्या-
णामन्तः ॥ ८ ॥

सि० की० ॥ स्वरितः स्यात् । तिलानां भवन्ति चैव तिल्यम् । यतोऽनावः ।
पा० ६. १. २१३. । इति प्राप्ते ॥

ल० श० ॥ केचिद्वच मर्त्यशब्दं पठन्ति । तदपुक्तं तत्त्वा इवन्त मर्त्याः ।
ऋ० वे० १०. ११८. ५. । इत्यादावायुदात्तदर्शनात् । तद्युक्ता-
त्कर्मण इति सूत्रस्वरार्त्तिकेन । पा० ५. ४. ३६. ८. । यति
यतोऽनावः । पा० ६. १. २१३. । इत्यायुदात्तत्वम् । यत्तु
धान्यस्थाने धन्यं पठन्ति तत्र पत्यापैश्वर्ये । पा० ६. २. १८. ।
इति सूत्रे धान्यमन्तस्वरितमिति वृत्तिमुपादायाश्चैव सू-
त्रस्य हरदत्तेनोपन्यासात् । प्रयुज्यते च धान्यमसि धिनुहि ।
वा० सं० १. २० । इति ॥

फि० वृ० ॥ तिल्यशिक्ष्यमर्त्यकार्मर्यधान्यकन्याराजन्यमनु-
ष्याणामन्तः ॥

तिल्यादीनामन्तः स्वरितौ भवति । तिल्यं शिक्ष्यं मर्त्यं कार्-
मर्यं धान्यं कन्या राजन्यः मनुष्यः ॥

विल्वभक्ष्यवीर्याणि च्छन्दसि ॥ ९ ॥

सि० की० ॥ अन्तस्सरितानि ॥

ल० श० ॥ भाषायां तु भक्ष्यवीर्यावाद्युदात्तो । वीरेषु साधुरिति यत् । भक्षयतेर्णन्तादचो यत् । पा० ३. १. ९७. । विल्वः सरितान्तो ऽन्तोदात्तो वा । केचित्तु विल्ववस्तेति पठन्ति ॥

फि० वृ० ॥ विल्ववस्त्ववीर्याणामन्तश्छन्दसि ॥

विल्वादीनां छन्दस्थानः सरितो भवति । विल्वः वलं वीर्यम् ॥

त्वत्त्वसमसिमेत्यनुच्चानि ॥ १० ॥

सि० की० ॥ सरीरु त्वत् । अ० वे० ७. १०१. ३. । उत त्वः पञ्चत् । अ० वे० १०. ७१. ४ । नभन्तामन्यके समे । अ० वे० ८. ३९. १. । सिमस्यै ॥

न० श० ॥ सर्वानुदात्तानीत्यर्थः । अत्र सूत्रे छन्दसीति नामुपतत आद्युदात्तश्च । पा० ३. १. ३. । इति सूत्रस्य भाष्यप्रामाण्यात् ॥

फि० वृ० ॥ अस्यासैनत्वसमसिमेत्येतान्यनुच्चानि ॥

अस्य । अस्मा । एन । त्व । सम । सिम । इत्येतानि छन्दस्थानानि भवन्ति । अस्य च्छात्रेभ्यो रात्रिरधीता । अथासौ । अथो अस्मात् । एन । ओदनमेतं भोजय । अथो एनं पायय । अथो एनेन । त्वः । उत त्वः पञ्चत्त ददर्श वाचमुत त्वः शृण्वन्न शृणोत्येनाम् उतो त्वस्यै तन्वं वि ससे जायेव पथ उग्रती मुवासाः । अ० वे० १०. ७१. ४. । सम । समस्यै समस्मात् समस्तिन् । सिम । सिमस्यै सिमस्मात् सिमस्तिन् ॥

सिमस्याथर्वणे ऽन्त उदात्तः ॥ ११ ॥

सि० की० ॥ आथर्वण इति प्रायिकम् । तत्र दृष्टस्येत्येवं पर वा । तेन वासस्तनुते सिमस्यै । अ० वे० १. ११५. ४. । इत्यृग्वेदे ऽपि भवत्येव ॥

फि० वृ० ॥ सिमस्याथर्वणवेदे ऽन्त उदात्तो भवति । सिम ॥

निपाता आद्युदात्ताः ॥ १२ ॥

सि० की० ॥ स्वाहा ॥

- न० श० ॥ शुक्लीकरोतीत्यादीं च्यन्ताना निपातत्वे ऽपि । पा० १ ४
६१ । च्वेद्विच्चादन्तोदात्तत्वम् । पा० ६ १ १६३ ॥
- फि० वृ० ॥ के ते निपाता । र्यापट् वापट् स्वाहा स्वधा ॥

उपसर्गाश्चाभिवर्जम् ॥ १३ ॥

- न० श० ॥ आद्युदात्ता इत्यर्थः । अभिवर्जं किम् । अभ्यभि हि । ऋ० वे०
९ ११० ५ । अभि राममखात् । ऋ० वे० १० ३ ३ । इदं
मूत्र अर्थमुपसर्गाणां निपातत्वेनैव सिद्धे । न च कर्मप्रवच-
नीयानां तदभावज्ञापनायेदं तेषामप्याद्युदात्तत्वत्वेष्टत्वात् ।
अभिवर्जमादिषु पाठ्य इति बह्व्य । अत एव मा नो मर्ता
अभि झुहन् । ऋ० वे० १ ५ १० । इति मन्त्र एवमादीनां
मन्त्रा इति चेदभाष्यकृद्भिरुक्तम् । स्पष्टं चेदमुपसर्गमज्ञानमूत्रे
भाष्ये । केचित्तूपसर्गं क्षिपन्नेराद्युदात्तत्वनिषेधो यथा स्वा-
त्कर्मप्रवचनीयस्य तु निपातत्वाद्भवत्येवैवेति तदर्थमिदं सूत्रमि-
त्याहुः ॥

- फि० वृ० ॥ अभिवर्जिता उपसर्गा आद्युदात्ता भवन्ति । अथ परि अधि ।
अभिवर्जमिति किम् । अभि ॥

एवादीनामन्तः ॥ १४ ॥

- नि० की० ॥ एवमादीनामिति पाठान्तरम् । एव एव नूनं सह । ते पुत्र
सूरिभिः सह । पष्ठस्य तृतीये सहस्य स । पा० ६ ३ ७८ ।
इति प्रकरणे सहस्रस्य आद्युदात्त इति तु प्राच्य । तच्चिन्त्यम् ॥
- न० श० ॥ अहंशस्त्वच्छब्दां गण आद्युदात्तां निपात्यापादह स्वधामनु ।
ऋ० वे० १ ६ ४ । क्काह मित्रावरुणा । ऋ० वे० १० ५१ २ ।
गच्छदिन्द्र पोमुयद्भिः । ऋ० वे० १ ३० १६ । इति प्रयो-
गदर्शनात् । तच्चिन्त्यमिति । चिन्तापीजं तु चिन्त्यं सहस्रस्य-
स्यापि निपातत्वादाद्युदात्तत्वमिति सहस्यं स इति मूत्र
आकरात् । प्रयुज्यते च सह द्वे देवानामिति । ते पुत्र नू-
रिभिः सहस्यं तु च्छान्दसमन्तोदात्तत्वमिति कौचित् ॥

- फि० वृ० ॥ एवमादीनामन्तः ॥

एवमादीनामन्त उदात्तो भवति । एवम् एव नूनं शब्द-
सृपतं कुचित् ॥

वावादीनामुभावुदात्तौ ॥ १५ ॥

सि० कौ० ॥ उभौग्रहणमनुदात्त पदमेकवर्जम् । पा० ६ १ १५८ । इत्यस्य
वाधाय ॥

ल० श० ॥ वावादीनामुभाविति सूत्र उदात्तावित्यनुवृत्तिप्रदर्शनम् ।
इह त्रिसूत्र्यामादिग्रन्थ प्रकार इत्याहुः ॥

फि० पू० ॥ वावदादीनाम् ॥ वावदादीनमन्त उदात्तौ भवति । वावत् ॥
वावादीनामुभावुदात्तौ ॥ वावादीनामुभावप्पुदात्तौ भ
वत । वाव ॥

चादयोऽनुदात्ताः ॥ १६ ॥

सि० कौ० ॥ स्पष्टम् ॥

ल० श० ॥ निपाता इति वर्तते । मेह पशुर्न । अ० वे० ६ २ ९ । इति ।
आबुदात्तत्वापवादोऽयम् ॥

फि० पु० ॥ चादयोऽनुदात्ता भवन्ति । च वा ह ॥

यथेति पादान्ते ॥ १७ ॥

सि० कौ० ॥ त नेमिमृभवो यथा । अ० वे० ८ ६४ ५ । पादान्ते किम् ।
यथा नौ अदिति करत् । अ० वे० १ ४३ २ ॥

ल० श० ॥ अनुदात्त इति वर्तते । शाकिन षचो यथा । अ० वे० ८
४६ १४ । इत्यादीं तु च्छान्दसत्वान्नुदात्त ॥

फि० पु० ॥ यथेत्येतत्पादान्तेऽनुदात्त भवति । आजन्तो अपयो यथा ।
अ० वे० १ ५० ३ । पादान्त इति किम् । यथा त्व पुरा
सि ॥ इति फिट्सूत्रवृत्तौ चतुर्थे पाद ॥ इति फिदसूत्र
वृत्ति समाप्ता ॥

प्रकारादिद्विरुक्तौ परस्यान्त उदात्तः ॥ १८ ॥

सि० कौ० ॥ पटुपटु ॥

ल० श० ॥ प्रकारे गुणवचनस्य । पा० ८ १ १२ । इत्यादिद्विरुक्त इत्य
र्थ । इदं कमधारयवद्भावविधानलोदात्तत्वानुवादकम् ।
पा० ८ १ ११ ॥

शेष सर्वमनुदात्तम् ॥ १९ ॥

सि० कौ० ॥ शेष इत्यादिद्विरुक्तस्य । पा० ८ १ ४ । परम् । पा० ८

१ २ । इत्यर्थ । प्रप्रापम् । ऋ० वे० ७ = ४ । दिवेदिवे ।
 ऋ० वे० ७ ३२ १९ ॥

ल० श० ॥ शेषमिति । प्रकारादिद्विरुक्तादन्यद्विरुक्तमित्यर्थ इत्येके ।
 अनुदात्त च । पा० ८ १ ३ । इत्यस्यानुवादकमेतत् । अनु-
 दात्त पदमेकवर्जम् । पा० ६ १ १५८ । इत्यस्यानुवादकमि-
 त्यन्ये ॥

सि० की० ॥ ॥ इति शान्तनवाचार्यप्रणीतेषु फिदमूत्रेषु तृतीय पाद ॥

ल० श० ॥ इति शान्तनवेति । इद् माचोपज्ञा । पा० ६ २. १४ । इति
 मूत्रे हरदत्तग्रन्थे स्पष्टम् । शान्तनुराचार्य प्रणीतेति द्वारा-
 दीना च । पा० ७ ३ ४ । इति मूत्रे हरदत्त ॥

॥ इति फिदमूवाणि समाप्तानि ॥

vollkommen wären, und dass dennoch der letztere lange nach je nem seine Regeln verfasst hatte

Panini bringt seine Regeln über den Accent mit der etymologischen Formation der Worte in Verbindung — er basiert sie so zu sagen auf die Etymologie, Çantanava dagegen hat Nichts mit letzterer zu thun, er betrachtet das Wort wie es sich ihm fertig in der Sprache darbietet und erklärt seinen Accent 1) aus seiner Bedeutung, und 2) aus seiner inneren Gestalt, *तृ चकाराणाम् तृ च गणेशः*, aus der *सुवर्धुष्मि*, oder *पुष्पवर्धुष्मि*, oder *सुवर्धुष्मि* *तृ च गणेशः* *) Panini lehrt zunächst 3 1, 3, dass ein Affix *adv* datta sei, und giebt dann 6 1, 109—277 61 Regeln über den Accent des uncomponirten Wortes, von diesen lassen 36 Regeln (161 163 166—170 177—184 186—190 197 194—196 198—200 211 212 214 222) keinen Vergleich mit denen des Çantanava zu, denn sie behandeln den Accent in der Declination und Conjugation, bei der Bildung der *Feminina* und Wechsel des Accents im Allgemeinen, während die *Phytsutra* — und dies ist schon charakteristisch genug — nur vom unveränderlichen Accente der *Pratipadika* handeln, aber in den übrigen Regeln bringt Panini den Accent mit der etymologischen Formation der Worte in Verbindung, man vergleiche 159 कर्पासती घञोऽन्त उद्दत्त, 163 चित्, 161 तद्वित्तस्य, 165 कित्., 176 इक्षुनुदध्या मनुष, 180 तित् स्वरित, 193 लित्, 197 त्रित्वादिर्नित्य, 200 निष्ठा च द्रव्यनात्, 213 यती ऽनाव, 214 ईडमन्दपुशमदुहा स्वर, 217 उपोत्तम रित्, und auch 191 सर्वस्व सुप्, zu diesen Regeln sind die meisten der übrigen Regeln Ausnahmen oder Beschränkungen, 160 und 203 enthalten Reihen von Wörtern, deren Accent sich unter keine allgemeinen Regeln fügt, auf 204 सञ्ज्ञायानुयमान werden wir später zurückkommen. Das selbe Prinzip befolgt Panini beim Accente der componirten Wörter, er trennt zunächst diese von den einfachen Wörtern 6 1, 203 — eine Trennung die Çantanava nicht macht — und nimmt dann in 6, 2, soviel ihm irgend möglich ist, auf die verschiedenen Arten der Composition Rücksicht, man vergl z B *bakavrihi* 6, 2, 1 106 128, 162, 197, *tatpurusha* 2, 193, 193, *karmadhāraya* 2a, 46, 57 *akarmadhāraya* 130, *daṅgu* 29 129 etc

Prof Steinthal, l c pag 460—62 hat gezeigt, da s Aristarch

*) cf Steinthal, Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern p 462

bei der Accentsetzung nach zwei verschiedenen Prinzipien verfährt, er wendet — einmal verschiedene Wörter in demselben Wesen, weil in ihnen eine Gemeinsamkeit der Bedeutung vorhanden war — und ferner anwendet er nach dem nämlichen Gesichtspunkte. Wenn wir nun betrachten das je nach beiden Prinzipien für sich und verbunden mit einander, die Hauptprinzipien sind nach denen auch Cantanava den Accent zu erklären sucht, so glauben wir uns kaum gegen den Vorwurf wahren zu müssen, daß wir Grundsätze eines Griechen nach India unter-schieben, denn die erwähnten Prinzipien lassen sich in den *Phitāra* viel deutlicher als bei Aristarch erkennen. Es ist überhaupt auch nicht auffallend, daß zwei Männer verschiedener Nationen jene beiden Grundsätze unabhängig von einander aufgestellt haben, denn sie scheinen uns die einzig mäßigen zu sein für die, welche die etymologische Formation der Worte entweder unberücksichtigt lassen wollen. — und zu diesen gehört um dies hier vorwegzunehmen, Cantanava, — oder für die noch keine wissenschaftliche Etymologie vorhanden ist, wie dies bei Aristarch der Fall war. Cantanava giebt bei gleicher Bedeutung gleichen Accent I, 2 पाठनापानकुम्भासागरार्थानां, 3 गेहार्थानां मन्त्रिणां, II, 14 पीतद्रुष्टानां, bei gleicher oder ähnlicher Gestalt betont er gleichmäßig I, 5 ध्यपूर्वस्य स्त्रीविषयस्य ५ खान्तस्त्राश्मादेः, 7 हिष्टवत्तरतिशत्यन्तानां, II, 9 उन्वन्तानां, 10 लघावन्ते द्वयोश्च द्वयोश्च गुह, III, 1 मादीनां च (५०१ अच्चा) १ पात्तानां गुवादीनां (५०१ अच्चा), 7 युताभ्यस्तानां (५०१ अच्चा), 12 नपः खान्तानां oder नै यो नपः, 13 खान्तस्य च नालघुनी (var Lect in Si hau) 17 ईपान्तस्य हयादिरादिर्वा, nach Bedeutung und Gestalt zugleich betont er I, 20 नचवाणामाक्षिपयाणां, und 21, II 4 तुल्यधाम्यानां च द्वयोश्च ८ स्त्राङ्गिष्टामदन्तानां ९ मथुवर्णं हविमाख्या चत्, 10 वर्णानां तलतिनितन्तानां II, २३, 24, 2५, 2६, III, 3 5 etc. Sondern man alle Regeln, welche unter diese drei Klassen fallen, aus, so bleiben nur noch übrig die *Adhikāra* —, Regeln über einzelne Worte, über die *Nipāta* und Verdoppelungen am Ende des letzten Pada, die Regel II, 16 नुवन्तस्योपमेयनामधेयस्य mit ihren Beschränkungen, und die drei *Gana śhrītoḥ, gramadī, und lardamādī*.

Der Hauptunterschied zwischen den paninischen Accentregeln und denen des Cantanava ist den einheimischen Gelehrten vollkommen klar. Nagajubhatta bemerkt zu I, 1, daß danach die Worte *uccāra* und *erīkṣa antodātā* seien, und fährt dann ungefähr

deshalb vor *Çantanava* gelebt haben müsse. Man könnte, wie uns scheint, höchstens so sagen: *Çantanava* verräth ein viel weniger gebildetes grammatisches Bewusstsein als *Pāṇini*, ist also nicht jünger, sondern älter als er. Glücklicher Weise brauchen wir uns nicht auf ein so allgemeines *Raisonnement* einzulassen, denn es lässt sich anderweitig beweisen, dass *Çantanava* nach *Pāṇini* gelebt haben müsse, dass ihm *Pāṇini*'s Werk vorgelegen und dass er dasselbe gelegentlich zu verbessern gesucht hat. Bevor wir aber die Regeln *Pāṇini*'s und *Çantanava*'s betrachten, auf welche unser Beweis sich stützt, sei es erlaubt, eine Stelle *Yaska*'s mit *Durga*'s Commentare hier anzuführen. *Yaska* handelt Nr. III, 13—17 über Vergleichungswörter und Affixe, und äussert sich dann in III, 18 so: *अथ लुप्तोपमान्ययोपमानीत्याचक्षते । सिद्धो व्याघ्र इति पूजाया । या काक इति कुत्माया ।*, welche Worte von *Durga* so erklärt werden: *अथेदानीं येषु पदेषु मुख्यत उपमाशब्दा इवादि यस्तान्यवसरमाज्ञानि व्याख्यास्याम । तानि पुनरिमान्ययोपमानीत्येवमाचक्षते आधारा । निष्ठा दीय तेषु सचित्यभिप्राय । तानि च पुनरसमाज्ञातास्तैव निष्ठासमाज्ञाये । तेषु वक्तुरभिप्रायगता एत एवोपमाशब्दा अर्थतो लिङ्गान् इत्यर्थोपमा इत्युच्यन्ते । . सिद्धो व्याघ्र इति पूजाया । यो हि पूज्यो भवति स उच्यते सिद्धो देवदत्त इति । अथ न सिंह एव देवदत्त । किं तर्हि । सिंहमुखस्तत्र कश्चिदस्ति श्रौत्यादि । अतस्तदभिधानेनोपमार्थं छ लोपमाशब्दानामिवादीनामन्यतममनुच्चारयन्नेव प्रवीति सिद्धो देवदत्त इति । यत्तदनुच्चारणमुपमाशब्दस्य स एव लोप इत्युच्यते । या काक इति कुत्माया । यो हि लील्यादिदोषसमन्वयेन कुत्सनीयो भवति स एवमुच्यते यायमिति । अत्रापि यायायमितीवशब्दस्य लोपो द्रष्टव्य । धार्यादिदोषसमन्वयेन च कुत्स्यते स काको ऽयमित्युच्यते ॥* *Yaska* wurde hiernach ein Wort *sinha* oder *tyagghra*, wenn es in der angegebenen Weise ohne Vergleichungspartikel gebraucht wurde, als ein *luptopama*, d. h. als ein Wort, dessen Vergleichungspartikel ausgefallen ist, betrachten, und er wurde dies, wie man vermuthen darf, vielleicht auch dann noch thun, wenn ein Wort *sinha* nicht nur Beiwort einer Person wäre, die mit einem Löwen

εργασίας ἐπέε τα εἰς τὴν ληγομένην διαβολὰν εἰ ἔχοι τὴν ποιητὴν αὐτὴν λαβὴν ἔχουσαν το π καὶ το ῆ ὀξονομία, ὡς πηρος, πηλος οὕτως καὶ πηρος. Odes A 68 ὕμνον εἰς ὄλβον τα γὰρ εἰς τὴν ληγομένην διαβολὰν, καὶ μονογενὴ ἀσχημὲνα καὶ τὰς τὰ καὶ ἔχουσι δύο σημαίοντα ἢ πλεονα βαρυνεσθαι δεῖτε ὅσον ὕμνος οὐβροὺς ὀβρόος οὐσους Ὀσῶτας, ὀσῶτος ὀσῶτες καὶ ὕμνος W 148 etc. Man wird dem Herodian aber deshalb wohl keine todte Sprachanschauung zuschreiben wollen.

verglichen wurde sondern sogar zum Namen einer solchen Person geworden wäre

Wie dem auch sein mag, dem fortgeschrittenen grammatischen Bewusstsein Paninis genügt eine solche Anschauungsweise nicht mehr, seiner Theorie nach kann ein Wort seine Bedeutung auch nicht im geringsten ändern, ohne zugleich auch seine Form zu ändern, ohne ein Affix anzunehmen durch welches die Modification der Bedeutung bezeichnet wird. Das Wort *pañcalas*, 'die Pañcaler' kann ohne ein neues Affix anzunehmen, nicht 'das Land der Pañcaler' bezeichnen, ebensowenig kann das Wort *sinha* ohne neues Affix Name eines Menschen werden, der einem Löwen verglichen wird, bezeichnet nun trotzdem in der Sprache *pañcalas* wirklich 'das Land der Pañcaler', und ist ein Mensch *sinha* genannt, so ist die ursprüngliche Bedeutung der betreffenden Worte nicht etwa ohne Antritt eines Affixes so modificirt worden sondern es ist ein Affix angetreten, aber wieder abgefallen, oder, um genauer zu reden, es ist dafür eine Niete substituir worden. P' 5, 2, 92 wird die Anfügung des Affixes *lan* an Pratipadika gelehrt und dann heisst २३, 96 *इवे प्रतिष्ठती* ('das Affix *lan* ist ebenfalls an ein Pratipadika anzufügen, wenn man etwas bezeichnen will das dem durch das Pratipadika Bezeichneten] gleicht, [wenn das durch das neue Wort zu Bezeichnende] eine Nachbildung [des- sen ist was durch das ursprüngliche Wort bezeichnet wird], z. B. von *agra* 'Pferd' bildet man *agrala* 'eine Figur aus Holz etc, die einem Pferde gleicht', 97 *सज्ञाया च*, 'Und [*lan* ist unter gleichen Umständen anzufügen, wenn das neue Wort] der Name [des- sen ist was dem durch das ursprüngliche Wort Bezeichneten gleicht], 98 *मुम्मनुष्ये*, '(für das nach voriger Regel anzufügende Affix *lan* ist jedoch) *ta* [zu substituiren, wenn das neue Wort der Name eines] Menschen [ist der dem durch das ursprüngliche Wort Bezeichneten gleicht], / II *caica* ist Name eines Menschen, der einem Strohmanne gleicht. Zu 98 bemerkt das Mahābhāṣya किमर्थं मनुष्ये मुमुच्यते । न मुमेवोच्यते । निद्रमिद्वयं मुम्मनुष्ये । निद्रमिद्वयं मनुष्ये मुमुच्यते । चञ्चैव चञ्च । चञ्चिकेव चञ्चिका । वरकुटीव वरकुटी ॥ *kaivata* निद्रमिद्वयमिति । वचनं त्वभिधेयवदेव भवति । चञ्चै मनुष्याविति । तदुक्तं हरीतव्यादियु व्यक्ति [V 1 zu P' 1, 2, 52] इति । मुक्तिं तु मनुष्यनिद्रप्रमद्व ॥ *Ngogabhāṣya* ननु युक्तवद्भावेन [cf P' 1, - 51] निद्रवचनयोरुभयोरपि धानादिद्रवमात्रप्रत्ययमुक्तं । अत आह वचनं त्विति । हरीतव्यादिव्यस्य पाठादिति भावः । मनुष्य-

dere, so ist dies ein sicheres Zeichen für seine Posteriorität. Hatte Panini seine Regeln nach Çantanava verfaßt, so hätte er Çantanava's Regeln II, 17 und 18 nicht ignoriren können.

Obiges erscheint uns der einzig mögliche aus dem Werke Çantanava's selbst zu entnehmende Beweis dafür, dass die *Phitsûtra* nach Panini abgefaßt sein müssen, die beiden letzten *Sûtra* Çantanava's sind allerdings ebenfalls den von Panini am Anfange des 1. Buches gegebenen Regeln nachgebildet, aber sie fehlen in der *Phitsûtravritti* und sind wahrscheinlich ein späterer Zusatz können also Nichts beweisen. Dass das Resultat zu dem wir hier gekommen sind mit den Ansichten der gelehrten Indier über das Alter der *Phitsûtra* übereinstimmt, ist schon von Prof. Goldstücker, Panini p. 217 ff. nachgewiesen worden, man vergleiche besonders p. 219 Nagojibhatta's Zeugnis: यद्वा किदसूत्राणि पाणिन्यपेक्षया धुनिककर्तृकाणि, 'But, on the other hand, these *Phitsûtras*, when considered in reference to Panini are as if they were made to day.'

Die Abfassungszeit der *Phitsûtra* in der Gestalt, in welcher sie uns vorliegen, näher zu bestimmen, ist mir bis jetzt nicht möglich gewesen, ich vermute aber, dass auch der Verfasser des *Mahābhāṣya* sie noch nicht gekannt hat. Alle Stellen seines Werkes wenigstens, welche ich zu den *Phitsûtra* verglichen habe, haben mir gezeigt, dass es nirgends Patanjali ist, der sie erwähnt, sondern immer erst sein Commentator Kuyāta, man wird sicherlich auch daraus dass Patanjali 7 B. *sama* und *sama* an mehreren Stellen (P. 3. 1. 3, 6. 1, 1.8) als *anudatta* neben einander erwähnt nicht schliessen wollen, er habe *Phit* IV. 10 oder aus *napuṣa* *kaṇara* er habe II, 3 gekannt, selbst ein *pratipadikam antadattam* berechtigt noch zu keinem derartigen Schlusse. Da mir nur ein kleiner Theil des *Mahābhāṣya* bekannt ist, wurde es vorzuziehen sein, wollte ich mich hier mit Bestimmtheit aussprechen, indessen scheint mir der Umstand, dass das *Sûtra phisho 'nta udattah* oder das charakteristische *phish* an manchen Stellen wo die Anführung desselben dem Patanjali, wenn es ihm bekannt gewesen wäre, sehr nahe gelegen hätte, nicht erwähnt wird, sehr gegen die Existenz der *Phitsûtra* zu Patanjali's Zeit zu sprechen. Ich will eine dieser Stellen anführen. P. 6, 1, 1.3 wird für den Furchen von *go* unter gewissen Umständen die Substitution von *ava* gelehrt, Kātyāyana ist damit nicht zufrieden, er verlesert *gor apacanam*, an *go* solle der Agama *a* treten, denn bei der Substitution von *ava* für den

Finalen würde *gora* antodatta werden, damit aber der *Adyudatta* eines *Bahuvrīhi garagra* nicht übereinstimmen, würde aber der *Agama a* angefügt, so würde *gora*, weil die *Āgamas* *anudatta* seien, *adnudatta* werden, und damit würde der *Adyudatta* von *garagra* im Einklang stehen, der Accent von *go* wird in der Discussion *arjupattipakshe* und *ryutpattipakshe* betrachtet. Die uns interessirenden Worte sind ॥ गौरग्वचन गवाये खरसिद्धर्थ ॥ गौरग्वक्तव्य । किं प्रयोजन । गवाये खरसिद्धर्थ । गवाये खरसिद्धिर्दया स्यात् । गवाय । अवडादेर्गो हि स्वरे दीप । अवडादेर्गो हि स्वरे दीप स्यात् । न्नोदात्तस्थान्त्यतो ऽन्नोदात्त आदेश प्रसज्येत । कथं पुनरयमन्नोदात्तो यदेकाच् । व्यपदेशिवद्भावेन^{*)} । यथैव तर्हि व्यपदेशिवद्भावेनान्नोदात्त एवमाद्युदात्तो ऽपि । तत्रान्त्यत आद्युदात्तम्याद्युदात्त आदेश प्रसज्येत । सत्यमेवमेतत् । न त्विदं लक्षणमस्ति प्रातिपदिकस्यादिबुदात्तो भवतीति । इदं पुनरस्ति प्रातिपदिकस्थान्त्य उदात्तो भवतीति । सो ऽर्थो लघुणेनान्नोदात्त । तत्रान्त्यतो ऽन्नोदात्तस्थान्नोदात्त आदेश प्रसज्येत ॥ यदि पुनर्गमेर्दोर्विधीयते^{**)} किं कृतं भवति । प्रत्ययाद्युदात्तत्वे कृत आन्तर्यत आद्युदात्तस्याद्युदात्त आदेशो भविष्यति । कथं पुनरयमाद्युदात्तो यदेकाच् । व्यपदेशिवद्भावेन^{***)} । यथैव तर्हि व्यपदेशिवद्भावेनाद्युदात्तम्याद्युदात्त आदेशो भविष्यत्येवमन्नोदात्तो ऽपि । तत्रान्त्यतो ऽन्नोदात्तस्थान्नोदात्त आदेश प्रसज्येत । सत्यमेतत् । न त्विदं लक्षणमस्ति प्रत्ययस्थान्त्य उदात्तो भवतीति । इदं पुनरस्ति प्रत्ययस्यादिबुदात्तो भवतीति । सो ऽर्थो लघुणेनाद्युदात्त । तत्रान्त्यत^{†)} आद्युदात्तम्याद्युदात्त आदेशो भविष्यतीत्यादि । Wir begegnen hier nicht dem *Terminus phil*, nicht der Regel *philo nta udatta*, erst *Kaṣyapa* beginnt अच्युत्पत्तिपक्षे योग्येदं किं इत्यन्नोदात्त. Dass eine Regel wie *prati padikasanta udatta* schon vor *Çantanava* existirt haben mag, hat schon Prof. Goldstücker ausgesprochen, cf. unten. —

Was nun die Frage nach der Oertlichkeit betrifft, in der die *Platistira* verfasst sind, so hat man bis jetzt angenommen, *Çanta*

nava habe zu den Prâcis, den Grammatikern des östlichen Indiens gehört, zugehörte Beweis sind jedoch für diese Ansicht nicht vorgebracht worden. Im Osten Indiens müssen grammatische Studien schon früh betrieben worden sein, denn schon Pāṇin gebraucht Termini östlicher Grammatiker in seinem Werke, die auf uns gekommenen Nachrichten über die Thätigkeit jener Grammatiker sind indessen sehr spärlich, sie beschränken sich fast ausschliesslich auf einige Termini, die ihnen eigenthümlich waren, wie die Bezeichnungen der *Çasus prâthama, dvitja, tṛtja* etc (cf Schol zu P 2, 3, 16, 2, 3, 13, 7, 30, 37), der Ausdruck *an* P 7, 1, 18 für die Endungen an des Nom und Acc Un (cf Schol zu P 7, 1, 18), *añ* bei P 7, 3, 10 für die Endung des Instr Sg (cf Schol zu P, 7, 3, 10), und *bhaviṣyanti* für das paninische *Lat*, das von Uṇyādiātta zu Un III, 30 als *anyacaryamāṇa* bezeichnet wird, den Oestlichen, die ja das Futurum, wie wir eben sahen, mit *blaviṣyanti* bezeichneten. Çantanaçara stimmt in den meisten seiner Termini mit Pāṇini überein, abgesehen von solchen Ausdrücken wie *akṣara, anta, antja, aḥ, upottama, guru, deit ja, laghu tarna, iriddha* in II, 25 *amyog*, *stri, hrasta* etc auch in solchen wie *at* = *a* II, 6, *rit* = *ri* II, 11, *ku* = *kararga* I, 21, II 7, III, 3, *ik* II, 26, *khaj* II 9, *ap* I 20, aber ausser diesen macht er von einigen Terminus Gebrauch, die ihm eigenthümlich sind. Weil nun unter letzteren einer ist, der von Bhaṭṭojidiksina als ein Terminus der Oestlichen bezeichnet wird, hat man angenommen die *Phitsutra* seien wahrscheinlich ein Werk der Oestlichen. Dass diese Annahme haltlos sei ist schon von Prof Goldstucker *Panini* p 215 ff, nachgewiesen worden. Die eigenthümlichen Termini der *Phitsutra* wurden, selbst wenn die Commentatoren bei jedem einzelnen sagten, es sei ein Terminus der Oestlichen, noch zu keinem Schlusse berechtigen, Pāṇin gebraucht ja auch Termini der Oestlichen und doch gehört er nicht zu ihnen. Wir wissen aber nur von dem *phig = lip*, das die *Phitsutrayitti* II, 16 heisst und das daselbst auch von Bhaṭṭojidiksina erwähnt wird, dass es den *Pranacis* angehörte, aber *phish* *) in I, 1

*) Mit *phish* wird zuweilen das ganze Werk Çantanaçara's bezeichnet, *kaṣika* zu P 6, 2, 14 समुद्रशब्दोऽपि फिपि पाटलापालकाम्बासागराधानामित्यन्तीदात्त एव, zu P 6, 2, 32 फिपि तु साङ्गश्रकामिष्यनामि

wird uns einfach berichtet von Nagojibhatta es sei ein Terminus für einen Grammatiker *jatucur, gāṇya* *) von der *Phit utravṛtti*, da der Ausdruck von Cāntanava gebildet sei, in Betreff der übrigen Termini — (wie sind *asā*, od *r* nach der *Postutravṛtti***) — für *as* in *asānta* II, 21 *de, asā* II, 4, 96, *tryas* III 2, *baśas* II, 19, *re p aśanta*, *dr̥ja*, *trya*, *baśa*, *śaj* für *śal* II 25, III 17, *janarra* II 1 cf Note, *śat* oder nach der *Vṛtti* *śit* = *śarṇanān* II 6, und *nap* = *naṣuśala* II 3 und III 12) — wie wir gar nicht — Auch in der Bemerkung Bhattojīdikshita's zu IV, 14, aus der allein Prof Goldtucker schließen würde das Cāntanava zu den Prācagāhīrt habe, kann ich Nichts finden, was die Behauptung rechtfertigen könnte Bhattojī sagt I c, da *śaśa* nach jener Regel *antodatta* sei und fährt dann fort (Nr 1***) die Osthindischen sehen in Panini's Regel 6 3 1 sei *śaśa* *advudatta* das ist zu bedenken Prof Goldtucker I c. p 215 und 216 hat selbst bemerkt, daß unter die Ansprüche der Prācagāhīrt die *Pataryaj* zu P 6 3 72 *advudattan paśanam* laßt sie zu verstehen sei †) — kann also mit Bhattojī's Worten, der falls kein Vorwurf den die Prācagāhīrt etwa dem Panini machen wollten, gemeint sein ††) und ich sehe deshalb nicht warum Cāntanava der ja nach Bhattojī's Erklärung der Regel IV, 14 gar

कदाचिधाटानामन्त पूर्व चिति पद्यते Haradatta zu P 6, 9, 16
क्याग्रन्द स्वरितान् इति । तिन्याग्रिन् (IV, 9) इति क्विपि पाठात्
zu P 6 9 47 क्विपि तिन्याग्रिना च द्वयाम् (III 96) इति पद्येऽन्तोदात्त ।
cf zu Phit II 98 III 16 IV 6 und 19 —

*) *Śvarapākāra* क्विदिति पूर्वाचार्यप्रमिद्धा प्रातिपदिकमुच्यते

**) Eben so, and so Ms. der *Phit utravṛtti* verstanden und wage ich nicht zu entscheiden wie viel Werth den Lesarten *as* und *śat* beizulegen ist. Auch als geht es wie ich während des Druckes bemerkt den Osthind. Taranath S; Kau I p 206 daß es *asat* *amynati* *pranāś*

***) Das *śa* in *śaśa* *pranāś* ist erl von nur nach den Ms. der *Śa* Kau I p 206.

†) Prof Goldtucker's Worte p 215 ed the eastern grammarians point out the difference between a rule of Panini and one of Cāntanava when the former is which this passage occurs leaves no doubt, that they meant a criticism on Panini

††) Vgl dazu die Paninibemerkung zum *Śvarapākāra* zu Phit IV 10
महग्रन्थो निपातस्यादायुदात्त इति महश्च स इति मूवे भाष्यादिपद्या,
in der das *śa* in *śaśa* *pranāś* ist in *pranāś* des Phit zu IV 14 gleiches ist.

nicht mit den Prîncas in Einvernehmen steht, zu ihnen gehören sollte, vgl. auch Nâgopibhatta und Note zu IV, 14 —

Die Frage nach der Örtlichkeit, in der die *Phitsûtra* entstanden sind, scheint mir so lange unbeantwortet bleiben zu müssen, bis wir entweder ein bestimmtes Zeugniß für ihren östlichen oder nicht östlichen Ursprung auffinden, oder genauere Nachrichten über die *Prancas* uns in den Stand setzen, Çantanava's Verhältnis zu ihnen beurtheilen zu können. Sollte es sich dann wirklich herausstellen, daß Çantanava zu den Westlichen gehörte, so würden mir folgende beiden Punkte damit in Einklang zu stehen scheinen.

1) Der Formation des Namens nach ist Çantanava*) ein Nachkomme des Çantanu, ein Çantanu erscheint zuerst *Rigv* 10, 93 und *Yaska Nir* II, 10 erzählt zur Erklärung jenes Hymnus eine Legende, in der Çantanu ein Nachkomme des Kuru genannt wird, देवायिद्याधिपेणः शुक्लनुय कौरवो**) भातरौ बभूवुः Devapi und Çantanu waren Brüder, Sohne des Rishabhacharya und Nachkommen des Kuru, cf. Weber, *Ind. Stud.* I p. 93, Westergaard, über den ältesten Zeitraum der Ind. Gesch. p. 14 Note. Im *Mahabharata* ist ein Çantanu ebenfalls Nachkomme des Kuru und Urgrossvater der den Kampf führenden Kaurava und Pandava, cf. Weber *Ind. Lit.* G p. 39, Anm. Da nun die Kuru ihren Sitz im Osten Indiens hatten, so scheint der Wohnsitz Çantanava's, des Gliedes einer Çantanu Familie, zunächst auch im östlichen Indien gesucht werden zu müssen.

2) Çantanava scheint bei Ausarbeitung seiner *Sûtra* die Werke *Katyâyana's*, des Verfassers der *Varitika* zu Panini und des *Vajasaneyisâra* des *Çakhyâ*, der im Osten Indiens lehte***), benutzt zu haben, Çant. I, 8—10 giebt 3 Regeln über den *Adyudatta* und

*) Gegen Haradatta's Çantanu zu P. 7, 3, 4 ist der Name Çantanava hinreichend bestätigt. Haradatta nennt zu P. 6, 2, 14 die *Phitsûtra Çantanav'yam catuṣṣṭakam s'tram* cf. zu IV, 19. Das Çantanav'iya in *Shadgurushya* bei M. Müller, *History of A. Str.* I. p. 29 weist ich mit unserm Çantanava nicht in Verbindung zu bringen.

**) Wie ich von Prof. Goldstücker erfahre, hat die *kaṣika* im Gana zu P. 2, 2, 31 die Composita *devapichantan?* und *çantanudevapi*. Durga erklärt *devapicharshituhenaḥ çantanuçarshituhena iva*.

*** Mit Nothwendigkeit scheint mir dies nur daraus hervorzugehen, dass Patanjali im Osten Indiens gelebt hat und Katyâyana sein Landsmann genannt wird, cf. Weber, *Ind. Stud.* V, 155 ff., IV, 65 ff., I 227 Note, Goldstücker *Panini* p. 217, 236.

Antodatta von *dakṣiṇa*, Katy V Pr II 23 30 handelt über den Adyud und Nicht adyud, von *dakṣiṇa*, Çant. I 11 lehrt, dass das Wort *krishṭa* wenn es keinen Mṛga bezeichnet antod. ist, V Pr II 23 lehrt, dass *krishṭa*, wenn es einen Mṛga bezeichnet, adyud ist, Çant. I, 19 lehrt dass *aṣa* wenn es nicht 'Himmelsgegend' bezeichnet, antod. ist, dazu ist zu bemerken dass V Pr II, 39 das Wort *aṣa* als Adyud hervorhebt, und dass das Wort sich in der Vaj S nur in der Bedeutung 'Himmelsgegend' vorfindet Çant. IV, 11 lehrt *yathā* sei am Ende eines Pada anudatta, V Pr II 3 lehrt dass *yathā* nach bestimmten Worten die aufgezählt werden oder, wie die Belegstellen zeigen am Ende des Pada anudatta ist. Vielleicht lassen sich hierher, anderer Punkte nicht zu gedenken, welche Çantanava und das Vaj Pr mit andern Werken gemein haben*), auch folgende Punkte ziehen Çant. II 6 giebt die allgemeine Regel, dass Namen von Körpertheilen und Pronomina, die mit *a* endigen (*ścanga-tam adantama*), adyudatta sind, Vaj Pr II, 31 giebt die specielle Regel da *s karna* als Glied des Körpers (*karna ścunga*) adyudatta ist, und erwähnt II 39 *sarta* und *vigra* als adyudatta Çant. II 10 *carnanam taratantantam* lehrt dass Farbenamen welche auf *ta, na ti ni t* ausgehen adyudatta sind, Vaj Pr II 30 hebt das Wort *eta varṇa* als adyudatta aus und ebenso II, 36 *roṣita*. Endlich hat schon Prof Goldstucker Panin Note 900 bemerkt, dass Phits I 13 *aryasja ścamyakhya cet* dem Inhalte nach gleich dem Varitika *ścamyāntodattatram ca* zu P 3, 1 103 ist — Indessen berechnen die erwähnten beiden Punkte der Name des Verfassers der Phitsûtra und ihre Beziehung zu den Werken Katyayanas für sich noch nicht zu dem Schlusse, dass Çantanava im Osten Indiens gelebt haben muss.

Vermuthlich hatten schon vor Çantanava Gelehrte den Accent der Prâtipadika in seiner Weise zu bestimmen gesucht, und es werden dies namentlich Männer wie Gargya (cf Nir I 12 M Müller, History p 164) gewesen sein welche annahmen dass gewisse Wörter nicht von Wurzeln abgeleitet werden konnten Männer, die als Grundsatz hinstellten *Unadajo eṣupannani prâtipadikani* **)

*) Auf Punkte in denen die Phitsûtra mit den Unadi Sûtra dem Vrukta, Rukprâgāhya etc übereinstimmen ist in den Noten aufmerksam gemacht.

**) *Paribhasa* 2^a in *Agadhyānta* s *Paribhasa* beuḍaḍekhara Cod Wilson so vgl auch Goldstucker Pan p 112 ff

‘die Unādi Wörter sind Prātipadika ohne I tymologie’, oder wie ein Anderer sich ausdrückt *Unādi yathā jādāni tathā sādhanā*, ‘the Upadi words are perfect as they are’ (Aufsicht Ujvaladatta p VI). Diese Gelehrten konnten den Accent der Wörter, denen sie so eine I tymologie absprachen, nicht in Pāniniischer Weise bestimmen *), mussten also zunächst für diese andere Accentuationsgesetze aufsuchen, und diese konnten, wie mir scheint keiner andern Natur sein, als die des *Çāntanava* sind, später suchte man dann den Accent aller Wörter nach den oben erwähnten Prinzipien zu bestimmen **).

Çāntanava gibt seine Regeln für die Bhāṣa und die vedische Sprache, betrachtet aber die letztere nur wie die Ausprüche, den Atharvaveda citirt er namentlich in IV 12, *chandas* in I, 10, 14, III, 9, IV, 5 (*Phyṣūtravṛtti* hier *acchandasi*) und IV, 9, es gilt gleichfalls in I, 11 und 15, nach der *Vṛtti* auch in IV, 10, *śada* in IV, 17, *bhasṭayam* I, 16. Eine grosse Zahl der in den Sutra vorkommenden Wörter sind bis jetzt noch nicht in der vedischen Literatur, einige überhaupt noch nirgends nachgewiesen.

Man darf nicht erwarten, diejenigen *Phyṣūtra*, welche nicht den Accent einzelner fertig in ihnen gegebener Wörter bestimmen, wie z. B. I 11, 17 etc. thun, sondern eine ganze Klasse von Wörtern nach den oben erwähnten Prinzipien *Çāntanava*s umfassen, immer in ihrer ganzen Ausdehnung richtig zu finden, manche von ihnen gelten im besten Falle nur a potiori.

*) Vgl. unser Citat aus dem *Svaraprakāṣa* zu I 1. —

**) Prof. Goldstuecker hat schon darauf aufmerksam gemacht, dass in der Stelle Sayanas zu Rv 1, 1, 1 *Gargasya mate gṛcābdasyukhanda pratipadikāvat pīsho nta udatta ityanodottatam* das *Gargasya* r ate nur auf *agn śābdasyukhanda pratipadikāvat*, nicht auch auf *pīsho nta udatta ityanodottatam* bezogen werden darf. Es wird aber schon zu Gargyas Zeit eine Regel wie *pratipad kasyanta udattah* existirt haben, die wir bei Patanjali, der insoweit derselben Ansicht als Gargya war als er den sogenannten Unādi Bildungen eine Etymologie absprach, vorfinden. — Der Grund, weshalb *pratipadikasya anta udattah* zur Hauptregel gemacht ist liegt wohl darin, dass der Accent in Wirklichkeit öfter auf der Endsyllbe als auf andern Syllben des Wortes ruht. Pānini macht zu Hauptregeln für die Prātipadika, dass die Anfangssyllbe eines Affixes udatta sei, — wobei zu bemerken, dass viele und grade sehr häufig gebrauchte Affixe einsyllbig sind — und dass im Compositum die letzte Syllbe udatta sei; über letztere vgl. Prof. Benfey *Götting gelehrte Anzeigen* 1848, pag. 1999. —

Wo die Commentatoren zu den Regeln Beispiele beibringen, welche in vedischen Texten anders als von ihnen accentuirt werden habe ich die vedische Accentuation, soweit sie mir bekannt war in den Noten angegeben. Prof. Aufrecht in der Vorrede zu Ujvaladatta's Commentary on the Unadi Sūtras *) bemerkt, dass die Accentuation der Grammatiker mit Vorsicht aufzunehmen sei und wir haben namentlich in Betreff Ujvaladatta's mehrfache Gelegenheit gehabt zu bemerken, dass ein anderer Grammatiker Nisinha in seiner Svaramanjari, in der auch eine große Anzahl der Unadi Sūtra behandelt werden, in der Accentuation nicht selten von Ujvaladatta abweicht, und dass seine Accentuation in diesen Fällen meist mit der vedischen übereinstimmt. **) Nichts

*) I. c. p. XIII. In fact the only reliable source of information as to the accent is the text of the Vedas. To believe that, from the beginning of our era downwards when the language of the Brahmins had subsided into a dull monotonous uniform accentuation on the grammarians possesses an accurate knowledge of accent, and to use the accents which they give for comparative and other purposes would be to take the shadow for the real substance.

*) Außer den gelegentlich in den Noten erwähnten Fällen bemerke ich hier noch folgende. Un IV 230 Ujv a guras Nri āngaras upataval adyudattah IV 137 Ujv ahi Nri ahi indem er sa codattah aus dem vorhergehenden Sūtra ergänzt III 66 Ujv rīkṣa Nri rīkṣa d pvarat IV 118 Ujv lṛta Nri lṛta antodattah, V 62 Ujv tītau Nri tītau scare pī sandattaharāh V 8 Ujv trina Nri trina n tcarah IV 6 Ujv p j sha Nri p j sha denn er l e t p j r u shah I 29 Ujv l rīgu Nri b rīgu adyudattah (Conjectur für acadattah) I 115 Ujv marjāja Nri marjāja d en er l est am Schluss des Sūtra ahiyarah und l e t hīzu up tīamam n tīlara udattah III 55 Ujv mīthuna Nri mīthuna cūstarah IV 63 Ujv ramat Nri ramat pratnyadar udattah IV 637 Ujv e rēhīyas und e rēhī das Nri e rēhīyas und uparēdas bā rīhaṣ e rēam zanyanyam u rēarēdāyanta udattah. In einigen Fällen weicht Nri nhas Accentuation von der des Ujvaladatta und der vedischen zugleich ab z. B. II 48 Ujv aya ved aya Nri aya IV 73 Ujv aruṣha Nri nha b det hier aruṣha er l e t das Sūtra rīha rīhyam uṣah ved aruṣha — Vergleiche über Nri nhas Svaramanjari auch Goldstucker Paṇ n Note 190. Zu dem dort Gesagten ist noch zu bemerken, dass Nri nha zwischen Uj IV 14 und 15 noch das Sūtra pal ta patīhyo n e t palika tatakah palat i h st (cf Ujval zu IV 14 15) von abweichenden Lesarten Nri nhas es es in e gestattet folgende anzuführen II 91 lṛte chagca lṛte rakpratyajal cha caratdegah kṛntat lṛt cīram III 28 erina engo ncca also rarenya und nicht rarenya

Uebersetzung und Anmerkungen

I, 1 Die Endsylbe eines Pratipadika ist udatta

Zu *netarā* cf P 2, 3, 46, *Laghi Kau* No 93°, zu *pura ā* cārya z B Goldstucker, *Pāṇini* p 90, *Kaṇva* bei Goldstucker *Pāṇi* Note 293, *Weber*, *Ind Stud* IV, 73 etc, zu *namatroci cer* etc oben p 4 — Das *Ms* der *Phi Vr* hat || *ṣṛiganeṣaya namah* || *phish* (oder *phishi*) | *phishantodatto bhavati* | *phish iti pratipadikam pradarṣanartham śantanavacaryah phish iti pratipadika sanjñam kṛtavan* | : a, das Uebrige ist Ergänzung aus sehr un- deutlichen Randnoten, ich habe **pratipadikapradarṣanartham* ge- schrieben *phish dient dazu das *Pratipadika* zu bezeichnen. Zu *arthavadadhatur* cf P I 2 45 u 46 *arthavad adhatur apratyayah pratipadikam* | *kṛttaddhitasamāsaṣa* | Der Verfasser des *Svara prakāṣa* ist in seiner Rechtfertigung dieses ersten Sutra ausführ- licher als *Nāgopbhata*, selbst wenn man der Ansicht sei bemerkt er, dass alle *Pratipadika* von Wurzeln vermittelt der Affixe ab- geleitet werden (cf *Nir* I, 12, *Aufrecht Uyval* Pref p VII, *Goldstucker Pāṇi* p 171 ff) und ihr Accent demgemäss nach P 3, 1 3 etc bestimmt werden könne, so sei doch dies *Phitsutra* noth- wendig für diejenige Art der Accentbestimmung, welche nicht von der Etymologie ausgehe, abgesehen hiervon könne aber auch ohne dies Sutra der Accent in gewissen Wörtern gar nicht bestimmt werden, wenn man jenen Satz, *jedes *Pratipadika* sei von einer Wurzel abgeleitet, verwerfe, denn man könne ja nicht *Pāṇini's* Accentregeln auf Wörter anwenden, denen man eine Etymologie abspreche, und endlich könne der Accent von Wörtern wie *putrī* oder *putrakam* (von *putriya* und *putrakamya*) ja nur aus diesem *Phitsutra* erklärt werden, denn ohne dasselbe wurden dieselben ja accentlos sein müssen, die betreffenden Worte sind *namud cer darsih* (*Un* 5 12) *enuvraṣṭikṛityishubhyah kid* (*Un* 3, 66) *iti dai*

destoweniger ist es mir nicht unwahrscheinlich, dass die Grammatiker in manchen Fällen, in denen ihre Accentuation von der vedischen abweicht, in vollem Rechte sein können, dass der Accent nicht immer derselbe gewesen oder vielmehr geblieben ist, bezogen uns Grammatiker, an deren Glaubwürdigkeit wir nicht zweifeln können, dadurch, dass sie auf den Unterschied zwischen dem vedischen Accente und dem ihrer eignen Zeit aufmerksam machen, dass ferner solcher Accentwechsel auch in andern Sprachen vorkommt, beweist z. B. das Griechische das Wort *Καρχος* wurde von den Kyzikern zur Zeit der Alexandriner auf der letzten Sylbe betont, Aristarch dagegen betont das Wort gestützt auf die Tradition der gebildeten Griechen als Proparoxytonon, die Attiker betonten *ἀρχαία* als Proparoxytonon, bei Homer war das Wort der Tradition gemäss Propertypomenon, die gewöhnliche Aussprache war *οἶλος*, aber für Homer stand *οἶλος* fest, auf Kreta sagte man *Λυκαίος*, im Homer las man *Λυκαῖος*, der allgemeine Gebrauch war *Λύκος* zu sprechen die Böoter sagten *Λύκος* (cf. Steinthal, Gesch. der Sprachwissenschaft bei Gr u R pag 458 ff), der Accent der Gegenwart stand mit dem historisch überlieferten Accente im Widerspruch warum sollte dieselbe Erscheinung nicht auch im Laufe der Zeit in Indien eingetreten sein? Warum sollen wir, ohne Gründe, die Berichte der indischen Grammatiker und Commentatoren als falsch verwerfen, die doch sonst eine Gründlichkeit und Sorgfalt in ihren Werken verrathen, der man die aufrichtigste Anerkennung nicht versagen kann? (vgl. auch Goldstucker Panini p 262 über verschiedene Perioden des Accents) —

---

wie Uyy hat III 110 hat Nisinha mir nicht IV, 54 liest er jagarick kvin | vidathesku jagrivah IV 75 sahekahtrapibhya ushat IV, 165 str. | stris nupatyate | Dass Nisinha in III, 2 die Wurzel ji von der jna abgeleitet wird, nicht hat hat schon M. Müller, History of A. Skt. L. p 249 bemerkt —

Uebersetzung und Anmerkungen

I, 1 Die Endsyllbe eines Pratipadika ist udatta.

Zu *uctaish* cf P 2, 3, 46, *Lagh Kau Nro* 93¹, zu *purva carya* z B Goldtucker, *Pāṇini* p 90, *Kaṣyapa* bei Goldtucker *Pāṇi* Note 223, *Weber Ind Stud* IV, 73 etc, zu *nanvatrodi cer* etc. oben p 4 — Das Ms der *Phi Vri* hat || *ṛiganeṣaya namah* || *phish* (oder *phush*) | *phishantod itto bhavati* | *phish* || *pratipadikam pradarṣay artham ṛantanavacaryah phish* || *pratipadika sangam kritai in* | 1 a, das Uebrige ist Ergänzung aus sehr un- deutlichen Randnoten, ich habe **pratipadikapradarṣan artham* ge- schreiben 'phish dient dazu das Pratipadika zu bezeichnen'. Zu *arthavadadhatur* cf P I, 2, 45 u 46 *arthavad adhatur apratyavah pratipadikam* | *ṛittadddhitaama-ṛeca* |. Der Verfasser des *Śvara prakāṣa* ist in seiner Rechtfertigung dieses ersten Sutra ausführ- licher als *Nagoji hatta*, selbst wenn man der Ansicht sei bemerkt er, dass alle Pratipadika von Wurzeln vermittelt der Afixe ab- geleitet werden (cf *Nir* I, 12, *Aufrecht*, *Uyval Prof* p VII, Goldtucker *Pāṇi* p 171 ff) und ihr Accent demgemäss nach P 3, 1, 3 etc bestimmt werden könne, so sei doch dies *Phitsutra* noth- wendig für diejenige Art der Accentbestimmung, welche nicht von der Etymologie au g l c, abg sehen hiervon könne ab r auch ohne dies Sutra der Accent in gewissen Wörtern gar nicht bestimmt werden wenn man jenen Satz, 'jedes Pratipadika sei von einer Wurzel abgeleitet', verwerfe, dann man könne ja nicht *Pāṇini's* Accentregeln auf Wörter anwenden, denen man eine Etymologie abspreche, und endlich könne der Accent von Wörtern wie *putrī* oder *putrakām* (von *putrīya* und *putrakāmya*) ja nur aus diesem *Phitsutra* erklärt werden denn ohne daselbe würden diese aber ja accentlos sein müssen, die betreffenden Worte sind *nanvadi cer daitish* (*Un. 5* 1^a) *snuvraṣcikpitrī-bibhyah* *kid* (*Un* 3, 66) zu *ṣai-*

sisapratyayayoh*) pratyayavatenam untodattayam**) siddham | ye capi na vyutpadj ante nadadivas t itrap sarvam nama dhātujam iti mate prakritipratyayal bagasyavaçyakalpaniyatsat | tasmiñ yatra nabvishyasyanisantasya (II, 3) çakatçakatyor aksharam aksaram pratyayena (IV, 1) ity idyapavadvishakayadhivas tatra pratyay isvarenam untodattatve siddhi idam sutram kimaribham iti cet | neyate | avyutputtipaksha vaçyakatv t | kimca sarvam nama dhātujam ityada nsti tad pi kartavyam | kimcatmanah putram iechati (P 3, 1, 8, 9) putriyaputrakamy çabdhīyōr dhātavāren niodattayoh (P 3, 1, 32, 6 1 16°) kṛpīyallopayalopīyoh (P 6 4, 48, 6, 1, 66 V) kritayoh putrīh putriyau putrakān***) putrakam iv ityad ivantodattitvasiddhyartham idam sutram | anyathā sarvanudattatvam syat ||

I, 2 [Die Endeylbe] der Synonyma von *paṭala* *apalaṅka*, zweier Pflanzennamen, *ambā*, Mutter, und *sagara*, Meer, [ist udatta]

iti nach unartanantanam in Si Kau aus allen drei Codd, zu Bhattojī's *laghav ante* cf zu I 10 In Lghuqibd Cod 244 fehlen die Worte vom ersten *laghav ante* bis *atrapī*, zu *hrasvantorya* II, 2 und 11 — Phi Vrī hat *apalaṅka* für das erste *apalaṅka*, *phaleruḥa* steht auf dem Rande, zu *araghatalaḥ* steht auf dem Rande *kṣhabhedah*, jedenfalls für *ṛkṣhabhedah*, in derselben Gegend sind noch die Ueberreste zweier andern Wörter auf dem Rande zu sehen, die ich als *vgudḥghata* und *uragbadha* erkläre, und zwischen beiden hat noch ein anderes Wort, vermutlich *are tata* gestanden. *Pālaka* in Phi Vrī habe ich nicht zu *pakala* verändert weil weder das eine noch das andere Wort zu belegen ist, Molesworth & Diet Murashee and Engl führt unter *palaka* die Bedeutung 'a vegetable Beia Bengalensis' auf, *paṭala* ist *Bigonia suaveolens*, *apālanka* *Cassia Fistula*. *Ambartha* wird von Phi Vrī genauer aufgefasst als von Bhattojī, cf P 7, 3 107 — *Sivaraṇṇaka* hat *ambā akka alla, matā, atranarvanantanam* (II 9) *ityad udattatve prapte*

I, 3 [Die Endeylbe] der Synonyma von *geha*, 'Haus', [ist udatta] jedoch nicht wenn sie Feminina sind

harmyam in Phi Vrī auf dem Rande für *halahala* als Neutr und in der Bedeutung 'Haus', finde ich keinen Beleg, *kunda* (cf

*) Cod dasigratyayoh

**) Cod °dattam*siddham

***) Cod putrakam cf P 3 2, 64

auch II, 3) ist nach Ūjvaladatta antodāṭṭa, *raḥja* ādyudāṭṭa nach
Blattton zu I, 3, zu *manu* etc cf I, 19 —

I, 4 Und [die Endsyllbe] von *guda* [ist uditia, jedoch nicht am Femininum]

Zu *antarāṅga* cf. zu I, c — Der *Staraprakāṣa* hat, dem *agehartha drombha* der *Vṛiti* entprechend *agehartham idam* — *antrekhjas te gudhāyāh* in *Phi Vra* 1st Randbemerkung von zweiter Hand, *ya ca te guda* kann ich nicht belegen, dagegen findet sich *A Y N*, 3, 16 *ya ca te gudaḥ* —

I, o [Der Endvocal eines Prädikats] welches vor [dem Endvocal] ein *dh* oder *y* hat und ausschließlich feminin ist, [ist udatta]

striśiṣhajai arneta bei Bhaṭṭoji hat Cod 2326, 1331 und 2832 haben striśiṣhajai arnanamnam ita, ich habe das erstere vorgezogen, weil sich Nagopibhāṭṭa daran anschliesst. Das purā des Bahuvrīhi dhyapīrasja ist auf das zu ergänzende antak zu beziehen. striśiśajaja findet sich ebenso wie hier, im Sinne von nityastriśiṅga*) gebraucht II, 2 und vielleicht II, 20, P 4, 1, 63 findet sich atriśiśajaja, iśhaya hat denselben restringirenden Sinn nach den Commentatoren in abeśiśajaja I, 20 und in bahuracanaiśhaya P 1, 2, 120, nicht nach einigen der Commentatoren in nabuśhaya II, 3. Das Wort ibhya kann nicht unter unsere Regel fallen, weil es nicht ausschliesslich weiblichen Geschlechts ist, Bhaṭṭoji erwähnt es nicht als Beispiel, sondern als Gegenbeispiel. 'Weilhalb sagt denn Çintanava nava iśiśajaja, d. h. weshalb beschränkt er seine Regel auf Worte, welche ausschliesslich Feminina sind?' Antwort: 'Weil man sagt ibhja, kṣatriya (cf P 1, 1 32) und nicht ibhyā, kṣatriya, neben welchen Femininen auch ibhya, kṣatriya stehen, ibhya ist Aṅgudatta nach P 6, 1, 213, womit nach Bhaṭṭoji's Ansicht Çintanava durchaus übereinstimmt, und kṣatriya Mahyodatta nach Plaf. III, 13 (resp P 4, 1, 138, 3, 1, 3). Das Va des Svaraprakāśa betont die Worte richtig ihyā, kṣatriya. In der von Nagopibhāṭṭa citirten Stelle Kaṇva's handelt es sich zunächst um die Etymologie des Wortes ājya, die Worte des Mahabhiṣhya, an welche Kaṇva seine Bemerkung knüpft, lauten anjeycoraṇāṅklyanoreṇaṅ aj, im H

*) Man vermisse die Erklärung des *stratavaja* in den ältesten Kommentaren der *Svaraprakāṣa* hat sie, es beginnt *atyantā jayaja dākarayakrapurāṣa yo 'ntjo 'c a*

añjēcopasañlāḥyaṇam kartāyam sañjñādyam | ājyam | yadā kyaḥ,
iriddhīr na prapnoti | tasmad nyad eṣaḥ | yadā nyad, upadhālopo na
prapnoti | tasmā kyaḥ ei a | nanu cōktam, iriddhīr na prapnoti |
anpūriasya prayogo bhaviṣhyati | i a , dāzu Kāryata tasmad nyad
eṣa it | nanu siare bhede bhavati | kyapi saty ādyudattam padam
 (cf P 3, 1, 4) *nyati saty antasāritam* (P 6, 1, 185) | *naṣṭa do*
eṣaḥ | nabiṣṭhayasyānisantasyety (Phit II, 3) *adyudattairdhanat |*
 hier giebt der aus dem Platsūtra folgende Accent den Ausschlag
 oder, um mit Nagojibhatta zu reden, er verhilft den auf etymolo-
 gischem Wege gewonnenen Accent — Die *daṇḍādi* erhalten bei
 P 5, 1, 66 nicht das Affix *yat*, sondern *ya* — Si Kan I, p 64
 hat *yat*, Kaṣika im Text *yaḥ* im Comment *yat*.

I, 6 * [Die Endsyllbe] eines mit *lha* endigenden [Pratipadika]
 das nicht mit *ṣ* oder *m* beginnt, [ist udatta] —

sulham, duḥlham in V sind Randsatz von zweiter Hand
 Ujval und Siddh Kan lesen Un 5 24 *ṣṭho hrastṛṣṭa, kha* gilt
 aus früherer Regel Bhattoji's Erklärung des Phit II, 6, nach
 der auch *guda* (in I, 1) und *ṣilha*, trotzdem sie nicht mit kurz *a*
 endigen, unter jene Regel fallen, widerspricht dem Wortlaut der
 Regel, für Bhattoji ist *adanta* in II 6 nicht einfach ein ein Glied
 des Körpers bezeichnendes Pratipadika, das wirklich mit kurz *a* en-
 digt, sondern auch ein solcher Name eines Gliedes, der mit lang *a*
 endigt, aber in einer früheren vorhandenen oder vorausgesetzten
 Form auf *ā* ausging, in dieser Weise fallen nach Bhattoji auch
guda und *ṣilha* unter II, 6, hiergegen ist jedoch mit Nagoji zu be-
 merken, dass z B *ṣilha* erst in der Form *ṣilha siāṇya*, resp Bezeich-
 nung eines *siāṇya* ist, und nicht schon in der vorausgesetzten Form
ṣilha, deshalb kann II, 6 nicht auf das letztere angewendet wer-
 den, und also auch kein durch II, 6 gewonnener Accent bei An-
 fügung des Femininaffixes *ṣap* als im Plura stattfindend bleiben
 Wenn Nagoji selbst in II, 6 *nam* als nicht unter II, 6 fallen be-
 zeichnet, so ist er darin in vollem Rechte, denn die Grundform
 (und nur auf diese und nicht auf die Specialformen einzelner Ca-
 sus kann sich Çantanava in seiner Regel beziehen) ist *nam*, und
 diese endigt nicht in *ā* Der Text des Svaraprakāśa hat überein-
 stimmend mit Bhattoji die Worte *ṣilha | antaraṅgati at ṣapah prag*
eva scāṇyatiṣam ity adyudattatam |, dazu haben wir aber die tref-
 fende Randbemerkung *śadṣṭam grāhyam buddhō apikāṣa itya*
trapy ādyudattatam iāt | tasmad asto atra śādiparyuḍaśād adyu-

datatcam ist *taitcam* i *exam* antrebbhyas te gudabbhya styatrâpi stri
pariyudatot i cf I, 4 — *sañkha* i t bei Uṇval antodatta cf auch
Sâyana zu Rv III, 34, 2 (anders zu I, 6 8) —

1 7 [Die Endsylbe] der auf *hishṭha*, *vatsara*, *ti*, *ṣat* und *tha*
ausgehenden [Pratipadika ist udatta]

Die 3 Codd der Siddh Kau haben *pad banḥ śhtham natividhe*
ityadau ohne *sudanu* (denn so wurde zu lesen sein), alle 3 haben
auch *thathadivutrena* Nagoji's Bemerkung entsprechend liest der
Svaraprakaṣa *parivatsara* i *aryayopurapadapraṣṭiscare* *propte* i
san vatsara tu sampūrṣacci i *iti sarapatya jasya citta ad ari siddham* i,
außer den von Bhattoji und in der Vṛtti angeführten Beispielen
hat er noch folgende *triṇṣat*, *granthak*, *avabhṛithak*, *niṣṭhah* —
Phi Vṛi hat zu dem Sutra eine Randbemerkung von zweiter Hand
die, wenn ich die sehr undeutlichen Worte richtig gelesen habe,
also lautet *keed ntra hi shiba vatsaretyadinam anta udattah* i
tatra hyantanam vṛihib shhantanam ambashilak ambambeti (P 8
3 37) *sutram udaharanam* i *yattu vṛiti* *hishthantanam* (Ma
hishthantanam) *ity uktra vñishṭhabar hishthav udahrtau tad(?) anayoh*
çratav adyudattatvaçraavanad vicataniam ist *narahari* (bhatta?)
und darunter steht noch *pad banḥishtham natividhe sudanu* (Rv 5
6 9) — Zu den *vatsaranta* vgl noch P 3, 1, 91 ff *at çadanta*
P 5 1 2

1 9 [Die Endsylbe] von *dakṣhina* [ist udatta], wenn es 't richtig
belehrt —

Zu dem *vyatasthaya* i *sarvatamatay* des Bhattoji vgl P 1
1 34 — Das Vaj Pratiç hat zwei Regeln über den Accent von
dakṣha a II, 99 u 20, cf dazu Weber Nach Un II 50 wurde
dakṣhina adyudatta sein, so ist es nach Bohtlingk und Roth immer
im Veda accentuirt, ausgenommen im Çatap Brahm, wo es bald
adyudatta bald antodatta i t, vgl auch Weber I c p 161 *dakṣhi*
nam bahum und *dakṣhinam bahum* aus dem Çatap Br

1, 9 [Die Endsylbe] oder Anfangssylbe [von *dakṣhina* ist udatta]
wenn es ein Ghed des K rpers bezeichnet —

avanga cf II 6 und III 3 B htingk zu P 4 1, 34 P 3 4
34, 51 5 2 0 3, 4 113, 139, etc Uṇ. IV, 193 200 Vaj fr t
II 31 Yaska IV, 6 etc Zu *dakṣ* o *bahuh* cf Note zu I 8 Das
adyudattah der Vṛtti ist missig, man erwartete mindestens ein
ihm entsprechendes antodattah, eine zweite Hand hat in Phi Vṛi
auf dem Rande die Worte hinzugefügt *pratyamulhasjamaṛya da*

kaśhinam akshy uttaram bhavati | uttaram dakṣhinam |, dieselben Worte hat auch der *Śataprakīṣa*, nur liest er *pratyāñmukham asinayā*, wie man erwartet —

I, 10 Und [die End- oder Anfangssylbe von *dakṣhina* ist eben falls nach Hebeben *udatta*] im *Veda* [bei jeder Bedeutung von *dakṣhina*]

I, 11 [Die Endsyllbe] von *krishna* [ist im *Veda* *udatta*] wenn es nicht Benennung eines *Mriga* ist

krishnandam iriknam steht in *Plu Vri* auf dem Rande für folgende mir unverständliche Worte des Textes *krimimicchhat krishna narisa arajaramah*. Zum Compositum *amrigakhyā* vgl. die Bemerkung des *Mahabhashya* zu *anapunsaka* P 1, 1, 43 bei Bohtlingk, ebenso gebildet sind *Phits* I, 19 *adigākhya*, II, 12 *adevana* und II, 13 *asumadgotana*. Der Gebrauch von *cet*, in dieser Weise ein Wort auf eine bestimmte Bedeutung zu beschränken, ist, soviel ich bemerkt habe, den *Phitsutra*, wenn verglichen mit *Panini*, eigen thümlich, er findet sich noch I, 18 und 19, I, 17 und III, 19, in welchen beiden Fällen die *Vritti* jedoch *cet* nicht hat, ähnlich I, 21, II, 9, 18, daneben haben wir I, 8, 23 auch die sonst übliche Be zeichnungsweise durch beigesetzten Locativ. Zum Gebrauch von *cet* bei *Panini* vgl. P 1, 2, 65, 1, 3, 55, 67, 3, 4, 27, 5, 4, 10, 6, 1 134 § 1, 51 — *Nagorj* und die *Vritti* müssen ihrer Erklärung gemäß in der Accentuation des Wortes *krishna* in *krishno mrigah* von einander abweichen, bei *Nagorj* ist *krishna* Adjectiv zu *mriga*, fällt demnach unter unsere Regel und ist antodatta, in der *Vritti* ist es Substantiv, erklärt durch *mriga*, und adyudatta, das *krishno mrigah* der *Vritti* entspricht dem *krishno ratryai* *Bhattoj* s., das *krishno mrigah* des *Nagorj* dem *krishno mahishah* der *Vritti*. Vgl. zu unserm Sutra auch *Vj Prat* II, 25 *krishno mrigatamyoge*, *Up* III, 4 *krisher tarne*, und *krishna mrige* im *Gana prapadi* zu P 5 4, 23 —

I, 12 [Die Endsyllbe] oder [Anfangssylbe von *krishna* ist *udatta*] wenn es Eigennamen ist —

Rv 8 74, 3 und 4 ist *krishna* als Eigennamen adyudatta —

I 13 Die Anfangssylbe [oder Endsyllbe] von *culla* und *gaura* [ist *udatta*, wenn diese Wörter Eigennamen sind]

Nach *Ujvaladatta* und *Bhattoj* sind die *Up* II, 23 aufgezählten Wörter mit Affix *tan* gebildet, also adyudatta nach P 6, 1, 197, nach *Nagorj* zu unserm Sutra, ebenso nach *Sayan* zu *Rv* 1, 1, 6

und nach *Vi mha* s Svaramanjari Fol 43 a ,richtiger mit *ra* und *d* nach *antodatta* nach P 3 I 3 —

I, 14 Im Veda ist die End silbe von *angulila*, *udala*, *raka* und *raça* [*udatta*]

Phi *Vi* *valantya* | *raça* | *racatja* | *rajanya*, *a* *racantja* —
Lu-Nagaji's pacadyaci vgl P 3, I 134 — *angulila* i t nach B hilingk und Roth im Çatap Br madhyodatta. — *Udala* wird Un II 29 *udalam ca* von *Uyvaladatta* zum *adyudatta* gemacht, der vedischen Accentuation gemäss macht die Svaramanjari das Wort zum *antodatta* *udalam* | *udalam* i *iti krunpratja, o'lo**) *no patyate* | *unattitjudalam* | *udan* *sur mal r* *iti tasmad udalam ucjate* (Av 3 13, 4) | *nipatanu* | *antodatta* | η — *raça* Kbh Av 10 10 2, 4, etc, 12, 4 1 etc, 10 10, 15 *vaça mata rajanya ya vaça mata svadhe tara. raça* 'Wille' Av 1, 10 1 — Für *raça* fehlen mir vedische Belegstellen, — vgl II, 1

I 1) Eben so auch von *pristha*, *re pect mrista*

I 16 In der nicht vedischen Sprache [ist die Anfangs] oder [Endsilbe von *prist*'] *u re pect mrista udatta*]

ra bla *ajam* ist in den Handschriften als besonderes Sutra gegeben, citirt finde ich es Praudhamanorama Cod Wilson 106 Fol 103 b — In der *Vṛtti* hat eine zweite Hand überall *pristha* für *mrista* auf den Rand geschrieben, aber *mrista* ist gesichert durch *Nagaji* und durch das Beispiel *çarearya mrista maja bla ranti*, statt dessen die zweite Hand *çarearyah pristham bhacanti* geschrieben hat, sollte *çaktaryah* (cf Vaj S 10 4, 11, 27, Av 11, 9 93 etc. Weber, Ind. Stud VIII 66 ff) für *çarearyah* (cf Rv 3 5, 3) zu lesen sein? Es ist zu bemerken dass in der citirten Regel *Panini* 8 6 1 70, *sa majam* aus der vorhergehenden Regel 204 fortgilt Zu Sutra 16 bemerkt der *Svaraprakāṣa* richtig *śāṅga* i *ṣam* (II c) *it propte* | *pristham* | —

I, 17 [Die Endsilbe] von *arjuna* [ist *udatta*] wenn es Benennung einer Graat i t

Der *Svaraprakāṣa* erklärt *arjuna abda ja trinaktjajam anta udatta* | *aj* | *arjunam* | *trinakti* *kim* | *arjuno triksat* | *unarcanaan tana n itj adyudatta* | In II, *Vi* sind die Worte *arjuno triksat* | *akt jagrala a n kim* | von zweiter Hand vor *arjunasaktat* eingeheben, was mit letzterem Worte anzufangen zu weiss ich

nicht, man erwartet, *arjunam trinam* oder dergleichen, wo *arjuna* nicht der Name einer Grasart, sondern Adjectiv zu einem andern Worte ist, welches 'Gras' bedeutet Vgl zu unserm Sutra Un III, 59 *trinakhyayām cit*

I, 18 [Die Endsylbe] von *arya* [ist udatta], wenn es die Bedeutung 'Herr', [und nicht 'Vaiçya'] hat

arya in der Bedeutung von *staman* und *vaiçya* ist mit Affix *yat* gebildet P 3, 1, 103 sollte also auch P 6, 1, 213 *ududatta* sein, unserm Sutra gleichbedeutend ist V zu P 3, 1, 103 *namy antodattatām ca*, das Sutra wird citirt z B von Śāyana Rv 1, 33, 3 und 1, 121, 15, —

I, 19 [Die Endsylbe] von *aśa* [ist udatta], wenn es nicht 'Himmelsgegend' [sondern 'Hoffnung'] bedeutet

Zu dem Compositum *adigaḥya* vgl zu I, 11, zu *aśa* Vaj Prat II 39- und Ath Prat IV, 72 und dazu die Herausgeber, zu Bhattoji *aśa eia etc* Phits I, 3 In dem letzten Beispiele der Vṛtti ist *aśa* ebensowohl *dgaḥya* wie in dem früheren, zu diesem cf Av 4 16, 3 *aśam aśam uḥjotatum*

I, 20 [Die Endsylbe der Namen] der Nakshatra welche (auschliesslich) mit femininem *a* endigen [ist udatta]

In Phi Vṛi ist *aśleṣaṇitjatrāpi* Randverbesserung für ursprüngliches *aśleṣaṇitjatrāpi* Dass II 19 von Bhattoji auf *aśleṣa* und *anuradha* angewendet werden kann, ist nur dadurch zu erklären, dass der Accent dieser Worte von ihm vor Anfügung des Femininaffixes *tāp* bestimmt ward und dann bei Anfügung von *tāp* als *antaraṅga* bleibt, cf zu I, 6, ebenso ist II, 19 von Bhattoji zu I, 2 angewendet worden Die gegenwärtige Regel ist nicht durchgangig richtig, *jyeshtha* und *śravishta* sind z B Av 19, 7 *adyu datta*, ebenso auch *nishṭyā* und *aiçakha*, cf Weber, Abhandl der Berliner Acad 1861, p 299 Note Trotz der Erklärung des Nagoji und des Svaraprakāṣa von *abṛishaya* (cf I, 5) durch *nityabanta* wird *abṛishaya* hier vielleicht richtiger einfach durch 'mit Affix *a* gebildet' erklärt, was dann die Phi Vṛtti so auffasst, dass die Regel auch für *aśleṣa*, die ältere Form für *aśleṣa* gilt, da auch jenes mit *a* gebildet ist — *Ulla* ist ved antodatta. —

I, 21 [Jedoch] nicht [von einem solchen Namen eines Nakshatra] vor [dessen finalem *a*] eine Gutturalis steht, wenn er Name einer Kritika ist

Das Ms der Phi Vṛi hat *kaṇṭargapuriçaya ya ap* Die Erklärung

der Vritti, welche auch von Bhattoji als die der *leest* angeführt und vom Svaraprakāṣa allem gegeben wird, ist für die allein richtige zu halten, denn einmal giebt es keinen Namen einer Krittika, der mit Gutturals beginnt, und die Regel ist doch offenbar nicht für das bloße *krittika* gegeben, und ferner ist *kupûraṣya* hier ganz analog dem *āḥapurvaṣya* in I, 2, es wird also hier wie dort *pura* auf das zu ergänzende *anta* resp. *ap*, das in diesem Falle dem *anta* gleichsteht zu beziehen sein. Im zweiten *krittika* des *krittikāṣu jata manarika* *lyutikā* ist, wie der Svaraprakāṣa bemerkt, nach P 4, 3, 37 *lul* für das Affix *on*, das im Sinne von *tatra jātah* (4, 3, 2a) angefügt wird, substituirt worden.

I, 22 Und [die Endsylbe] von *ghrita* etc. [ist udatta]

Zu *ṣṛeta* vgl. Nagoji zu II, 10, nach Kaṣyata gehören hierher auch *tīla* und *uma*, nach Nagoji *ṣali*, *trih*, cf. II, 4, nach einigen auch *derara* cf. III 15, *jara* nach Schol. zu P 6 2, 42, *ṛita*, Saṣyana zu Rv I p 67. Vgl. auch Kaṣyata zu Mahābhāṣya I, 1, 63 *sarpinṣabdo 'ntodattah prativyaṣvarena ghṛitaditvad va saptanṣabdo 'pi ghṛitaditvad antodattah | nṛṣvarena tv idyudattatve viṣeṣho na syut*, dazu Nagoji *ṣratyavaṣvareneti | isipratyavantatvad iti bhāṣah | nabvisṣvayaṣyetyaṣya* (II, 3) *tu na praptiḥ | aniantasyeti par yudasiḥ | ghṛitaditvakalpanam tu kimartham iti cintyam | nṛṣvareneti | saptanṣabdo hi sapyaṣubhyam tuteeti* (cf. Un I 156) *kanu antah | nrah sankhyayah* (II, 5) *ityapy adyudattatvam prapnoti drashtavyam* II.

I, 23 [Die Endsylbe] von *jyestha* und *lanishtha* [ist udatta] wenn sie Lebensalter bezeichnen —

Bei Bhattoji Cod. 2376 *lanishtho 'ṛiṣṭhah*, die andern *lanishtho 'ṛiṣṭhah*. Zu Nagoji vgl. P 5, 3 61, 60, 61.

I 24 [Die Endsylbe] von *ṛitā* und *tishja* ist [udatta] oder svarita

Im Veda ist die Endsylbe von *ṛitā* svarita nach Phit IV, 9, *tishja* ist nach Bohtlingk und Roth in der Tañt S. antodatta, sonst antavarita. Das Ms d. r. Phit Vri schreibt in der Unterschrift *phitûtra* —

II 1 Von hier an bis IV, 1 [ist] die Anfangs-sylbe [udatta].

II 2 [Die Anfangs-sylbe] eines mit einem kurzen Vocal endigenden [Pratipadika], das ausschließlich feminin ist, [ist udatta]

Zu *ṛitāya* vgl. I 2 *ṛitā* in Phit Vri ist Conj. clus, das Ms

liest *tanik*, *tanu* ist vedisch *antoditta*, cf Böhlingk und Roth s v und auch Un I, 7. Das *api* des Nagoji nach *calicabdas* scheint sich darauf zu beziehen, dass es sich mit *tal* mit finalem langem *t* ebenso verhält, oder sollte man *atjaraja* schreiben?

II, 3 [Die Anfangssyll.] eines nicht mit *is* endigenden [Prati padika], das ausschliesslich neutrum ist, [ist udatta]

Zu *tane na ta yah* vgl Nir VI 23 und daselbst Roth. Bei Nagoji liest Ms 177 den Anfang *napuṣṭhayaṣya strijauṣṭhayaṣya na yo nityam tasyeti*, Ms 224 *strijauṣṭhaya na yo nityam tasya*. Zu Nagoji's Erklärung vergleiche man zunächst Patanjali zu P 7, 1, 77 || ** ca denacane* || kim udaharānam | akṣhi te indra pīṅgale | nat tad asti | purasavarṇanenopy etat siddham (P 6, 1, 10⁷) | adam tarhi | akṣhibhy am te nīkabhya am | id am c opy udaharānam | akṣhi te indra pīṅgale | naau caktam purasavarṇanenopy etat siddham iti | nūna vyavahatati it (P 7, 1, 73) purasavarṇaṇo na prapnoti || chandasī napuṣṭhayaṣya puṇaradbhāvo vaktavyaḥ || madhoro grābhānam madhoro triptā v isatī ityevamartham | pumvadbhāvanā nūmo nivṛtitiḥ | nūmu nivṛtite purasavarṇanānā siddham || svararthas tarhi ro vaktavyaḥ || udattāḥ svaro gathā syat | napuṣṭhayaṣya svaro mā bhut | nūna ca pumvadbhāvatideṣaḥ eva svaro bhaviṣyati | vaktavyaḥ pumvadbhāvatideṣas tatpīṇyayitum | ita hi doṣaḥ syat | madhava gūṇnasti madhur mīsa iti | ** ca* tarhi pumvadbhāvo vaktavyaḥ | ita vaktavyaḥ | prakṛitam pumvad itī vartate || Kujata bemerkt zu den Worten *madhur masa itī* matvartthe misatanitoh (P 4, 4, 12⁴) *madhoro na ca* (12⁵) *iti yata utpannāya* lugaḥ rekararephī ca vaktavyaḥ (12⁶, V 2) *iti loka kṛite* mise pūnā madhuṣabdo vartata ity ūdyudattatvam na syat | tasmad gaty anyatra napuṣṭhakatvam dīhitam tasyasaty api napuṣṭhakatva ūdyudattatvam iḥyati iti pumvadbhāve 'pi svaranivartanāt svarartha ūhoro vidheyati, und Nagojibhūta endlich äussert sich über Kaiyata's Worte *tasmad yasya yatra etc* so *nabaviṣyatyety atra iṣṭhayaṣabdo na utjanapūṣṭhakarāḥ* | madhuṣabdasya mīśhikamādyamuktatvād myatamavacakasya cā vā tkoṣasamantobhāy dhīṅgasya bhā hyasammatasvā mīpatteli | mā kīrandasya madhyasya mīśhikasyāpi vīśakṣi vārdhacādigāno pīṇit pūnūnapuṣṭhakaror madhur itī hi cā vataḥ. In der vorher gehenden Regel hatte *islaya* restringirenden Sinn das *iṣṭhaya* des vorliegenden Sutra dagegen hat nach Nagoji denselben nicht, sondern *abruṣlaya* bezeichnet jedes Neutrum — (nicht ein Wort, das ausschliesslich neutral wäre) — und in dem Falle, dass ein

Neutrum entweder nur in einem bestimmten Casus masculine Form annimmt (wie *madhu* im vedischen Genitiv *madhoḥ* cf z B *Sāyana* zu *Rv* I, 14, 4 *madhuçabdasya tyatyajena pullīgatvam*) oder bei der Substitution von *lopa* für ein anderes Affix, welches hätte antreten sollen, masculin geworden ist (wie *madhuḥ* als Monatsname), fallen auch diese letzteren Formen wegen der Verbindung, in welcher sie mit dem Neutrum stehen, unter die gegenwärtige Regel, in diesem Sinne könnte auch *guda* in I, 4 von *Nagojī* als *nabvishaya* bezeichnet werden. Obgleich auch die *Vṛitti nabvishaya* einfach als *napunsaka* aufsteht, so glaube ich doch, dass man dem *vishaya* dieses Sutra keine andere Bedeutung geben darf, als dem des vorhergehenden, und dass *nabvishayaḥ* also als *nityanapunsakaḥ* zu nehmen ist, so dieser Weise wird das Wort auch vom *Svaraprakāṣa* erklärt *isantalajitasya ni janapunsakasyādīr udāttaḥ syāt* | | *nabvishayasya kim* | *murtiḥ* | *vishayasya kim* | *laghu* | *anvantisya kim* | *surpiḥ harīḥ barhiḥ* : *ā* — *kunda* ist nach *Ujvala* *ladatta antodatta* —

II, 4 Und [die Anfangssylbe] der zweisylbigen [Benennungen von] Gras und Getreidearten [ist *udatta*]

Praudhamanorama bemerkt *tila itṛ yativ alabutlometi rajasi katayvidhan* (P 5 2, 29, *Kaṣika* 1) *haradattenoktam tilaçabdo ghrītādītvad* (I 22) *antodatta itī tacintyam tilaça me* (*Vaj* S 18, 12) *ityatradīyudattasyaiva pathyamānatvat* *Kuça* im *Çat Br* nach *Bohtlingk* und *Roth* *antodatta*, zu *māṣaḥ* cf II, 23, *adyud*. *Av* 6 140 2, *V* S 18, 12, *tila* *adyud* *Av* 2, 8, 3 6, 140 2, *antod* 18 4 32, *uma* *adyud* im *Çat Br*, *çāṇ* *adyud* und *antod* nach *Ujval*, *trihī* *antod* *Av* 6, 140, 2, *V* S 18, 12. Me der *Vṛitti* liest für *kundāḥ tundaḥ*, *kunda* ist eine Art Jasmin, *mudga* *adyud* *V* S 18, 12, *ṛatakāḥ* in *Vṛitti* habe ich mit dem *Svara prakāṣa* für *ṛṣakāḥ* des *Ms* geschrieben, *godhūma* *V* S 18 12, der Bemerkung *Nagojī*'s gemäss scheint das Wort zu den *kardā mūḍh* III, 10 zu gehören, der *Svaraprakāṣa* bemerkt dazu nur *godhumdh* | *lagharante* (II, 19) *itī madhyodattāḥ*

II, 5 [Die Anfangssylbe] eines Zahlwortes, das mit *n* oder *r* endigt, [ist *udatta*]

In *Sī Kau* hat *Cod* 2332 *pañca* | *caturāḥ* |, *Codd.* 2326 und 1331 nur *pañca*. In *La Çā* hat *Cod* 284 vor *antaḥ* noch *dandī*. In *Vṛi* steht auf dem Raude die Bemerkung *saptasṭṭavaraja* für *saptasṭṭavarjam*. Der P 8, 2, 7 gelehrte *Lopa* des finalen *n* eines

Pratipadika ist nach P 8, 2 2 *asiddha svarasiddhau*, d. h. er wird als nicht eingetreten betrachtet sofern eine Accentregel auf das Pratipadika anzuwenden ist, dies gilt auch für die Phitsutra, da sich Nichts in ihnen vorfindet, was die Paninischen Regeln aufhebt. Umgekehrt richtet sich auch die Regeln Panini's wenn man so sagen darf nach den Phitsutra, es werden z. B. die Worte *la pota* und *mayura* in Phit II 31 zu *madhyadatta* gemacht und so erhalten deshalb in P 1 2 44 als Nicht *adyudatta* das Affix *an catuṣṭhapala* erklärt der Svaraprakaṣa *catuṣṭhu lapaleṣhu saṅskṛitah*. Zu *gana* vgl. P 1, 1, 23. *Antah* ist natürlich *antār*, cf. *ṛṇ* Vj Pr II 26 —

II, 6 [Die Anfangssylbe] der mit kurzem *a* endigenden [Bezeichnungen der] Glieder des Körpers und der im *Gana sariadi* aufgezählten [mit kurzem *a* endigenden] Wörter [ist *udatta*]

Die Calc. Ausg. und Cod 1331 der Si Kau *cucukā dadhi*, Cod 2326 *cucukadadhi*, Cod 2332 *cituka dadhi*. Zu *karna* vgl. auch Vaj Prat II 31 *karna śiṅge* scil. *adjudattah*. Zu dem Accente von *imam* vgl. Nāgoji's Erklärung und Note zu I 6. *Sarā* ist ved. *adyudatta udā* und *anya* sind *antodatta*. *Para* als pronom. adj. ist immer *adyudatta* in dem ersten Beispiele Nāgoji's ist *paraḥ* Adv. verb., vgl. Vaj Prat II, 27 *paraḥ pradhane* scil. *adjudattah*. In der Vṛtti ist *adantanam* überall Correctur des Ms. für ursprüngliches *atantanam*, zwischen *padah* und *hastah* stand im Ms. ursprünglich *remaḥ* welches Wort hinter *etam* seinen richtigen Platz haben wurde. cf. IV, 10 *virah* habe ich vom Rande in den Text aufgenommen. *Sumukha* und *sudara* sind *antodatta*. P 6, 2, 172, Zu *sudara* vgl. ausserdem V zu P 6, 2, 107. Nach der einfachen Erklärung welche die Vṛtti vom gegenwärtigen Sutra giebt, kann *grīva* nicht unter dasselbe fallen, nach Bhattoji zu I 6 fällt es darunter und sein *Antodatta* wird deshalb von Nāgoji *chanda satiāt* erklärt. Ausser den nach *adantanam* im von Nāgoji und der Vṛtti angeführten Gegenbeispielen führt der Svarapakaṣa noch *ahām* an.

II 7 [Plur. Voc. Der erste Vocal] abgänger [Bezeichnungen von] lebenden Wesen, welche vor [dem ersten Vocale] eine Gutturals haben, [ist *udatta*]

Alle 3 Codd. der Si Kau haben nur *udātam* ohne das *lshrah* (denn so wurde zu lesen sein, cf. Rv 9, 61, 32) *sarpir madhu* der

Calc. Aug. Bei Nāgoji lesen die Codd *harinam* und *caṭakadur ane madhy**. In Phi Vt sind *rati* in *pran racina* † und die Worte *udakam* † *kupurranam* in *kim* von zweiter Hand auf den Rand geschrieben. Die Praudhamanorama bemerkt zu dem Sutra *pranindam kupurram* † *yat* in *kupurranam* in *patham***) *upanyasya kavargat ye purve tanmadhya adir* in *nyasakaraharadattin tasya samubah* (P 4 2, 27) in *sutre procatus taccintyam sarvanamativena suṣi sat* (P 7, 1, 3) *kupurvesham* in *prayogapathih* † *sautratram vā cara nikartavyam*, zu welchen letztern Worten man die Bemerkung Nāgojis vergleiche *sarvanamakaryam* in *sautratram na* und im *Śvaraprakāṣa* die Worte *purvanam* in *sautro nirdeṣah***) *Haradatta* auf den Bhaṭṭoji und Nāgoji verweisen, liest und erklärt zu Ka. Ka. P 4 2 27 so *kakaṣakabakaṣabba adyndattah* † *pranin m kupurvanam ityanena* † *atyarthah* † *vyadhih kavaṣe shashih* † *athad h prakakateh* (II 1) *ityata ad r ityanurpittam* † *shashih* *ibahuracanantam viparipamyate* † *pragivacinam ya adibhutat kavargat purve bhava tesham udatto bhavati****) † Beide Fassungen des Sutra *kupurram* und *kupurranam* bieten Schwierigkeiten, zunächst ist in beiden Fällen das Compositum *kupura* als *Tatpuruṣa*, soviel ich bemerkt habe mindestens unpassend, cf. zu II 20 ferner ist, wenn *ad* fortgelassen soll, *kupurram*, wenn auch nicht durchaus verwerflich so doch ungrammatisch welcher Umstand nach Nāgoji einige Grammatiker *beṇog ad* gar nicht zu ergänzen, und endlich ist auch *kupurranam* als Gen plur vom *Tatpuruṣa* † *kupura* ungrammatisch weil der Gen plur von letzterem *kupurvesham* ist. Da die Lesart *pranindam ca kupurranam* die bessere Autorität für sich hat, halte ich sie für die ursprüngliche, für die man *kupurram* schrieb, um den (vom *Tatpur kupura*) ungrammatischen Gen plur zu entfernen. Ich glaube aber, dass *kupurranam* der Form

*) Ms hat *kupurranam pathah*

*) Man vgl hierzu den *Nyaya, Gobhalyagṛhyabhashya* Cod. Wilson 72 Fol. 34^b *chandorat sutram bhavanti*. Auch M Müller History p 75 Anm.

**) Das Ms hat *adattutah kavargat purve avah tesham udatto bhavati* die Conjectur *bharas* verdanke ich der Güte des Herrn Prof Goldstucker ich selbst hätte *acas* geschrieben allein gegen die Natur des betreffenden Ms welches soviel als aufgestellten Beobachtungen hervorgeht nicht *e* und *o* verwechselt und nicht *a* schreibt wo es nach *e* und *o* eifert sein sollte dagegen *a* und *ā* sehr ähnlich schreibt der *Śvaraprakāṣa* erklärt *kavargat purve ye varnas tesham madhya adir udattah* *syat*

(P I, 1, 29) und dem Sprachgebrauch gemäss als Bahuvrīhi aufzufassen und die Regel demnach zu übersetzen ist wie ich es gethan habe. Die gegebene Erklärung stimmt auch zu dem sonstigen Sprachgebrauche Çantanaya's, *purīa* bezieht sich auf das zu ergänzende *adhi* wie *purīa* in *dhyāpurīa* I, 5 und *kupurīa* I, 21 auf *anta* und in *laghupurīāndm* II, 21 auf *guru*, dann sind aber nur Wörter wie *lāla loka* Beispiele zu dem Sutra. Zu *cala* und *udaka* vgl. man I, 14, *caraha* ist antodatta nach I, 29 —

II, 8 Der Vocal *u* [eines Praupadika ist udatta] wenn ihm einer der Consonanten *l, lh, c, ch, ṣ, ṣh, t, th, p, pā* folgt [und] wenn [das Praupadika] Name von etwas Künstlich gemachtem ist

Ich habe den Text der Phi Vpi gegeben, wie ihn das Ms liest nur der Erklärung gemäss *utāntam* für *urānta* geschrieben, eine zweite Hand hat auf dem Rande den Text so verbessert *khayyavarṇam kṛtrīmākhya cet | khayaḥ pure purīm uvarṇam udattam bhavati | kaudakah |* und für *lāhutaḥ* hat sie *bāndhukah* gesetzt, *cujah* und *lāhutaḥ* sind corrupt, *sphujah* und *yudihah* passen der Bedeutung nach nicht hierher. Es kann kaum einem Zweifel unterliegen, dass der Bhāṣyaji'sche Text des Sutra der allein richtige und die Lesart der Phi Vpi nur eine Corruption ist, der viel leicht ein *utāntam* *khayaḥ kṛtrīmākhya cet* zu Grunde liegt, *pure tasya* mag aus der Erklärung in den Text gedrungen sein. Der Svaraprakāṣa, der in fast allen Punkten, in denen die Vpiti von Bhāṣyaji's Text abweicht, mit der Vpiti übereinstimmt giebt das Sūtra wie Bhāṣyaji

II, 9 [Die Anfangssylbe] der mit *una, n, van* endigenden [Praupadika ist udatta]

Phi Vpi hatte ursprünglich *un | ar | tən |*, wofür auf dem Rande *una | n | ran |* steht, *unāntanam* habe ich corrigirt aus *un* (oder *unn*?) *antanam*. Zu *arjuna* ādyud. cf. Un 3 38, und zu *arjuna* *Gras antod. Phi; I, 17 Vgl. auch Rv 1, 2, 7 *vārunam ca riṣāḍasam*

II, 10. [Die Anfangssylbe] der Farbe-[namen], die mit *ta, na, ti, ni, t* endigen, [ist udatta]

Der Svaraprakāṣa liest das Sutra wie die Phi Vpi. Nach Paṇinischen Sprachgebrauche zu urtheilen sind beide Lesarten des Sutra *tānāndm und *tantanam zulässig. Man vergleiche z. B. P I, 1, 21 *s/nanta* *mit *s* oder *n* endigend, I, 2, 23 *śaḥhanta*,

‘mit *th*, *ph* endigend’; 5 2, 49 *nānta* ‘mit *n* endigend’, 5, 4, 106 *cuḍaḥaḥanta* ‘endigend mit einer Palatale, mit *d*, *s* oder *h*’; 5 4, 10 *sānta* ‘mit *s* endigend’; 7 2, 2 *hanta* ‘mit *h* oder *r* endigend’, 7, 3, 51 *unuktanta* ‘endigend mit *u*, *v* ul. *t*’, daneben aber auch 6, 4, 137 *varianta* ‘endigend mit *r* oder *ri*’ 7 2, 5 *hayanāta* ‘endigend mit *h* *ri* oder *y*’ Im gegenwärtigen Sūtra wird man *śāntarāra* vorziehen, um den Unterschied zwischen *ta* und *t* mehr hervortreten zu lassen. *Hanta* und *hant* sind ved. antodatta. *Utaḥ* und *prishat* in *Plu Vri* stehen für ursprüngliches *ṣataḥ* und *ḍiṣṭat*, vor *ṣanaḥ* liest das Ms. noch die Worte *ṣṛnam* und *ḷṣanar*, die ich gestrichen habe, weil sie nicht zu der vorliegenden Regel gehören —

II, 11 [E ist udatta] eine kurze [Anfangssylbe], wenn sie nicht kurz *ri* enthält, von einem kurzvocalisch endigenden [Prätipadika], das den Charakter von etwas bezeichnet.

Si Kau. Codd. 1331 und 2332 *anrittaṭṭhijā*, bei Nāgoji hat Cod. 24 *rinālam*; *rit* in *Vritu* ist überall Corrector des Ms für *krit*, ebenso *ṛiṣaḥ* für *ḷṛiṣar*, *uḷugam* habe ich nach dem Svāraprakāṣa gegeben, der Text der *Vritu* hat *uḷugorān*, dazu steht auf dem Rande *uḷuga* oder ähnlich, der Rest des Wortes ist abgeschnitten, vor *prajñam idam* steht im Text noch *aragghrah*. Das *hrastam* des Bhattoji ist ohne Zweifel richtig und seine Erklärung der der *Vritu* vorzunehmen, man höre die einfache Erklärung des Svāraprakāṣa *hrastanta-yadibhutam rikarabhinnam hrastam udattam vyāt idochhlye* Zu *tacchijā* vgl P 3, 2, 11 Schol *tūccilyam nyatataṭṭhacatā*; 3, 2, 20, 7^a, 129, 6, 4, 172, 1, 3, 21, 6 *Badhrā* antodatta Av 11, 3, 33, 9, 22 — *Capala* ist ebenfalls nach Ujval 1 108 antodatta, ved. Belege für das Wort fehlen, ebenso für *nipura* und *jaḍa* —

II, 12 [Die Anfangssylbe] von *arḍha* [ist udatta], wenn es nicht ‘Würfel’ [, sondern ‘Seite Theil’ etc] ist

Man vergleiche Un III, 63 *aper derane*, Ujv *apū vyāptau* *alo derane cācyē saḥ* ;

II, 13 [Die Anfangssylbe] von *arḍha* [ist udatta], wenn es nicht ‘gleich, halb’, [sondern ‘Seite Theil’ etc] bezeichnet.

Ms. der *Plu Vri* liest *katamaḥ sordhaḥ* und *asamadgotata* *śi* Zu Bhattoji vgl man P 2, 2, 2 und die Scholien dasselbst.

II, 14 [Die Anfangssylbe] von *prādru* ‘*Pinus longifolia*’ und seinen Synonymen [ist udatta].

pīṭadriarthanām haben alle 3 Codd. der Si. Kau., ebenso *Phi Vri*, das Ms. der *Phi Vri* liest *bhadrakarūḥ* statt *bhadradarūḥ*. *Sarala* ist nach *Ujv.* antodatta.

II, 15 Und [die Anfangssylbe] von *grama* etc. [ist ndatta]

yama steht auch im *Akṛitigana trishādi* P. 6, 1, 903 als *adya* datta. Nach Sayana gehören zum *gana gramadi* auch *Rv.* 1, 6, 3 *guha*, *Rv.* 3, 36, 9 *māhma*.

II, 16 . [Die Anfangssylbe eines *Pratipadika*, welches als] Name [von Jemand dient] der [mit dem durch das *Pratipadika* Bezeichneten] verglichen wird, und welches [in dieser Anwendung] mit *hup* endet [d. h. für das Suffix *lan*, welches bei einer Vergleichung sonst anzufügen ist, eine *Niete* substituirt hat] ist ndatta]

Phi Vri las ursprünglich, ebenso wie der *Svaraprakāṣa*, *aupamyasya namadheyasya*, hat dasselbe aber corrigirt zu *aupamyana madheyasya*. Danach habe ich auch *aupamyeti* für *aupamyasyeti* geschrieben, *aupamyana madheya* ist 'ein Gleichnisname, ein Name den man Jemand giebt, indem man ihn mit etwas vergleicht, zu *aupamyā* vgl. z. B. P. 6 2, 115. Nagojī bemerkt richtig dass dies Sutra dem P. 6, 1, 201 *saṭṭhājam upamanam* gleichbedeutend ist, und es ist wohl der Mühe werth zu bemerken, dass unser Sutra hier auf die *grāmādi* wie das entsprechende Sutra *Pāṇini* 8 auf die *trishādi* folgt, diese *trishādi* entsprechen den *gramādi* des *Çantanaya* insofern als sie diejenigen *adyadatta* sind, welche in keiner andern Regel *Pāṇini*'s ihre Erklärung finden. *grāmādi* die, welche durch kein anderes *Phitsutra* erklärt werden, vgl. zu dem Sutra die Einleitung pag. 7 ff. Das letzte Gegenbeispiel Nagojī's ist mir undeutlich, ich erwartete *ṣaṇa nājam trīṣaḥ* entsprechend dem *kukkuta saṣṭham māṣṭhāḥ* der *Vṛitu*. Hier wäre *ṣaṇa* wohl *Upamana* zum *Upameya trīṣa*, aber nicht *upameyanāmadheya*. *Garadhā* und *pṣāṣa* sind sonst antodatta, *kukkūṣa* ved. antodatta, ebenso *sukara* V. S. 21, 40, *Ar.* 19 1, 43.

II 17 Nicht [ist ndatta die Anfangssylbe] der Namen von Bäumen und Bergen, ferner der Worte *tyaghrā*, *snha* und *nalakṣa*, [wenn sie in der eben angegebenen Weise als *upameyanāmadheyam* gebraucht werden]

Eine Ausnahme zum vorhergehenden Sutra, also auch zu P. 6, 1, 201. Die vorige Regel kann nur auf den Accent solcher Wörter

gehenden Regel nicht unnütz, es ist allerdings *ṛiddha*, aber nicht *yamanra*, was es sein müßte, wenn es unter die gegenwärtige Regel fallen sollte, das Wort *yamanra* bedeutet (ja nicht einfach *ṛiddha*, sondern) *kṛitad ṛiddhi*, d. h. ein Wort, dessen erste Sylbe (durch irgend eine grammatische Operation) *ṛiddhi* worden ist (und nicht von Haus aus einen *Ṛiddhivocal* enthält), letzteres ist bei *vyaghra*, das von *vi a ghra* abzuleiten ist (cf. Un V, 63, V zu P 3, 1, 137) der Fall, ersteres z. B. bei *lālīṅga*, das (nach P 4, 1, 170) mittelst des Affixes *an* von *lālīṅga* derivirt wird. Abgesehen von der Erklärung unseres Sutra, in der ich der *Vṛitti* und ihren Vertheidigern nicht Recht geben kann, weil dieselbe, wie bemerkt, gegen den Wortlaut des Sutra verstößt, ist es mir doch wahrscheinlich, dass *yamanra* von ihnen genauer erklärt ist, als von Bhattoji, der das Wort als ein Synonym von *ṛiddha* betrachtet, wäre *yamanra* einfach gleich *ṛiddha*, warum sollte dann der Verfasser hier nicht *ṛiddha* selbst gesetzt haben, da er das Wort doch II, 23 hat, oder warum II, 23 *ṛiddha*, wenn für ihn *yamanra* der Name für *ṛiddha* war? wenn er zwei verschiedene Termini gebraucht, so kann er, denke ich, nicht dasselbe unter beiden verstanden haben, *kṛitad ṛiddhi* ist vermuthlich auch für das *kṛitarṛiddhi* am Schlusse der *Phyṣsutravṛitti* zu lesen — Nach den Pāṇinischen Scholien ist *āṅga* nicht, wie Nagoji will nach P 4, 1, 168, sondern wie *lālīṅga* nach P 1, 1, 170 gebildet, zu *āṅga* vgl. P 2 4, 6.

II, 19 Die schwere Sylbe eines überzweisylbigen Wortes [ist *udatta*] auf die eine oder zwei leichte Endsylben folgen

Die Praudhamanorama bemerkt *idhikābdo na sambadhyate tenanāder apī guror udattih | ata eva vṛishakapīṣabdasya guror udatta itī vṛishakapyaṅgu* (P 4, 1, 37) *iti sūtre vṛittiyadigrantheshu vibhavitam | na ca gurunam madhye ya adir ityartho sthūlī vacyam anvato nish* (P 4, 1, 40) *iti sūtre saraṅgakalīṣababdan lagha vanta ity idam madhyodattih iti haradattadigranthavirodhat | kalyāna itī | paryāyen idam adhyay udattam ||* *Ullā* ist *madhyodatta* auch nach Ujv. Un IV, 41. Vgl. das *Mahabharata* zu P 4, 2, 45 *kīmartham khandikudī-hulukaṣabdan pathyate | namudattah* (P 4, 2, 44) *iti eva siddham | na siddhanti | cāsholukāya, chandasadya dattih prayogo dṛṣyate | cāshepa kākivina* (Rv 10, 97, 13) *| yad aluko vādaḥ* (Rv 10, 16, 4) *| dāzu kanyāya cāshaṣabdaḥ cāsher nyantād acy antodattah | ulukaṣabdo laghīv ante dvayoṣetti ma*

dhyaodattah (Vgl. ferner Haradatta zu P 4 1, 40 sarangakalma-
 shacabdau laghav anta iti madhyodattan *Latoprami* adyudatta
 V S 17 4a. Dafür dass das Ende von *lapala* nicht leicht sein
 soll, weil s ich keine paninische Bestimmung vgl. Ath. Pratiç
 I 34 Whitney *Kalyana* scheint der Bemerkung Bhattoji's und Na-
 goji's gemäss zu den *kardamoh* III 10 gezählt werden zu müssen.
 -- In dem M^o der Phi Vri steht *gla' natakalah* auf dem Rande für
gresh'ta (*tadjah*, *crish'alapah*) t Correctur für *crish'alapaji*, *sah'ta*
eamjananam steht auf dem Rande für *tau'layanakam*, ich finde
 das Wort jedoch nirgend. *hapalah* habe ich geschrieben für *la*
patala *ratih* für *ratih* das Beispiel *paritakt* passt nicht hierher,
 das *laghar* ist *lin* ist unnutz, und *lapali* sollte hinter *rataprami*
 stehen *Vatsara*, das ved. antodatta t, wird auch von Ujval U.
 III 71 zum adyudatta gemacht. --

11 90 Der Srarapakara heisst das Sutra wie die Phi Vri und be-
 merkt *atra ramana n tana* (II, 10) *ityera siddhe' tra ramanamagraha*
namantiyam Cod 2376 der Si Kan hat *als'upa'datpurro atyest'am*
Malika t wie nach Bhattoji, so auch nach Ujv adyudatta *taralihu*
 nach Buhlingk und Roth in der Vaj S madhyodatta, *dhavala* nach
 Ujv antod r la ved adyud, *kalmasha saranga*, *piranga* madhyod.
 In der Phi Vri stehen *ararala* und *afatala* auf dem Rande für *ara*
rarala und *a'ahara*, diese beiden Wörter sind ebenso wie *lala*
lehu und *calakale'uh* unbelegt. -- Wo Panini das Wort *purra* in
 der Structur seiner Regeln zum zweiten Gliede eines Compositums
 macht, da ist dies Compositum, soviel ich bemerkt habe immer ein
 Bahuvrihi (cf 9 1 2° 1 1, 17, 113, 2, 3, 61, 17, 4 2°, 3 1 2°,
 30 36 9° 121, 2 8, 113, 3 117, 4 3 140 6, 1, 23, 26 1 4 etc.)
 nie ein Tatpurnsha sondern anstatt des letztern gebraucht er *purra*
 mit dem Ablat (cf 6, 1 19°, 219 2 3 etc.), eben so steht das
 Wort *purra* in den paar Stellen an denen es in den Unadivatra
 vorkommt, am Ende von Bahuvrihi und so auch meist im Vaj
 Prat. (cf 2 23, 3 36, 4 30 10°, 101 14°, 133 154 3 10 26, 27,
 6 11), doch ist es mir in letzterem auch einmal als Tatpurnsha
 vorgekommen 4 103. -- Wie sollen wir aber in vorliegendem Sutra
 zunächst Bhattoji's *als'upurra* auffassen. Bhattoji's Worte kann
 man dort nur so deuten *als'upa'dat purro atyest'am adis te*
als'upureat danach wäre das Wort aber weder Bahuvrihi noch
 Tatpurnsha, sondern man müsste annehmen dem Verfasser habe
 adi die Anfangssylbe vorgeschwehrt, er habe sich diese Anfangs-

gehenden Regel nicht unnutz es ist allerdings *ṛiddha* aber nicht *yamanta*, was es sein mußte, wenn es unter die gegenwärtige Regel fallen sollte, das Wort *yamanta* bedeutet (ja nicht einfach *ṛiddha* sondern) *kṛitadriddha* d. h. ein Wort dessen erste Sylbe (durch irgend eine grammatische Operation) *ṛiddh* worden ist (und nicht von Haus aus einen *Ṛiddhi* vocal enthält) letzteres ist bei *vyaghra*, das von *ṛi a ghra* abzuleiten ist (cf. Un. V, 63, V zu P. 3. 1. 157) der Fall ersteres z. B. bei *kalnga*, das (nach P. 4, 1, 170) mittelst des Affixes *an* von *kalnga* derivirt wird. Abgesehen von der Erklärung unseres Sutra in der ich der *Vṛitti* und ihren Vertheidigern nicht Recht geben kann weil dieselbe wie bemerkt gegen den Wortlaut des Sutra verstößt, ist es mir doch wahrscheinlich dass *yamanta* von ihnen genauer erklärt ist als von Bhattoji, der das Wort als ein Synonym von *ṛiddha* betrachtet wäre *yamanta* einfach gleich *ṛiddha* warum sollte dann der Verfasser hier nicht *ṛiddha* selbst gesetzt haben da er das Wort doch II. 23 hat, oder warum II. 23 *ṛiddha* wenn für ihn *yamanta* der Name für *ṛiddha* war? wenn er zwei verschiedene Termini gebraucht so kann er denke ich nicht dasselbe unter beiden verstanden haben, *kṛitadriddhi* ist vermuthlich auch für das *kṛitadriddhi* am Schlosse der *Phitsutravṛitti* zu lesen — Nach den Paninischen Scholien ist *anga* nicht wie *Nagaji* will nach P. 4. 1. 163 sondern wie *kalnga* nach P. 4. 1. 10 gebildet, zu *angā* vgl. P. 2. 4. 6.

II. 19 Die schwere Sylbe eines überzweisylligen Wortes [ist *udatta*] auf die eine oder zwei leichte Endsyllben folgen.

Die *Praudhamanorama* bemerkt *madhacabdo na sambadhyate* *tenanader api guror udattah | ata eva vṛishakapicabdasya guror udatta iti vṛishakapyaṅgi* (P. 4. 1. 37) *iti sūtre vṛitlyadigrantheshu vibhavitam | na ca gurunam madhya ya adu ityartho striti vacyam anyato nish* (P. 4. 1. 40) *iti sūtre sarangakalmashaçabdau lagha vanta ityadina madhyodattav iti haradattadigranthavirodhat | kalyana iti | paryayenadmadhyav udattau ||* *Uluḥ* ist *madhyodatta* auch nach *Ujv*. Un. IV. 41. Vgl. das *Mahabhashva* zu P. 4. 1. 40. *kumaribam khandikad bulukaçabdah patyate | na pudattader* (P. 1. 2. 44) *ity eva siddham | na sidhyati | cāsholakayoḥ chandasyadyu dattah prayogo dṛivati | cāshena kakid vīna* (Rv. 10. 97, 13) *| yad uluko vadati* (Rv. 10. 165, 4) *|, dazū Kayata cāshaçabdaq cāsher nyantad acy antodattah | ulukaçabdo laghav ante drayoçceti ma*

adyudatta (Vgl. ferner Haradatta zu P 4, 1, 40 *saragakalma
bhagaldau laghar anta m madhyod ita* *Ya apram adyudatta*
V S 17, 2. Dafür dass das Ende von *lapala* nicht leicht sein
soll, weiss ich keine parvisele Bestimmung, vgl. Ath. Pratic
1 31 Whitney *Kalyana* scheint der Bemerkung Bhattoji's und Na
goji's gemäss zu *da dardamāh* III 10 gez. hlt werden zu müssen
— In dem Ms. der Phi V 11 steht *gledimatalah* auf dem Rande für
stet'la *tadja*, *tyshalapaf* ist Correctur für *tyshalapara*, *saf'a*
ramjananam steht auf dem Rande für *saut'ajanalam*, ich finde
das Wort jedoch nirgends. *Kopalah* habe ich geschrieben für *ka
pajalah*, *ratih* für *ratih*, das Beispiel *Jarital* passt nicht hierher,
das *laghar* etc. *ka* ist unnütz, und *lapala* sollte hinter *ratapramah*
stehen. Tatsara das ved antodatta ist, wird auch von Uvval Un.
III 71 zum adyudatta gemacht —

II 20 Der Svatapakaṣa liest das Sutra wie die Phi V 11 und be
merkt *atrararnanam tana* (II, 10) *ityevandd's'tra rarnanamagraha
nam entyam* Cod 237 der Si kau hat *ak's'ugad dat parva at r'esham*
Vallika ist wie nach Bhattoji, so auch nach Uv adyudatta, *taral'shu*
nach B htingk und Roth in der Vaj S madhyod ita, *dharala* nach
Uv antod, *nida* ved *alyud*, *kalnas'a* *suranga* *piṅga* madhyod
In der Phi V 11 stehen *arardala* und *atufaku* auf dem Rande für *ara
rarala* und *a'at'uta*, diese beiden Wörter sind ebenso wie *lala
lshuh* und *salala'suh* anbedeutet — Wo Pammt das Wort *parva* in
der Structur seiner Regeln zum zweiten Gliede eines Compositums
macht, das t dies Compositum, soviel ich bemerkt habe immer ein
Bahuvrhi (cf 2 1 20, 1 1, 57, 115 3 5, 61, 120, 1 95, 5 1, 2,
20, 2 95, 121, 2, 57, 115 3 117, 4 70 140 6 1, 23 24 174 etc)
ne ein Tatpuruṣa, sondern an tritt d s letztem gebraucht er *parva*
mit dem Ablu (cf 6, 1, 120, 219, 2, 43 etc.), ebenso steht das
Wort *parva* in den paar Stellen an denen es in den *Ukha's'tra*
vorkommt, am Ende von Bahuvrhi und so auch meist im Vaj
Prat (cf 2 23 3, 36, 4 20 102 101 147 120 1 1 5 10 20 27,
6 11), doch ist es nur in letzterem auch einmal als Tatpuruṣa
vorg kommen 4 100 — Wie sollen wir aber in vorliegend m Sutra
zum cl ist Bhattoji's *ak's'ugad dat parva at r'esham d'd's'te*
ak's'ugad danach war das Wort aber weder Bahuvrhi noch
Tatpuruṣa, sondern man m ste von dem dem Verfasser habe
d l 'die Anfangssylbe' vorgeschwebt, er habe sich diese Anfangs

syllbe in gewissen Wörtern als *akṣhupura* 'vor *akṣhu* stehend' gedacht, und dann jene Wörter selbst *akṣhupura* 'deren Anfangssyllbe vor *akṣhu* steht' genannt. Die *Phi Vri* erklärt *akṣhupura* dem Genit plur entsprechend als *Bahuvrihi*, muss aber nichtsdesto weniger, nach den von ihr gegebenen Beispielen zu schliessen, das Wort ebenso wie Bhattoji aufgefasst haben. Das Sūtra bietet noch eine andere Schwierigkeit. In den beiden folgenden Sūtra müssen die Worte *laghav ante diayoṣca bahaco guruḥ* II, 19, ergänzt werden, woraus zu schliessen ist, dass diese Worte mit der *Phi Vri* auch hier in II, 20 zu ergänzen sind, denn sonst würde das Sūtra gewiss nicht an dieser Stelle stehen. Dann konnten aber mit *striśhaya* nicht solche Feminina wie *mallikā*, in welchen die letzte Sylbe schwer ist, gemeint sein. Ich muss offen bekennen, dass mir dies Sūtra das dunkelste von allen Phitsutren ist und dass ich keine genügende Erklärung desselben zu geben im Stande bin. Halte aber daran fest, dass 1) mit der *Vṛitti* die Worte *laghav ante diayoṣca bahaco guruḥ* zu ergänzen sind, und dass 2) *akṣhupuranam* dem Sprachgebrauch und der Form gemäss als *Bahuvrihi* zu erklären ist. Der Vergleich mit dem folgenden Sūtra *çakunindam ca laghupuranam* (welche Lesart des Sūtra die richtige ist) rath auch die Lesart der *Vṛitti* hier in II, 20 als die richtigere zu betrachten und in *striśhayatarnanamnam* ein Substantiv zu suchen, das durch *akṣhupuranam* näher bestimmt wird. —

II, 21 *Phi Vri*. Und [es ist ebenfalls *udatta* die schwere Sylbe auf welche eine oder zwei leichte Endsylben folgen,] der [überzweisyllbigen] Vogel[namen], welche vor [einer schweren Sylbe] leichte Sylben haben.

In der *Phi Vri* steht das Wort *kṛikalasah* gegen Sinn und Betonung zwischen *kṛikalākuḥ* und *kapotah*. Zu Nagoji's *atra pjadṛ* s. vgl. II, 19, Haradatta's Worte, auf die sich Nagoji bezieht, sind P 4, 3, 151 *lapotam | mayuram | taittiram it | tittir | çabdas tarateḥ sanvattulcabhyasasyeti kṛipratjayantodattah* *) | *çakṣhu laghav ante* (II, 19) *ite madhyodattau*. In diesem wie im folgenden Sūtra sind mit der *Vṛitti* die Worte *laghav ante diayoṣca bahaco guruḥ* aus II, 19 zu ergänzen und es ist demnach die Lesart der *Vṛitti* *laghupuranam* als die richtige zu betrachten. In *laghu*

*) Ms liest *sanvuccabhyasasyeti kṛiprat*°, cf Ujval zu Un IV, 14°

puram könnte nicht mit Nagoji *pūram* als *ant,ja* *puram* erklärt werden, denn von einem *anta* oder *ant,a* ist gar nicht die Rede gewesen, das ferner Çantanāra mit II, 22 eine so allgemeine Regel, wie Bhattoji in dem Sutra sieht, gegeben haben sollte, würde an sich schon Bedenken erregen und es würde im Besondern dann nach Regel 2° in Worten wie *lapōta* und *lyikarāku* die schwere Sylbe nicht udatta sein dürfen. Ergänzen und lesen wir dagegen wie die Vṛitti, so stehen die Regeln in bester Beziehung zu einander, 2° ist Ausnahme zu 19, und 21 wieder Ausnahme zu 2°, also Rückkehr zur Haupt Regel 19, *purā* in *laghupurānam* bezieht sich auf *guru*, wie es sich in I 3 *dī jagurra* und I, 21 *kupūrta* auf *anta* bezog, cf. auch II, 7, *tittiri* und *lukkusa* fallen nun natürlich nicht unter Regel 21, sondern unter 2°, wo ihnen richtig der Ādyudatta, den man nach 19 erwarten sollte, abgesprochen wird, *tittiri* ist nach Böhltingk und Roth in Vaj S und Çnt. Br madhyod, in Taṭti S antod., *lukkusa* ist antod. Nagoji's Bemerkung zu P 6, 1, 100 (cf. Goldstücker, Panini, Note 200) ist nun auch insofern richtig als die Phitsutra nur behaupten, *tittiri* sei nicht adyudatta, nicht aber, dass es madhyodatta sei, ebenso enthält II, 21 nichts gegen Haradatta's Betonung von *tittiri*, und es ist nicht mehr bedenklich (cf. Nagoji zu 22) dass Haradatta *kapota* und *ragura*, und Kaiyata *ulula* zu madhyodatta machen.

II, 2° In [überzweisyllbigen] Namen der Jahreszeiten und lebenden Wesen [ist die schwere Sylbe, auf welche eine oder zwei leichte Endsylben folgen,] nicht [udatta]

In der Phī Vṛi sind die eingeklammerten Worte theils im Texte und theils auf dem Rande von zweiter Hand hinzugefügt, von ihr ist auch *pranakhyanam* im Sutra und *pranakhyaṇam* in der Erklärung, beides für ursprüngliches *pranyakhyaṇam*, das für *pran,ja Uṇyaṇam* steht, geschrieben worden, umgekehrt hat im Svarapra kaça zuerst *pranakhyanam* gestanden, was darn zu *prānyakhyanam* verändert worden ist. *Varanta*, *kemanta* und *lyilalata* sind antod., *urana* dagegen adyud, wie man nach II, 19 erwartet, *tushara* nach Ujiv adyud. —

II, 22 [Die Anfangssylbe] der Getreide[namen], deren erste Sylbe einen Vṛddhivocal enthält, und die auf *la* oder *a* ausgehen, [ist udatta].

Cod 197 des Laghuabhd. heist *cyāmakagraṇam dhanyavocakṛ* *cyamaka* ist madhyodatta in der Vaj S und bei Ujval, in der

Bemerkung Nagoji's über das Wort vergleiche man die oben zu I, 1 mitgetheilte Bemerkung aus dem *Svaraprakāṣa* über *putri* und *putrakām*. Zu *mashah* und *godhumah* vgl II, 4 *valākṣha* ist nicht zu belegen. Den Text der *Phi* *Phi* theile ich nach dem Ms mit ohne eine Restituierung zu unternehmen, die eingeklammerten Worte sind von zweiter Hand auf den Rand geschrieben, die zweite Hand hat auch *naishahatah* für ursprüngliches *naishagatah* geschrieben. Der Verfasser des *Svaraprakāṣa*, welcher vielleicht das selbe Ms der *Phitsutratvittā* benutzt haben wird, das mir zugänglich war, hatte ursprünglich geschrieben *dhanyatacinam iṣṭadhakaṣabdantānam śhaṣabdantāna n ca yo yo guruḥ sa udattaḥ sjaṭ*, für das *ca yo yo guruḥ sa* ist aber auf den Rand *adit* geschrieben, statt des *naishahatah* und *valākṣha* der *Phi* *Vṛ* hat der *Svarapr* *naishāhatah* und *valākṣhā*.

II, 24 [Die Anfangssylbe] von vocalisch endigenden Völker[namen ist udatta]

Ākajah hat Cod 2396 der *Sī* *kau* — Das Ms der *Phi* *Vṛ* hat *āśāntānam*, es ist ohne Zweifel *uśāntānam* zu lesen, da die *Phi* *Vṛ* überall *aṣ* hat wo *Bhattoji* *aś* liest vgl II, 4 19, 26, III, 2. In *Phi* *Vṛ* sollten die Worte *janapadatatcinām tatāt* und das folgende *uśāntānam* fehlen. *Darad* ist auch Un I, 179 an *udatta* —

II 25 Von consonantisch beginnenden [Volkernamen] vor deren finalem *a* ein einfaches *i* steht ist die letzte oder vorletzte Sylbe [udatta]

Aralāh habe ich in *Phi* *Vṛ* mit dem *Svaraprakāṣa* für *araralah* geschrieben. *Svarapr* hat *jhallah* statt *bhallah*. *Antah purtam ca* kann nicht bedeuten 'die letzte oder erste Sylbe' (also nicht *palala* oder *palala* cf Bohtlingk und Roth), sondern *purta* kann hier nur in Bezug auf *anta* die vorletzte Sylbe bezeichnen, so erklärt auch eine Randnote im *Svaraprakāṣa* *antjo ca tatah purto ca*, adē das die *Phi* *Vṛ* ergänzt, gilt nicht fort. Das *lan tanam asan jogapurtāna n* der *Phi* *Vṛ* das genauer ist als das *asa n juktāntānam* des *Bhattoji* erkläre ich von Völkernamen welche mit *la* endigen, und vor deren Finale *i* finalem *a* keine Consonantengruppe steht, *śulndī* ist ein falsches Gegenbeispiel, *śasatajah* das unbelegt ist wird vom *Svaraprakāṣa* zum *antodatta* gemacht. Da *janapaṣaḥabdantām* nach den besten Autoritäten in die *m* und dem folgenden *Sutra* fortgilt, (vgl. *Haradatta* zum fol

genden Sutra), so fallen Bhattoji's Beispiele *palala* und *çalala* nicht unter diese Regel, *palala* ist nach *Ujval* und *Svaraprakāṣa* antodatta. —

II, 26 Und [die letzte oder vorletzte Sylbe ist udatta] von zweisylbigen [Volkernamen], die mit einem der Vocale *i*, *u*, *ri*, *ḥi* endigen

In der *Phi Vri* ist *rasatajah* Correctur des Ms für *ranmītajah*, der *Svaraprakāṣa* ergänzt hier wie im vorhergehenden Sutra richtig *janapadanam*. Die *Kaṣikavṛtti* bewerkt zu P 6, 2, 42 *vriṣabha adjudattah*, dazu Haradatta *vṛṣi**) *varjane* | *nidityadhī kara* | *gupadhat kīh* (cf *Ujv* zu *Ūn* 4, 119) | *vṛṣi* | *phusī* | *twigan tanam* | *ca dryasham* | *iti pakṣhe* | *ntodattah* | *tasyarthah* | *janapada çabdanam* (II 24) | *iti vartate* | *antah purvo va* (II 25) | *iti ca* | *jana padavacinam* | *igantanam* | *dryacam* | *adīr* | *odatto bhavati* | *anto va* | *kaçayah* | *cedayah* | Das nicht unter diese Regel fallende *kṛisṭi* ist ved. antod., *kṛisṭi* ved. adyud., *cedi* ved. antod., *anga* adyud. nach II, 21 *çuci* ved. adyud., *raç* antod., *eruhni* ved. adyud., ebenso *gaya*. — In der Unterschrift hat das Ms der *Phi Vri* wieder *phusīṣutra*.*

III, 1 Von hier an bis III 1: [ist] die zweite Sylbe [udatta]

III, 2 [Und zwar] von dreisylbigen bis III 8

Im Ms der *Phi Vri* ist *malara* verbessert aus *malara*, cf III, 8

III, 3 [Die zweite Sylbe der dreisylbigen Bezeichnungen] der Körpertheile, welche weder mit einer Gutturalis noch mit *r* oder *v* beginnen, [ist udatta]

tryacam bei Bhattoji aus Cod 233⁹. Das Ms der *Phi Vri* las ursprünglich *akutadinam*, dem entsprechend fehlte *repḥa* und ein mit *r* beginnendes Gegenbeispiel, die Zusätze sind von zweiter Hand gemacht, von der auch die eingeklammerten Worte auf den Rand geschrieben sind. *Usharam* lese ich für *usharam*, *vanlshanaḥ* (*masc* Halay) für *valshanaḥ*, zwischen den Worten *iti kim* und *gulphalāḥ* stand noch ein anderes Wort von dem nur die letzte Sylbe *kah* erhalten ist, man vermisst in der *Vṛtti* *tryaram*. *Lalata* *ma dhyod* z. B. *Av*, 9, 7, 1, *kapola* ist antod., *rasana* adyud. nach *Ujval* *raçana* ved. antod. nach Aufrecht, *ladana* adyud. *Jaghana*

*) Ms *vṛṣi*.

ved madhyod., nach Uyyr antod die Svaramanjari bemerkt dazu *litstrarah*, *jathara* und *udara* sind ved madhyod —

III, 4 Und [die zweite Sylbe von dreisylbigen Pratipadika], welche mit *m* beginnen [ist udatta]

In der Ihi Vṛi ist *ca tryaṣam* und die eingeklammerten Worte Zusatz von zweiter Hand neben *malendra!* steht noch *mah ndrah* Den von Nagoji citirten Nyaya habe ich sonst nicht gefunden *Malaya* ist nach Uyyal adyud, *malsh ka adyud* z B Av 11, 9, 10 Zu *malhika* cf II 90 *Sulara* antod V S 91 40 Av 12, 1 48 —

III, 5 [Die zweite Sylbe der dreisylbigen] Gemuse[namen] welche mit *ṣ* beginnen [ist udatta]

Bei Nagoji hat Cod 197 **rit jatmadyudatta**, *dhi anayetuma atapyudahrtam*, *diakam eia i jai arttyam*, Cod 284 *keyatad rit ja adyu datta** *dhvana ptum ar ja topjudahrtam*, *diackam eia vjai arttya*, Cod 190 *dhanayatum atyajapyudahrtam* Das Ms der Vṛitti las ursprünglich *ṣad na n ṣalanam*, dies ist corr girt zu *sad nam ṣ*, das eingeklammerte *salaraṣ na n* ist ganz Renovirung von zweiter Hand das *ṣad nam iti l m* steht so im Ms und doch beginnen die angeführten Beispiele mit dentalem *s* Darauf dass *tryaṣa n* in der Vṛitti fehlt, ist kein Gewicht zu legen denn es fehlt auch in 3 und 7 und ist in 1 und 6 erst von zweiter Hand hinzugefügt, *euarcalāh* scheint vielmehr einfach ebenso wie *ṣatapushpa* des Bhaṭṭoji nur einer Ungenauigkeit der Erklärer zuschreiben zu sein *Sarshapa* ist bei Uyyr madhyod, *sarshuṣāh* ist wie *ṣtanja*, für das der Svaprasakṣa *ṣtalpa* liest, anbelegt Kayyata's Worte zu P o, 2, 29 sind *sarshapaṣabdasya sud nam ṣalanām ity adyudāttatve prapta paratvad atīn dvitīyam pr g ish d* (III, 1) *ity anuvartamānān pan tanam ca garvā nam* (III, 6) *iti madhyodāttatvam bhavati*, aus dieser Stelle geht allerdings mit Sicherheit hervor, dass Kayyata *adū nām* las und dass für ihn dies Sutra eine andere Stelle hatte als die, an der es jetzt steht

III 6 [Die zweite Sylbe der dreisylbigen] mit *pa* endigenden und mit schwerer Sylbe beginnenden [Pratipadika ist udatta].

Bei Nagoji lesen alle 3 Codd hinter *laghavanta iti* anstatt *adjudatto madhyodatto* und statt des folgenden *antodattatvam antodattam* In der Vṛitti steht *tryaṣam* auf dem Rande, *kasyapaḥ* ist Conjectur für *lanjapaḥ* A pa als antod bei Bhaṭṭoji ist kein passendes Gegenbeispiel weil *de t ya* Adhukārṇ ist Bhaṭṭoji musste es

denn als *adyud* betrachten Auf *gardabha* darf II, 19 wegen der Ausnahme II, 22 nicht angewendet werden *kunapa* ist nach *Ca* *kravarmana madhyod* Un III, 144, (nach Böhtlingk und Roth ist es als Subst *adyud* als Adject *madhyod*)

III 7 [Die zweite Sylbe der dreisylbigen] auf *guta*, *ani*, *am* ausgehenden [Pratipadika ist *udatta*]

In der *Vṛtti* steht *aramh* auf dem Rande für *manih* *Ayuta*, *nyuta* *prayuta* *madhyod* Vy S 17, 2 — Dass dies Sutra wie viele der *Phitsutra* nicht allgemein gilt, zeigen *djotani*, *vartani*, *kshipani*, *carani* etc

III, 8 Von *makara*, *caruṭha* etc. ist die erste oder [zweite Sylbe *udatta*].

III, 9 Und [dasselbe ist der Fall, bei gewissen Wörtern] im *Veda*

Si Kau Cod 1331 im Commentar *carudha*, 2332 im Text *ramiṭha*, im Commentar *caruḍḍa*, alle 3 Codd haben nicht, wie die Calé Ausgabe, *adi* am Ende von III, 8 — Bei Nāgoji 261 *tar dḥa*, 197 und 190 *variḥa*, 197 *kala*, in 190 selb *kashṭha* in 197 *peshḍa*, 197 und 190 haben *caluḥḍa*, 234 *caruḍḍa*, 197 und 190 *kashṭha* *ja* *u*, 234 *kashṭḥa* *ja* *si* *ḥa* — Im Ms der Phi Vṛi schrieb die erste Hand *makaraḥ aruṭapapeta kalomakashṭhaluḥnam ma karaḥ parusaḥ papetaḥ kṛṣṇa umā kashṭḥa paṣṭḥa kaṣṭh*, eine zweite Hand verbesserte dann auf dem Rande zunächst zu *rakurajuravata* und dies wieder zu *carudhaparecata*, schrieb ferner *kashṭḥaluḥnam* und setzte dazu auf den Rand *paṣṭra*, liess im Commentar *parusaḥ papetaḥ* stehen, corrigirte aber *kala* zu *kalā* und schrieb die 3 letzten Worte *kashṭḥa paṣṭra*, *kaṣṇam*, an Stelle von *makara* stand ursprünglich *makara*, dies wurde aber, wie es scheint, schon von erster Hand, verbessert, wie in III, 2 — Der *Svaraprakāṣa* liest 8 wie Bhaṭtoji mit der Ausnahme, dass er für *peshṭa* *peshṭra* hat, er führt als *Varia lectio caluḥḍa* an — Den ursprünglichen Text der *Vṛtti* aus dem einen Ms herzustellen, war mir nicht möglich wenn *papeta* auch vielleicht nur eine Corruption von *pārecata* ist so hat doch das zweite Wort ursprünglich gewiss nicht *caruḥḍa* sein sollen, *peshṭa* und *paṣṭra* sind mir gleich dunkel; ebenso unklar ist es mir, weshalb Nāgoji der Verbesserer, wenn man ihn so nennen soll, der Phi Vṛi und danach auch der *Svaraprakāṣa* das letzte Wort nicht als *kaṣ* betrachten wollen Hoffentlich bringt eine Vergleichung anderer Handschriften der

Phī Vṛi Gewissheit über die Lesung des Textes des 8ten und des Commentars des 9ten Sûtra, letzteren habe ich gegeben, wie ihn das Ms giebt, vermuthlich ist er ähnlich zu lesen, wie der Svaraprakāṣ hest *chandasi makaradinām anyesham cadir ditiyo udattah syat | kāçyapaḥ |* Zu *makara* vgl noch Nāgoji zu III, 4, es ist ādyudātta V S 24, 30, zu *uma* denselben zu II, 4, *utdātā madhyod* Rv 10, 75, 5, *īshu, lalā, kāçī* sind ved antod, *umā, kāshthā* ādyud —

III, 10 Und [die erste oder zweite Sylbe] von *karduma* etc [ist udātta]

In der Phī Vṛi habe ich *ditiyam* *va* in Uebereinstimmung mit dem vorhergehenden und folgenden Sûtra für das auf dem Rande stehende *ditiyo va* geschrieben, die Lesart des Bhattoji ist ohne Zweifel die richtige. Zu *udaka* cf I, 14, zu *gandharī* bemerkt die Kāçikā zu P 6, 2, 12 *gundharīçabalaḥ kardumachtvadī ddyudatto madhyoddatto vā*, man vgl auch Sāyana zu Rv 1, 7, 4 und 11, 8 *sahasra* und 28, 2 *jaghāna, godhuma* oben II, 4 und *kalyana* II, 19

III, 11 Von *sugandhitejana* [ist die erste oder zweite Sylbe] oder die Sylbe *te* [udātta]

Der Svaraprakāṣ hest das Sûtra wie die Vṛitti, ich halte die Lesart des Bhattoji für die allein richtige, denn wäre bloss die erste oder zweite Sylbe udatta, so würde das Wort gewiss mit den in III, 8 gegebenen Wörtern aufgezählt und nicht eine besondere Regel für seinen Accent gegeben sein *Sugandhitejana* 'a kind of fragrant grass', Ait Br I, 28

III, 12 Si Kau [Die erste oder zweite Sylbe ist udātta] von Neutris, die auf *phala* ausgehen

Phī Vṛi Von einem Neutrum [ist die Sylbe] *pha* [udātta,] wenn ihr *la* folgt

udattam in Si Kan Codd 1331 und 2332, bei Nāgoji hat Cod 197 *phoçabdasyeti*, 195 und 284 *phāçabdasyeti*, das Ms der Vṛitti liest *leçabde* statt *laçabde*, der Svaraprakāṣ hest das Sûtra wie die Vṛitti und führt auch die von Nāgoji erwähnte Erklärung an, nach der *phas* Genit von *phā* wäre, *phāçabdasgodattah* 'die Sylbe *phā* hat den Udātta' etc Es ist mir nicht möglich zu bestimmen, welche Lesung das Sûtra der vedischen Accentuation entsprechen würde, weil ich Worte wie *çrephalam, dasīphalam* etc nicht vedisch belegen kann Das Wort *phala*, das unter *le pho napah* fällt, ist ādyudātta, z B Vāj S 10, 13, 22, 28 —

III, 13 Von einem auf *ya* ausgehenden [Pratipadika ist] die vorletzte Sylbe [udatta]

In Bezug auf dreisylbige Wörter wäre *antyat puram* unnütz gewesen, weil *drityam* noch aus III, 1 fortgilt, daher die Bemerkung Nāgoji's *kuralayārtham antyāpuriagrahanam*, 'es heisst *antjāt pūrvam* (solcher nichtdreisylbiger Wörter wie) *kuralaya* wegen' *Sūlaryādh* in der Vṛtti ist Correctur des Ms für *sūlārāryādh*. *Kūlaya* ist ved madhyod, *malaya* war schon nach III, 4 madhyod, *garaya* ist ved antodātta, *ubāya* madhyod, zu *kelaya* cf II, 24

III, 14 Und [die vorletzte Sylbe] eines mit *a* (nach Siddh Kau mit *thā*) endigenden [Pratipadika ist udātta], wenn sie entweder *nā* oder leicht ist

Die Lesart der Vṛtti, die Nāgoji auch in der Si Kau vorfand, müssen wir für die richtige halten, da sie die bessere Autorität für sich hat, die Erklärung der Vṛtti ist jedoch corrupt. Die richtige Erklärung des Sūtra giebt der Svaprasakāṣa *ukārāntasya nācābda laghuḥ antyāt pūrvā udātte stah | nānā | laghu | divā |* *Diedhā* und *tredhā* sind ved antodātta, dagegen sind *devidhā*, *tridhā* ādyudātta, wie unsere Regel verlangt, *madhā*, *sanā* und *tinā* kann ich nur als antodātta belegen, *madhā* als Dipata ist ādyudatta, IV, 12. —

III, 15 Und [ebenso ist die vorletzte Sylbe] von *ṣaṣumāra* etc [udatta]

Die Annahme des Bhattoji und Nāgoji, dass durch *ca antyāt puram* und *drityam sambadhyate*, erscheint gekünstelt, wäre der gleichen beabsichtigt gewesen, so würden wir sicher statt *ca vā* lesen. Ausserdem ist zu bedenken, dass unter den aufgezählten Wörtern auch ein dreisylbiges, *uśtrāra* oder *uśtāra*, das ich übrigens sonst nicht finde, ist, bei dem *antjāt purā* und *dritya* zusammen fallen würden. *Ṣaṣumāra* Vaj S 24, 21, 30, *ṣaṣumara* Rv 1, 116, 8. Av. 11, 2, 20, *udumbara* ved paroxytonon, *pururava* ved paroxyt., ebenso auch (und nicht proparoxytonon) in der Svaramanjari zu Up IV, 231, *cahearda* finde ich ved nicht

III, 16 Die letzte oder [vorletzte Sylbe ist udatta] in *saṅkacya* etc

Das Ms der Vṛtti heisst *kampilyam*. Kaṣyapa ist von Nāgoji wörtlich citirt, die erwähnte Stelle der Kārika lautet nach Ind. Off Ms 2411 so *sāṅkacyasiddhah | kimpilyasiddhah | sāṅkacyakampilya* abda u nyspratyay atav antodāttau | phili tu sāṅkacyakāmp

lyanasiky adarvaghātanam*) antah purvam cetī (!) pathyate | tatra pakṣe madhyodattav ʾpi bhavati | Ich kann dem Nagoji weder in der Ergänzung des *ader ta* aus III, 8 noch in der Behandlung des Kaiyata und der Kaçika bestimmen, wenn man in diesem Sutra *ādir va* aus III, 8 ergänzen könnte, warum wäre es dann im folgenden Sutra ausdrücklich hinzugesetzt? Das *apashārtham* ist doch kein genügender Grund dafür. Bhattoji hat, wie aus seinen Worten *dotiyam udattam ta* hervorgeht, wie die *Vṛtti ta* im Sutra gelesen und dies auf den Haupt Adhikara *dot jam* in III, 1 bezogen, aber welche Sylbe könnte denn ausser der zweiten in den angeführten Wörtern noch udatta sein? Man denkt zunächst an *antyaḍṭ puram*, das in den vorhergehenden Sutren galt aber drei Wörter sind dreisylbig und bei ihnen wurden *dotiyam* und *antjat puram* zusammenfallen, sie endigen ausserdem mit *ya* und wurden deshalb, wie Nagoji bemerkt, schon nach III 13 madhyodatta sein. Die Facta, dass *antjat puram* in den vorhergehenden Regeln galt und von der *Phi Vṛi* auch in dieser Regel ergänzt wird, die Kaçika *antah pūrvam ca* erklärt und auch Kaiyata *anto va* in seiner Erklärung hat, und endlich in *dāriaghata* der Antodatta vedisch belegt ist, bewegen mich zu der Annahme dass unser Sūtra — *darvaghātānām anto ta* zu lesen und *antyat puram* aus den vorhergehenden Sutren zu ergänzen ist — Der Śvaraprakaça, der das Sutra wie die *Vṛitti* heisst, giebt die ungenügende Erklärung, dass Çantanava in den aufgezählten Wörtern nur den Accent einer Sylbe habe bestimmen wollen, welche andere Sylbe ausser dieser noch udatta sein könne, ergebe sich aus anderen Regeln, seine Worte sind *esham antyat purva udatto va syat | saṅkṣāṇyah | kam pūyah | saṅkṣāṇkampilyaḥ | um vachan (P 4, 2, 80) | adsutrenanyah | pratyayasvatena pakṣe ʾntodattau | nasikayam bhavo nasikyah | çarirvayavacca (P 4, 3, 55) | ita yatas tittvat (P 6, 1, 180) | pakṣe svaritāntah | darv ahantī darvaghataḥ | darav ahano ʾn antasya ca tahi sanjāyam (P 3, 2, 49, 1) | ita varitukenan antasya tahi | atra pakṣe dvitīya udatto dvitīyam (III 1) | ityanuvṛttech | anye tv asmin sutre vaçabdam apathitvaisham dvitīyam udattam va syad ita vyaçakhyah | asmin pakṣe darvaghate vaçabda udattah | pakṣe kṛduttārapadaprakṛtisvarenantodattah | saptaṁ siddhaçuṣka (P 6, 2, 32) | ita sutre saṅkṣāṇkampilyanasikyadarvaghātanam antah*

*) Ms nāstikya°

pārvam veti kâçikâkîrah papātha | asmin pakshe nâsikyaçabdhah
pakshe 'ntodâtta | rājanya . dariûghâtânâm âdir vânto veti
kaiyantah papātha | tasmâd âtra tattvam śāntanavâcarya eva veda |

III, 17 Die erste oder [zweite Sylbe ist udâtta] von einem mit
ishâ endigenden und consonantisch beginnenden [Prâtipa-
dika]

Das Ms der Vṛtti heist *ishântasya halâder* ; ferner *çirisham*
für *çirishah*, und *mandûshâ* für *gandûshâ* Ich bezweifle, dass Nâ-
goji mit Recht *duityam* hier ergänzt, da das Sûtra passender auf
III, 10 folgte, wenn in den beschriebenen Wörtern die erste oder
zweite Sylbe udatta ware, vielleicht ist auch hier *antyât pârta*m zu
ergänzen, der Svaraprakâça bemerkt zu *purîsha* etc. *pakshe laghâv*
ante (II, 19) *iti madhyodattâh* *Çirîsha*, *karîsha*, *gandûshâ*, *mañjûshâ*,
çyîsha und *ambarîsha* sind nach Ujval âdyudâtta, *çyîsha* ist ved
antodâtta, in *ambarîsha* als N pr ist ved die dritte Sylbe udâtta

III, 18 Von *uṣtra* etc. [ist die Anfangssylbe udâtta]

dâçeraka in der Vṛtti ist Correctur von zweiter Hand für *da*
çeraka, die zweite Hand hat auch *ronyâ* nach *krîdayahi* und die
Worte *hiranyam aranyam* nach *krîdayam* eingeschoben, *dâçeraka*
paldâ scheint nur durch Ungenauigkeit eines Schreibers aus *dâçe*-
rakapalapalâ entstanden zu sein, ist aber aus der Vṛtti auch in
den Svaraprakâça übergangen Letzterer bemerkt *âtra çâm-
kagrahanam cintyam dhânyânâm vridbhakshântânâm* (II, 23) *ityeva*
vuddhatvân madhyodattasyâpi vede prayogât | (cf oben zu II, 23),
dann folgt die Bemerkung über *krîdaya*, die Nâgoji hat, und end-
lich heisst es *anyesham laghâv ante* (II, 19) *iti prâpte vacanam* |
Aus den Schlussworten Nâgoji's scheint hervorzugehen, dass An-
dere (als die erwähnten Lecti) *vâ* aus dem vorhergehenden Sûtra
ergänzten *Kapala* ist ved madhyod, nach Un I, 117 âdyud —

III, 19 [Die Anfangssylbe] von *mahîsh* und *ashadhâ* [ist
udâtta], wenn sie 'Ehefrau' und 'Backstein' [und nicht
'Büffelkuh' und 'ein Nakshatra'] bezeichnen

Das Ms der Phs Vṛt heist *anhyas* | *parahyas* | *Mahîsh* als Fem
zu *mahîsha* 'Büffel' ist antodâtta, ebenso *ashâdhâ* als Nakshatra
(cf I, 20) Die Phs Vṛt hat in der Handschrift wieder *phisûtra**

IV, 1 Von *çakati* und *çakati* ist der Reihe nach jede Sylbe
[udâtta]

aksharam aksharam paryâyena in Si Kau alle 3 Codd, bei
Nâgoji lesen Codd 197 und 284 *paribhâshâladhâ**, 195 *paribhâshâyam*

ladhā*, vgl. *Paribhāṣa* 69 in *Nīgojibhatt* f's *Paribhāṣenduṣekhara* Cod. Wilson 280 *pratipadīlagrahane līṅgaviçṣhṣasyāp grahanam*, Schol. zu P. 8, 3, 46, Bothlingk zu P. 4, 1, 66 *Çakāṣi* antod Rv 10, 146, 3 *Çakāṣi* im Gana zu P. 4, 1, 4 —

IV, 2 [Ebenso] von *goshthaja*, wenn es Name eines Brahmanen ist

In der Vṛtti unterscheidet sich das *pratyudāharana goshthaja* von dem *udāharana* nur dadurch, daß es *Çādranāme* ist *Brāhmaṇaḥ* und *trishalāḥ* neben einander z. B. auch Nir. III, 16

IV, 3 Von *parāṭata* [ist der Reihe nach jede Sylbe] mit Ausnahme der vorletzten [udātta]

In der Vṛtti vermisst man *paryayena* hinter *akṣharam akṣharam* Ich finde *parāṭata* in der Bedeutung 'von Parāvat etam mend' ādyudātta Rv 8, 100, resp. S9, 6 und S4, 18, in der Bedeutung 'Tauben' proparoxytonon V S 24, 25

IV, 4 Von *dhumrajanu* etc. [ist der Reihe nach jede Sylbe] mit Ausnahme der Sylben *dhū*, *ja*, *la*, *stha* [udātta]

Das *Ma* der Vṛtti las ursprünglich *adhūmasthānam*, was auf dem Rande zu *adhūjalasthānam* corrigiert ist, auf dem Rande stehen auch die Worte *dhumrajanu adinam* bis *bhāṣati*, man vermisst in der Erklärung die Ausnahme der vier Sylben Nach dem Svaraprakāṣa ist die Sylbe *ja* in *dhumrajanu* ebenfalls nicht udātta, er liest *dhumrajanuḥ* | 2 |

IV, 5 Von *kapileṣa* und *harikeṣa* [ist der Reihe nach jede Sylbe udātta] im Veda

Der Svaraprakāṣa liest im Sūtra mit Bhattoja richtig *chundasi Harikeṣa* ādyudātta ausser in der citirten Stelle V. S. 17, 28, z. B. auch V S. 15, 15, 16, 17, 40 —

IV, 6 *Nyac* und *nar* [sind] svarita

Die Regel wird citirt für den Accent von *nar* z. B. von *Sāyana* Rv I, p. 137 Zu *nar* vgl. *Rigveda Prāt* Chapitre I, 22

IV, 7 Von *nyarbuda* und *vyalkaṣa* [ist] die Anfangssylbe [svarita]

Die Worte *nyarbuda* *vyalkaṣa* in der Vṛtti sind von mir hinzugefügt, ich habe auch *nyarbudam* für *nyarbudaḥ* geschrieben *Nyarbuda* ist ved. belegt, für das zweite Wort führt der Svaraprakāṣa als Belegstelle an Rv 10, 16, 13 *paḥādurā vyalkaṣā*, *vyalkaṣa* findet sich im Schol. zu P. 7, 3, 4

IV, 8 Von *tilya* etc. [ist] die Endsyllbe [svarita]

Si Kau Cod 2396 *lārshmarya*, 1331 *lārshmarya*, 9339 *lārshmarya*. Die *Kaṭika* zu P 6, 2 18 bemerkt *dhanyam antasvaritam*, dazu Haradatta *dhanyam antasvaritam it i anantarapathitena phit sutrena*, und zu 6 2, 16 *lanyaṣabalah i aritanta it i i lyaṣak jamar tyakaṣ maryadhak anyarajanyamanushyanam anta it phit i pathat i*. Zu *tilja* mit Affix *yat* von *tila* vgl P 2, 4, die *Kaṭika* zu P 5 4, 30 leitet *maritya* von *marta* vermittelt des Affixes *yat chandas* ab, vgl auch Sayana zu Rv 1, 15, 3 *marteshu bhaca ity arthe bhace chandas* (P 1, 4, 110) *it yat i yato 'navat* (P 6, 1, 213) *it adjudattatam i*. Ujval betont *ṣikya dhanya, lanja* (*Svaramanjari* zu Un IV, 111 nach Conjectur *antasvaritam nipatanat*), *dhanya* ist *adyudatta*. Der *Svaraprakāṣa* liest das Sutra wie die *Ṛitti*, bemerkt aber *lecitratra marityaṣabalam na pathanti i yuktam caitat i* und macht dann über *maritya* und *dhanya* dieselben Bemerkungen die wir bei *Nagoji* finden —

IV, 9 *Vira, bhalshya und turya* [sind] im *Veda* [antasvarita].

Zu *vireshu sadhur it yat* vgl P 4 4, 9 und G 1 213, zu *vira* vgl I, 24. Das Ms der *Ṛitti* liest *svaritam bhacati*, es las früher ursprünglich *tilacastatarjanam* (sic!), über das *ita* von *taṣta* ist dann *eva* geschrieben, in der Einzelaufführung stehen *taṣta, raṣya, taṣta* unter einander, aber keine dieser Formen kann richtig sein vielleicht ist *casarya* (cf *Kaṭika* zu P 5 4 30) oder *castaryā* (V S 16 39) für *taṣta* zu lesen man vgl auch die Formen *casteya* und *castea* in P 6, 4 17. Der *Svaraprakāṣa* liest das Sutra wie *Bhaṭṭoji* und erwähnt die Lesart der *Ṛitti* mit *Nagoji*'s Worten

IV, 10 Si Kau *traṣ, tra, sama sama* [sind] *anudatta*

Phi *Ṛi asya, asma, ena, tra, sama, sma* [sind] *anudatta* (im *Veda*)

In der *Ṛitti* habe ich *atho asmat* für *atho smat* geschrieben. Ursprünglich las auch das Ms der *Ṛitti* wie ich d n Text gegeben habe, *asyāsmamatra* und es sollten wohl mit *asya* auch die Formen *abl jam, eblis ebhjas* etc un l mit *asma asmat, asmat asmā* angedeutet sein, später schrieb man *adasmamatra**) un l verstand

*) So glaube ich richtig zu lesen. Der Verfasser des *Svaraprakāṣa* las *a lasena* und bemerkt darüber *lecitratra satre dasenau pathanti cehau lyaṣti canavartayanti i traṣa i svaṣa jeb paniba a lityah* (Rv 1 105 10) *i ami paucokshanah i ad i yad dāra plavate* (Pv 10 1' 3) *itvā i anto dattatvadāṣanāt i adjudattatcebh sotre tra e chandas ti nivrit am iti bhāṣyasvarasat i*

unter *ad* die vom Pronominalstamm *a* ohne *sma* gebildeten Formen veränderte aber dies wieder zum paninischen *aṇatā**, und bemerkte zu *aṇa* auf dem Rande, *aṇa etar aḍṣau* (für *idam* und *etad*) Man vgl P 2, 4 22—34, Yaska Nir IV, 25 *asja it casyati codattam prathamadeṣe nudattam anadeṣe | tivrarthataram udattam alpnyorthataram anudattam* und Nir V, 28 *enam enam asya asye tyetena vydkhyatam* Vaj Prat II 7, 13, 16 63 — Zu *tā*, *trā*, *sama* und *sima* vergleiche den Gana *sarīadī* und die Bemerkung der Kaṣika dazu — *Sama* in unserem Sutra ist das Synonym von *sarīa*, denn nur als dieses ist es anudatta vgl Svaramajjarī Fol 31 *a yada samāṣāddah sadriṣṭartīas tadantodattah**) | *yada sarvartīas***) *tada sarīanudattah | yada samātsaravac****) *tadodudattah |*, zu *sama* und *sama* cf Benfey S V Gloss, *sama* Jahr' Rv 10 8, 5, V 8 18 18, Av 11, 6 17 etc — Zu *tā* und *sama* vgl man auch Nir I, 8 und V 23 wo Yaska die Ansicht Irulärer dass beide Wörter Nipata seien bekämpft denn es scheint mir auch in V, 23 wie in I 8 *nipata ityele* (was aber schon Durga nicht hat) gelesen werden zu müssen, vgl Vaj Prat II 16 wo das tonlose *samāmat* ebenso wie *tā* als Nipata bezeichnet wird — *Sna* ist mir ved nur als antodatta begegnet, z B Rv 10 28, 11 Nach Ujval zu Un I, 143 wurde es, als mit *man* gebildet, *idyudatta* sein, die Svaramajjarī bildet das Wort in dem Sutra nicht, denn sie liest *aiśhnaiśhīdhjah kit*, Sayana bildet es mit *ma*, z B Rv 1 10° 6 *śhin bandhane | asnad anudito ma* Es verdient bemerkt zu werden, dass Durga in der Erklärung der oben erwähnten Stellen Nir I, 8 und V, 23, Ind Off Ms 357 fol 37a und 263a, ebenso wie Sayana zu Rv I 1, 8, 113 6, 5 61 6 auch *nema* in unserem Sutra liest, ich vermute, dass dies ein durch den Gana *sarīadī* veranlasster Irrthum ist, denn *nema* ist mit Ausnahme einer Stelle in der es Sayana zu einem folgenden Vocative zieht vedisch immer *adyudatta* vgl Boltingk und Roth s v und oben II, 6 Zu dem bekannten Verse *uta tāh paṇṇa* cf Sayana Einleitung zum Rigveda p 30 37, Yaska Nir I, 13, Mahābhāṣya p 29 und 30 ed Ballantyne Die Worte des Nagon *atra sūtre* etc beziehen sich soviel ich sehe darauf dass das Mahābhāṣya zu P 3 1, 3 *sama* und *sma* als anudatta anführt *pratjaj dīulattatasya calayuh | yatranudattapra kṛtīh | sa natīam | n natīam |* cf auch Goldstucker Panini Note 255

*) Ms *tadanudattah**) Ms *sarvas***) Ms *samāhavas*

IV, 11 Von *sima* [ist] im Atharva-veda die Endsyllbe *udatta*.

Zu *sima* cf das vorübergehende Sūtra

IV, 12. Die Nīpāta [sind] *īdyudatta*

Diese und die folgenden fünf Sūtra behandeln den Accent der Nīpāta. Die Nīpāta sind mit wenigen Ausnahmen nicht überzweisylbig, und es sind deshalb im Allgemeinen vier verschiedene Accentuationsweisen möglich, entweder ist die Anfangssyllbe *udatta*, oder die Endsyllbe, oder beide Syllben sind *udatta*, oder beide *anudatta*, resp. einsylbige sind entweder *udatta* oder *anudatta*. Demgemäss haben wir die vier Regeln 12, 13, 14 und 16; *nīpāta adyudattah* wird vorangestellt, weil die meisten Nīpāta unter diese Regel fallen, alle Upasarga mit Ausnahme von *abhi*, ferner *ātha*, *atlo*, *aha*, *akim*, *aho*, *iti*, *kaccid*, *kūa*, *kūdu*, *vashat*, *grāushat* etc. In Regel 14, 15 und 16 ist das Wort *īdi* im Sinne von *pralāra* zu nehmen (cf Nāgoji zu 15), d h es sind unter *erādi* oder *eramādi* eben alle Nīpāta zu verstehen, die sich in der Sprache als *antodatta* vorfinden, wie *aṅga*, *adūhā*, *idd'a*, *uta*, *era*, *etam*, *kathām*, *kucid*, *namu*, *nāndam*, *pura* etc., unter *cādi* alle *anudatta*, wie *ira*, *u*, *ca*, *rd*, *ma*, *ha* etc., und unter *varādi* alle zweisylbigen, in denen beide Syllben *udatta* sind. Von dreisylbigen würden z B *dnustak* und *tanutur* zu den *eramādi* gehören, ein einsylbiges Wort, das *svanīta* wäre, wie *kra*, würde unter keine Regel fallen, und sein Accent *chandasaṭrat* oder *vṛjatyayena* erklärt werden müssen. Das Sūtra 13 *upasargāḥgrābhīrāryam* müssen wir mit Nāgoji für zwecklos erklären, die Upasargāḥ gehören zu den Nīpātā (cf P 1, 4, 36—39, Goldstückers Pāṇini p 224) sind also *īdyudatta* nach 12, *abhi* gehört als *antodatta* zu den *erādi*, sowohl als Upasarga wie als Karmapra-
varanīya.²⁾

IV, 13 Ebenso die Upasarga mit Ausnahme von *abhi*

Dass dieses Sūtra zwecklos ist, haben wir schon bemerkt, citirt wird es z B Kārikā zu P 6 2, 29, 31, Svaramaājari Fol 8a, 27b, 28a etc. Die Pṛasubhamaṇoramā bemerkt darüber *īha nabhirity etā supacāṁ itareṣāṁ pureṇa nīddhatvat* | vacintā tu tad apī

²⁾ Rechtfertigen lässt sich die besondere Erwähnung der Upasarga nur, wie es Nāgoji zu Mahābh p 26 that *upasargamūpatayoh prthagupadanam g'āhīcardanayajena*, 'the taking separately the prefixes and particles is after the pattern of 'an ox and a first rate ox' (these two, in consideration of the superiority of the one, being specified separately, although both are oxen)

māstv evamadihv abheh sapīthavāt*) ; 4 tva (Rv 1, 5, 1) iti mantra upasargāḥcabhitarjam ita vācmit prītipadikāntod itatati im ity nktā ma no maritā abhi drahān (Rv 1, 5, 10) iti mantra evamadinām anta iti vidatā vedabhaḥhyakṣitā dīvanitām etat | Der Svraprakāḥa bemerkt nipītatvād eva siddhā upasargagrabanam juḥpayati gatikarmapravacanīyasya nipītasya ādyudattatvam neti kecid āhuh | anye tu gatyader ādyudattatvasyeshitatvād ihopasargagrabanam vyartham ity āhuh |, und auf dem Rande apare punar upasargā prayuktam yad abheradyudattatvam tad eva nisludhyate na tu nipīta prayuktam etadartham upasargagrabanam ity āhuh | Die Bemerkung Nāgopī's spastam cedam upasargāḥsāñjāsūtre bhāḥye bezieht sich darauf, dass Patanjali zu P 1, 4, 57 ausdrücklich bemerkt, dass die Gati, Upasarga und Karmapravacanīya alle zugleich auch Nipīta heißen yasmin eva viśeṣe gatyupasargakarmapravacanīyasāñjās tasmin eva viśeṣe nipītasāñjī syāt | In dem angeführten Beispiele *abhi ramam asthāt* ist *abhi*, obgleich getrennt vom Verbum, Upasarga nach P 1, 4, 52; vgl zu ähnlichen Fällen z B Sāyana zu Rv 1, 8, 2 *ni vutra rupadhīmahai* | ākhyātasam bandhasyāpi ner upasargasya vyavahitīceti vyavahitaprayogah | Man vergleiche zu unserem Sūtra Rīgveda Prāt Chapitre XII, 7

vināter upasargānām uedā ekākṣarā nara |

ādyudattā daḥateshām antodattastvabhītyajam ||

'Von den 20 Präpositionen sind udātta die 9 einsylbigen, ādyudatta sind 10 von ihnen, antodātta aber abhi', Schol zu Vāj Prātīc VI, 24, und Atharv Prātīc p 262, wo Vers 19 eine ungeschickte Umstellung des ersten Verses aus dem Rīg Prātīc ist — Für die Betonung von *abhi* führt Sāyana bald *upasargāḥcabhitarjam* (z B Vol 1, p 85, 17), bald *evamadinām anta* (z B I, p 91, 131, 20) ohne Unterschied an, den Accent der übrigen Präpositionen erklärt er in der Regel nach *nipāta adyudatta*, selten, wie z B I, p 68, nach *upasargāḥcabhitarjam* Bemerkenswerth ist, dass Sāyana I, p 51 auch *abhyāde* erwähnt *āṅgaḥabdasya nipātatre 'py abhyudattād antodattatvam*

IV, 14 Von *eta* etc. (resp *eram* etc) ist die Endsylbe [ndatta]

in tu *prāṇas* haben alle 3 Codd der S. Kan. in der V. r. ist *ant* Correctur des Ms für *liacit* *Aha* und *gustat* gehören nicht hierher, sondern fallen unter Regel 12 Unser Sūtra selbst sagt

*) Ms *sapathat*

IV. 13 Von *ea a* etc [sind] beide Sylben udatta

IV. $I^c = \{x \in I : x - 27 \text{ divides } 21\}$

In der *Vṛtti* ist *ha* Correctur des *Ms* aus *aha*; letzteres ist *ādyudatta*. Zu der Bemerkung *Nagoj*s über *paṇu* vgl. P. 1, 4 57 und die Schol. daselbst, daselbe ist über *cu* zu bemerken, cf. Nir. 5, 5 *cid iti nupata 'nudittah purastad eva vyakhyatah | athapi paṇnāmeha bhavaty udattah | cid asi manāsi ||*

IV, 17. [Ebenso] *yatha* am Ende eines Pada.

Das *Śūtra* ist Ausnahme zu IV, 12, dass die Regel nicht überall gilt, bemerkt schon *Nagoj*, vgl. auch Benfey S. V. Gloss. s. v. *yatha*, der *Svaraprakāṣa* führt dafür den *Nyaya śāstra vidhayaṣa-chandasa tīkālante* an. Die *Praudhamanorama* bemerkt zu dem *Sūtra* *yat ta svaramanjanikṛita parā jivagribho vaṣṭā* (Rv. 10 97, 11) *bhrajanto agnayo yatha* (Rv. 1, 50, 3) *ityupanyasya litvaram* (cf. P. 5, 3, 23, 6, 1, 193) *aṣaṅkyavyayikapravuddhimatrenatra sarvanudattatvam ity uktam tad etatsutradarṣanaprayuktam*. In *Nṛsiṃha's Svaramanjari*, die übrigens in dem mir vorliegenden *Ms* nicht ganz vollständig ist, habe ich die betreffende Stelle nicht gefunden. Hier schließt die *Phisutravṛtti*, das *Ms* heist *phisautra vṛttau* und *phisautravṛttih*.

IV, 18. In einer Verdopplung, welche Ähnlichkeit etc. ausdrückt, ist die Endsyllbe des zweiten Gliedes *udatta*.

Dass diese und die folgende Regel den von *Pāṇini* am Anfange des 1sten Capitels des 4ten Buches gegebenen Regeln nachgebildet sind, zeigen die citirten Regeln *Pāṇini's*, der Ausdruck von 19 ist mangelhaft, doch beweist die Verbindung mit 18, dass die Regel den *pāṇinischen* 4, 1, 2—3 gleichbedeutend und an 6, 1, 158 nicht zu denken ist. Zu *pra pra* cf. *Vaj. Prat.* VI, 3 — *Cod. 251* des *Laghuçabdenūçekkhara* schließt am Ende von 18.

IV, 19. In jeder anderen Verdopplung ist das zweite Glied *anudatta*.

Si kau 1331 *çantanaracarya**, 2326 und 233° *çan'anararya** *Kaṣikāvṛtti* zu P. 6, 9, 11 *samaḍracābde pi phisū patallipalankam laṣāgaratī anamity antodatta eva dāzu Haradatta phisūti alimena yōgena çantanavivam catuṣṭkam tūtram upalakṣhyati | tatra samu lraçabdah sagarārthatvad antodattah |*, und ferner *Kaṣika* zu P. 7, 3 *ī svaram adlukṣite kṛito çantīti* (cf. P. 4, 2, 87) *çanvarah* etc. und dāzu *Haradatta* *çanvaro çantīti* | *sa ponaḥ çantanopraçatāh | phisūtiyadīkah |*, cf. oben | *ag. 11*. Note

Indices.

(S. = Sūtra Kaṇ., V. = Phīlōsūtravṛttī.)

I. Alphabetisches Verzeichniß der Sūtra.

अचम्यादेवमस्य	II, 12.	गोष्ठशस्त्र ...	IV, 2.
अदृष्टोदकवक ...	I, 14.	यामादीनां च	II, 15.
अथ द्वितीयं ...	III, 1.	घृतादीनां च	I, 22.
अथादिः प्राक् ...	II, 1.	घादयो ...	IV, 16.
अभुनस्य ...	I, 17.	हृन्दि च	I, 10; III,
अधस्यासम ...	II, 13.	जनपदशब्दाना ...	II, 24.
अयस्य स्वास्यास्या ...	I, 16.	श्रेष्ठकनिष्ठ ...	I, 23.
अस्याधिनस्य ...	IV, 10. V.	तिन्दाशिव ...	IV, 8.
आन्तस्य च ...	III, 14. V.	तृणधान्यानां च ...	II, 4.
आशाय आदिना-		त्र्यंशं ...	III, 2. V.
स्या ...	I, 19.	त्र्यंशं ...	III, 2. S.
इगन्तानां च ...	II, 26.	स्वत्त्वसम ...	IV, 10. S.
ईषान्तस्य	III, 17.	यान्तस्य च ...	III, 14. S.
उमवन्तानानाम्	II, 9.	द्विषस्य ...	I, 8.
उपसर्गाद्याभिवर्जम्	IV, 13.	धान्यानां ...	II, 23.
उवन्तं सवि ...	II, 8. V.	धूम्रजानु ...	IV, 4.
उशीरदाशिर ...	III, 18.	धूपूर्वस्य ...	I, 5.
एवमादीनामन्तः	IV, 14. V.	न कुपूर्वस्य ...	I, 21.
एवादीनामन्तः	IV, 14. S.	नक्षत्रायामा ...	I, 20.
कपिकेशहरिकेश ...	IV, 5.	नक्षः फलान्तानाम्	III, 12. S.
कदमादीनां वा	III, 10. V.	नक्षिपयस्या ...	II, 3.
कदमादीनां च	III, 10. S.	नतुमास्यास्यायाम्	II, 22.
छण्णस्यामृगास्या ...	I, 11.	न वृषपर्वत ...	II, 17. S.
वयुर्वर्ग ...	II, 8. S.	न व्याघ्रमहिष ...	II, 17. V.
खान्तस्याम्मादेः	I, 6.	निपाता ...	IV, 12.
गुदस्य च	I, 4.	न्यद्वस्त्री ...	IV, 6.
गैहार्यानामस्त्रियाम्	I, 3.	न्यवन्द्यस्त्य ...	IV, 7.

त्र सख्याया	II 5	वा भाषायाम्	I 16
पाटनापामङ्गा	I 9	वावादीनामुभायु	IV 15
पान्तानां	III 6	विन्वतिष्यसो	I 9
पारावतस्य घोषो	IV 3 १	विन्वमस्यवीर्या	IV 2 २
पारावतस्योपो	IV 3 २	विन्वमस्यवीर्या	IV 2 १
पीतद्वयानाम्	II 11	शकटिशकट्योर	IV, 1
पृष्ठस्य च	I 1 8	शकुनीनां च	II 9
मकारादिद्विबली	IV 1८	शादीना	III 9
प्राणिनां कुपुर्वम्	II, 7 २	शिशुमारोदुम्बर	III 15
प्राणिनां च	II, 7 १	शुक्लगौर	I 13
प्रियो इल	I 1	शेष सर्वम्	IV 1१
सखरपकट	III ९	साङ्गाशकामि	III 16
महिष्यपाद	III, 19	सिमस्यापर्वणे	IV, 11
मादीना	III 4	मुगन्धितेजस्य	III 11
मुष्टस्य च	I 15 १	स्योविषयवर्ग	II 20
यदेति	IV 17	स्फिगलार्थोपस्य	II 16 १
पान्तस्त्रास्या	III 13	स्वाङ्गशिष्टाम	II 6 २
गुतान्वल्नानाम्	III 7	स्वाङ्गमिष्टाम	II 6 १
राजविशेषस्य	II 1९ २	स्वाङ्गास्यायामा	I 9
राजशब्दस्य	II 1९ १	स्वाङ्गानामकुर्वा	III 3
मपावन्ते	II 19	दयादीना	II 9
मुवस्तस्योपमेय	II 1८ २	द्विष्टवगर	I 7
मे घो मय	III 1८ १	द्रुम्यानास्य स्योदि	II
वर्गानो तस्य	II 10.	द्रुम्यानास्य द्रुम	II 11
वा नामधेयस्य	I 1१		

- II, 8, V ri — II, 9 ka —
 II, 23 kha — I, 6 na — II,
 10 t — II, 10 ta — II, 10
 ti — I, 7, II, 10 tha — I 7,
 III, 14, S ni — II, 10 pa —
 III, 6 pada — IV, 17 pha
 la — III, 12, S ya — III, 13
 yuta III 7 la — II, 20, V
 lup — II 16, S vaivara —
 I, 7 van — II 9 çat — I, 7
 sha — II, 23 çbhag — II, 16, V
 bishtha — I, 7 brava —
 II, 2, 11, 11, V
 antya II, 20, V, III, 13
 apatya III, 18
 apalañka — artha I, 2
 abhi IV, 13
 amba — artha I, 2
 aranya III, 18
 arjuna I, 17
 artha apalañka — I, 2 amba —
 I 2 geha — I, 3 patala —
 I, 2 pitadru — II, 14. sa
 gara — I, 2
 ardha II, 13
 ariya I, 18
 aç — anta II, 21, V tri — III,
 2, V dvi — II, 4, V, 26, V
 bahu — II, 19, V
 ash — anta II, 24, S tri — III,
 2, S dvi — II, 4, S, 26, S
 bahu — II, 19, S
 ashadhâ III 13
 asma IV, 10, V
 asya IV, 10, V
 â — anta III, 14 V
 akhya. adig — I, 19 amriga —
 I 11 shtaka — III 19 rita —
 II, 22 krittika I, 21 kritra
 ma — II 8 java — III, 19
 trana — I, 17 prani — II 20
 svanga — I, 9 svami — I, 15
 alhariana IV, 11
 âdi I, 9, 13, II 1, III, 8, 17,
 IV, 7 aku — III, 3 ar —
 III, 3 av — III, 3 açm —
 I, 6 eva — IV, 14, S evam —
 IV, 14, V kardama — III, 10
 guru — III, 6 grama — II,
 10 ghrita — I, 22 ca — IV,
 16 m — III, 4 vâva — IV, 10
 ç — III, 2 hay — II 20,
 III, 17 prakaraśivirukta IV,
 18, S
 âdyudatta IV, 10
 ap — vishaya I, 20
 arjî III, 5
 açâ I 19
 ak — anta II 20
 aksha III, 8
 ita IV, 10, 17
 ashtakâ — akhyaâ III, 19
 as anisanta II, 3
 asha III, 1 — anta III, 17
 u — vama II, 8, S uvanta II,
 8, V
 udaka I, 14
 udatta I, 1, IV, II 15, 18 S
 udumbara III, 15
 una — anta II, 9
 upameya — nâmadheya II, 16 S
 upasarga IV, 13
 upottama IV, 3
 ubha IV, 10
 una III, 8
 uçira III, 18
 ushtara III, 15, V
 ushtara III, 15, S

- ri — anta II, 9
 rit an — II, 11.
 rita — ākhyā II, 22
 etad IV, 10, V.
 ena IV, 10, V
 eva. — ādi IV, 13, S
 evam — adi IV, 13, V.
 aupamya — nāmādheya II, 16, V
 ka — anta II, 23
 karībhīra I, 23
 kanyā IV, 8
 kapāla III, 18, S
 kapikeṣa IV, 5
 kardama. — ādi III, 10
 kalā III, 8.
 kāmpeṣa III, 16
 kārshmaria IV, S
 kālayāla IV, 4
 kaṣṭ III, 8, V
 kāṣṭha III, 8, S
 kaṣṭhā III, 8
 ku — pūrva I, 21; II, 7 — āko
 ādi III, 2.
 kṛitrikā — ākhyā I, 21
 kṛitrina. — ākhyā II, 8
 kṛīṭhpa I, 11
 kha. — anta I, 6
 khay II, S, S
 guda I, 4
 guru II, 11 — ādi III, 6.
 gcha — artha I, 3
 goṭhaja IV, 2
 gaura I, 13
 grāma — ādi II, 15
 gṛīta — ādi I 22
 ca I, 4; 10, 25, 22, II, 4; 7, V.;
 15, 19, 21, 23, S, 25, V, 26,
 III, 4, V.; 9, 10, S; 11, V; 14,
 15, IV, 3, V, 13 — ādi IV, 16
 eed I, 11; 17, S, 18, 19, 21; II, 8-
 18; III, 19, S
 chandas I, 10, 14, III, 9, IV, 5, S
 9 acchandas IV, 5, V.
 janapada — ṣabda II, 21
 jāyā — ākhyā III, 19
 jyeshtha I, 23
 na — anta II, 10
 t — anta II, 10.
 ta — anta II, 10
 tlechhīya II, 11
 te — anta I, 7, II, 10
 tulya IV, 8
 tisbya I, 21
 tṛina II, 4 — ākhyā I, 17.
 tri — aṣ III, 2 V — aṣ III, 2, S
 tra IV, 10
 tvad IV, 10, S
 thā — anta I, 7; III, 14, S
 dakshina I 8
 dārvāghāṭa III, 16
 dāṣera III, 18, S
 dāṣeraka III, 18, V
 dīc adigākhyā I, 19
 devana a — II, 12
 devara III, 18
 dyotana. asamadyotane II, 13
 drāk-hā III, 8
 dra II, 19 — aṣ II, 4, V; 26 V
 — aṣ II, 4, S; 26, S
 dvitiya III, 1.
 dvirukti prakṛīrādi — IV, 15, S
 dh — pūrva I, 7
 dhānya II, 4, 23, IV, 8
 dhōmraṣṇu IV, 4
 n (nantā saṅkhyā) II, 5
 na I, 21, II, 17, 22
 nakshatra I, 20
 nap III, 12 — vishaya II, 3

- nâmadheya I, 12 upameya — II, 16, S aupameya — II, 16, V
 brâhmana — IV, 2
 nâman varna — II, 20, V.
 nâsikya III, 16
 ni — anta II, 10
 nîpâta IV, 12
 nyac IV, 6
 nyarbuda IV, 7
 pa. — anta III, 6
 para IV, 18, S
 paryayena IV, 1
 parvata II, 17, V — viçesha II, 17, S
 palâla III, 18
 pâlata — artha I, 2
 pada — ante IV, 17
 pâravata IV, 3
 pârevata III, 8.
 putadru — artha II 14
 pururavas III, 16
 purva II, 21, S ; 25, III, 13
 aksha — II, 20 asamyoga — II, 25 V ku — I, 21, II, 7
 dhya — 1, 5 laghu — II, 21, V
 savi — II, 8, V
 prashtha I 15, S
 peshâ III, 8, S
 pashtrâ III, 8, V
 prakâra — âdîdivrukta IV, 18, S
 prak II, 1, III, 1, 2
 prapin II, 7, — akhyâ II, 22
 pha III, 12, V
 phala. — anta III, 12, S
 phalâ I, 1
 bahu — aç II, 19, V — ash II, 19, S
 brabmana — namadheya IV, 2
 bhak-hya IV, 9, S
 bhâsha I, 16
 m madi III, 4 a madi 1, 6
 makara III, 2, 8
 manusliya IV, 8
 martya IV, 8, V
 mahisha II, 17 mahishî III, 19
 munjakeça IV, 4
 mriga amrigâkhyâ I, 11
 mrishta I, 15, V.
 ya — anta III, 13 — pûrva 1, 5
 yatbâ IV, 17
 yauvanva II, 18
 yuta — anta III, 7
 r (rantâ sañkhyâ) II, 5 a râdâ III, 3
 rajan — viçesha II, 18, S — çabala II, 18, V
 râjanya IV, 8
 la III, 19, V — anta II, 25, V.
 asamyuktalenta II, 25, S
 laghu II, 19, 21, S, III, 14
 — purva II, 21, V
 lup — anta II, 16, S
 r a vâdâ III, 3
 vaka I, 11
 vatsara — anta I, 7
 van — anta II, 9
 vayas I, 23
 varudha III, 8
 varjam abhu — IV, 13 upotta ma — IV, 3
 varna II, 10, 20, S u — II, 8, S
 — nâman II, 20, V
 valivarda III, 15
 vaçâ I, 14
 vasta IV, 9, V
 vâ I, 9, 12, 16, 21, II, 25; III, 8, 10, V., 12, S, 16, V, 17

- . — anta II, 9
 t. an — II, 11
 tu — âkhyâ II, 22
 ad IV, 10, V.
 ia IV, 10, V.
 ra. — âdi IV, 13, S.
 ram — âdi IV, 13, V.
 apamya — nâmadheya II, 16, V
 a — anta II, 23
 anishtha I, 23.
 anyâ IV, 8
 apâla III, 18, S
 aprîkṣa IV, 5
 ardama. — âdi III, 10
 alâ III, 8.
 âmpalya III, 18
 ârshmarîya IV, 8
 âlavâla IV, 4
 âçi III, 8, V
 âçîna III, 8, S
 âshthâ III, 8
 ku — pûrva I, 21; II, 7 — aku-
     âdi III, 3.
 kritîkâ — âkhyâ I, 21
 kritîma. — âkhyâ II, 8
 kṛishna I, 11
 kha — anta I, 6
 khay II, 8, S
 guḍa I, 4
 guru II, 19 — âdi III, 6.
 geha. — artha I, 3
 goshthaya IV, 2
 gaura I, 13.
 grâma — âdi II, 13.
 ghyta — âdi I, 22
 ca I, 4, 10, 15, 22; II, 4; 7, V.;
     15; 19; 21; 23, S; 25, V., 26;
     III, 4, V; 9; 10, S; 11, V.; 14;
     15; IV, 3, V; 13 — âdi IV, 16
 ced I, 11; 17, S; 18; 19; 21; II,
     18; III, 10, S
 chanda I, 10; 14; III, 9, IV, 5, 6
     9 acchanda-i IV, 5, V.
 janapada — çabda II, 24
 jâyâ. — âkhyâ III, 19
 jyeshtâ I, 23
 pa — anta II, 19
 t. — anta II, 10
 ta — anta II, 10
 tâchhilya II, 11.
 ti — anta I, 7, II, 10
 tilya IV, 8,
 tishya I, 24
 trina II, 4 — âkhyâ I, 17.
 trî — aç III, 2 V — aç III, 2,
 tva IV, 10
 trad IV, 10, S.
 thâ. — anta I, 7; III, 14, S
 dakshina I, 8.
 dârvâghâta III, 16
 dâçera III, 18, S
 dâçeraka III, 18, V
 dç adigâkhyâ I, 19
 devana a — II, 12
 devara III, 18
 dyotana. asamadyotane II, 10.
 drâkshâ III, 8
 dva II, 19 — aç II, 4, V; 26, V
     — ash II, 4, S; 26, S
 dvitiya III, 1.
 dvarektu prakârâdi — IV, 18, 1
 dh — pûrva I, 5
 dhânya II, 4, 23, IV, 8
 dhûmrayânu IV, 4
 n (nantâ sañkhyâ) II, 5
 na I, 21, II, 17; 22
 naksatra I, 20
 nap III, 12 — vishaya II, 3

- na III, 13
 nāmādheya I, 12 upameya — II, 16, S aupameya — II, 16, S
 brahmana — IV, 2
 nāman varna — II, 20, V
 nasikya III, 16
 ni — anta II, 10
 nīpāta IV, 12
 nyac IV, 6
 nyarbuda IV, 7
 pa. — anta III, 6
 para IV, 18 S
 paryayena IV, 1
 parvata II, 17, V — viçesha II, 17, S
 palala III, 18
 pātala. — artha I, 2
 pada — ante IV, 17
 paravata IV, 3
 parevata III, 8
 pitadru — artha II 44
 purutavas III, 1, V
 purva II, 21, S, 2, III, 13
 aksha — II, 20 asamyoga — II, 2, V ku — I, 21, II, 7
 dhya — I, 5 laghu — II, 21, V
 • savi — II 8, V
 prishtha I, 15 S
 pēshā III, 8, S
 prashtra III, 8 V
 prakara. — ādīdivruti IV, 18, S
 prak II, 1, III, 1, 2
 pranin II, 7, — akhya II 92
 pha III, 19, V
 phala. — anta III, 12, S
 pūvū I, 1
 bahu — aṣ II, 19, V — ash II 19, S
 bhakshya IV, 9, S
 bhasha I, 16
 m madi III, 4 a madi I, 6
 makara III, 2, 8
 maneshya IV 8
 martya IV, 8, V
 mahisha II, 17 mahishi III 19
 munjakeça IV, 4.
 mriga amrigakhya I, II
 mrishta I, 1, V.
 ya — anta III, 13 — pūrva I, 3
 yathā IV, 17
 yamanra II, 18
 yuta — anta III, 7
 r (ranta saṅkhyā) II, 5 a rādi III, 3
 rajan — viçesha II, 18, S — çabda II, 18, V
 rajanya IV, 8
 la III, 12, V — anta II, 2, V, asamyaktalanta II, 2, S
 laghu II, 19, 21, S, III, 14
 — purva II, 21, V
 lap — anta II, 16, S
 v a vadi III, 3
 vaka I, 14
 vatvara — anta I, 7
 van — anta II, 9
 vayas I, 23
 varūdha III, 8
 varjam abhi — IV, 13 upotta ma — IV, 3
 varna II, 10, 20 S u — II, 8 S
 — paman II, 20 V
 valivarda III, 13
 vaça I, 14
 vasta IV, 9, V
 vā I, 9, 12, 16, 24, II, 25; III, 8, 1, S, 16 V, 17

- vava — adī IV, 15
 vitasta III 8
 vilva I, 24, IV, 9
 viçesha parvata — II, 17, S
 raja — II, 19 S vriksha — II,
 17, S
 vishaya. ap — I 20 nap — II 3
 stri — I 5, II 9, 20
 vīrya IV, 9
 vriksha II, 17 V — viçesha II,
 17, S
 vridha II, 23
 vyalkaça IV, 7
 vyaghra II, 17
 — adī III 5 a çâdi I 6
 çakati II, 1, IV 1 çakati IV, 1
 çakuni II, 21
 çat — anta I, 7
 çabda janapada — II 24 raja —
 II, 18, V
 çarava III, 18
 çarira III 18 +
 çaka III, 5
 çakya IV, 8
 çit II 6, S
 çitumara III 15
 çukla I, 13
 çesha IV 19 S
 çarvala III, 18
 çyamaka III, 18
 eha — anta II, 23
 samyukta asamyuktalânta II,
 20 S
 samyoga asamyogapurva II, 20, V
 sañkhya II, 5
 sama IV, 10
 sarva IV, 19, S
 savi — purva II, 8 V
 sâgara — artha I 2
 sankaçya III 16
 sadhu I, 8
 samha II, 17
 sat II 6, V
 sima IV, 10, 11
 sugandhatejana III, 11
 stri — vishaya I 5 II, 2, 20
 astriyam I, 3
 sthalipaka IV, 4
 sphug — anta II 16 V
 svar IV, 6
 svarita I 24, IV, 6
 svanga II, 6, III, 8 — akhya I, 9
 svamni — akhya I, 18
 hay — âdi II 20, III 17
 harikeça IV, 5
 hiranya III 18
 hishtha — anta I, 7
 hrudaya III 18
 hrasva II 11 S — anta II, 2,
 12, II V

Corrigenda

p 24 Z 15 lies वेधा

p 39 Z 19 lies नून

p 12 Z 1 v u lies साङ्गाज